

5. liburua

2030 Agenda **V.**

Ekarpena 16. eta
"18". GJHei

Lehendakaritzako
Trantsizio Sozialaren
eta 2030 Agendaren
Idazkaritza Nagusiak,
2020-2024
Legegintzaldian,
sortutako
dokumentuen
Bilduma

- 1. liburua.** 2030 Agenda I. Dinamizazioa
- 2. liburua.** 2030 Agenda II. Dibulgazioa
- 3. liburua.** 2030 Agenda III. Gobernantza
- 4. liburua.** 2030 Agenda IV. Jarraipena eta ebaluazioa
- 5. liburua.** 2030 Agenda V. Ekarpina 16. eta "18". GJHei
- 6. liburua.** Trantsizio Soziala I. Erronka demografikoa
- 7. liburua.** Trantsizio Soziala II. Gazteria
- 8. liburua.** Trantsizio Soziala III. Kohesio soziala eta nazioarteko elkartasuna
- 9. liburua.** Trantsizio Soziala IV. Pandemia

5. liburua

Agenda 2030 **v.**
Ekarpena 16.
eta "18". GJHei

Aurkibidea

Bilduma honen aurkezpen orokorra.

Liburu honen aurkezpena.

1. dokumentua. 16. GJHrako ekarpena. Euskal kasuaren ikaskuntzak Indarkeria prebenitzeko eta bakea babesteko.

2. dokumentua. 18. GJHrako ekarpena. Kultura- eta hizkuntza-aniztasuna.

- 1. liburua.** 2030 Agenda I. Dinamizazioa
- 2. liburua.** 2030 Agenda II. Dibulgazioa
- 3. liburua.** 2030 Agenda III. Gobernantza
- 4. liburua.** 2030 Agenda IV. Jarraipena eta ebaluazioa
- 5. liburua.** 2030 Agenda V. Ekarpena 16. eta "18". GJHei
- 6. liburua.** Trantsizio Soziala I. Erronka demografikoa
- 7. liburua.** Trantsizio Soziala II. Gazteria
- 8. liburua.** Trantsizio Soziala III. Gizarte-kohesioa eta nazioarteko elkartasuna
- 9. liburua.** Trantsizio Soziala IV. Pandemia

Bilduma honen aurkezpen orokorra

Eusko Legebiltzarrerako hauteskundeak, Eusko Jaurlaritzaren XI. Legegintzaldia amaitzen zutenak, 2020ko uztailaren 12an egin ziren, pandemia hasi eta bost hilabetera. Irailaren 5ean, Iñigo Urkullu Renteria Lehendakariak bere kargua zin egin zuen Gernikako Arbolaren aurrean, eta hiru egun geroago bildu zen, lehenengo aldiz, Gobernu Kontseilu berria.

Lehendakariak gobernu-egiturari dagokionez hartutako lehen erabakietako bat izan zen Lehendakari-ritzan Trantsizio Sozialaren eta 2030 Agendaren Idazkaritza Nagusi berri bat sortzea. Egitura Organikoari buruzko Dekretuak hiru jarduera-eremu handi ezarri zituen idazkaritza berri honetan: 2030 Agenda, Erronka Demografikoa eta Trantsizio Soziala deitu izan denaren beste eremu garrantzitsu batzuk.

Lehenik eta behin, beraz, 2030 Agenda, eta, zehazki, Euskadik Garapen Jasangarrirako Helburuekin duen konpromisoa dinamizatzea, koordinatzea eta bultzatzea sailen artean, erakundeen artean eta gizarte mailan. Bigarrenik, erronka demografikoa eta, zehatzago, horri erantzuteko sailen arteko estrategia bat lantzea eta bultzatzea. Eta hirugarrenik, gure trantsizio sozialei eragiten dieten beste erronka garrantzitsu batzuen aurreko erantzunak koordinatzea eta dinamizatzea, hala nola kulturen arteko eta migrazioen arteko bizikidetzeta eta kohesioa, eta, une hartan, pandemiaren eraginari arreta berezia eskainiz.

Une hartan zuen izaera totalizatzailea zela eta, aipamen berezia merezi du 2020ko martxotik 2022ko otsailera bitartean COVID-19aren pandemiaren ondorioz bizi izan zen egoerak. Larrialdi-egoeraren deklarazioaren ondorioz, 2020ko martxotik, Lehendakariak bere gain hartu zuen LABIren (Larrialdiei Aurregiteko Bidea - Euskadiko Babes Zibileko Plana) zuzendaritza bakarra eta koordinazioa.

Horren ondorioz, sailen arteko eta erakundeen arteko erantzuna zuzentzeko eta koordinatzeko zereginak Lehendakaritzan kokatu ziren, logikoa denez, Osasun Sailarekin eta Osakidetzarekin lan-kidetzeta estuan. Horiei zegokien erantzuna osasunaren eta osasun publikoaren ikuspegitik bideratzea, euskal osasun-sistema osoaren tresnekin, bai eta funtsezko zerbitzuak emateko ardura zuten gainerako sailekin ere.

Lehendakaritzaren erantzukizun hori babesteko, Trantsizio Sozialaren eta 2030 Agendaren Idazkaritza Nagusiak bere gain hartu zuen, 2020ko irailetik 2021eko urrira bitartean, LABIren bi mahaien (tekniko-zientifikoa eta erakunde artekoa) eta Bizi Berri II, III eta IV Planen koordinazio operatiboaren lana. Dokumentu horiek LABIren jarduera-esparru izan ziren, eta Eusko Jaurlaritzaren lan-tresna izan ziren pandemiaren bilakaeraren jarraipena egiteko, prebentzio-neurriak prestatzeko (neurri horiek aplikatzeak gizarte osoari eragiten zion) eta herritarren arteko komunikaziorako eta gardentasunerako.

Idazkaritza honek Legegintzaldi honetan egin duen ibilbidean eragina izan duen beste gertaera bat Lehendakariak 2022ko irailaren 22an Politika Orokorraren Osoko Bilkuran egindako iragarpena izan zen. Une hartatik aurrera, Gazteria Zuzendaritza, ordura arte Berdintasun, Justizia eta Gizarte Politi-

ketako Sailaren barruan zegoena, Lehendakartzaren egiturari atxikita geratuko zen, Trantsizio Sozialaren eta 2030 Agendaren Idazkaritza Nagusiaren barruan.

Hilabete batzuk lehenago, martxoaren 10ean, Gazteen Euskal Legea onartu zen, eta, ekainaren 21ean, Erronka Demografikorako 2030 Euskal Estrategia. Berregituratze horren helburua izan zen gazteriari, emantzipazioari eta erronka demografikoari buruzko politiken sailen arteko eta erakundeen arteko koordinazioa sustatzea, zeharkako ikuspegi batekin, eta lehentasun handiena emanez gazte-politika publikoei.

Bilduma honek ibilbide honi erantzuten dio. Bederatzi liburuen egitura honako hau da:

- 1. liburua.** 2030 Agenda **I. Dinamizazioa.**
- 2. liburua.** 2030 Agenda **II. Dibulgazioa.**
- 3. liburua.** 2030 Agenda **III. Gobernantza.**
- 4. liburua.** 2030 Agenda **IV. Jarraipena eta ebaluazioa.**
- 5. liburua.** 2030 Agenda **V. Ekarpena 16. (bakea) eta "18". (kultura) GJHei.**
- 6. liburua.** Trantsizio Soziala **I. Erronka demografikoa.**
- 7. liburua.** Trantsizio Soziala **II. Gazteria.**
- 8. liburua.** Trantsizio Soziala **III. Gizarte-kohesioa eta nazioarteko elkartasuna.**
- 9. liburua.** Trantsizio Soziala **IV. Pandemia.**

Egiazta daitekeenez, lehenengo bostak 2030 Agendaren esparrukoak dira, eta hurrengo lauek edukia ematen diote trantsizio sozialaren kontzeptuari, lau ikuspegitatik: erronka demografikoa, gazteria, kohesio soziala eta pandemia.

Logikoa denez, lau urtean zehar, gobernuko edozein arloren jarduerarekin lotutako dokumentu-ekoizpena oso zabala da. Honelako bilduma bat osatze aldera, beharrezkoa izan da akotazioren bat ezartzea, luze-zabalerari dagokionez arrazoizkoa denaren mugak ez gainditzeko. Bi irizpide jarraitu dira: lehenik, Idazkaritzak sortutako dokumentuak soilik sartzea, idazketan parte-hartze zuzena izandakoak; eta, bigarrenik, liburu bakoitzari oharren eranskin bat txertatzea, beste dokumentu interesgarri batzuetarako estekekin, Idazkaritzak zuzenean egin ez baditu ere, beren jarduerarekin zerikusia dutenak.

Bestalde, adierazi behar da jarduketa-eremu bakoitzak urte arteko plangintza estrategikoko dokumentu bat izan duela, eta horrek kudeaketa eta bultzada markatu dituela:

- 2030 Agendaren Lehentasunen Euskal Programa, 2021eko ekainaren 29an onartua.
- Erronka Demografikorako 2030 Euskal Estrategia, 2022ko ekainaren 21ean onartua.

- Bizi Berri II., III. eta IV. Planak, 2020ko urrian, 2021eko otsailean eta 2021eko uztailean onartuak, pandemiaren bilakaerari egokitutako erantzun-tresna gisa.
- Gazteen emantzipazioa laguntzeko 2030 Euskal Estrategia, 2023ko martxoaren 21ean onartua.

Horri guztiari, trantsizio sozialaren eremuan, ADOS Batzordearen urteko edo urte arteko kudeaketa-planak, Euskarri Estrategia eta Uztartu Programa gehitu behar zaizkio. Dokumentu horiek guztiek segimendu-, balantze- edo ebaluazio-memoriak dituzte, urtekoak zein Legegintzaldikoak, eta bilduma honetako liburu bakoitzaren abiapuntua edo bizkarrezurra dira. Garrantzitsua da hori aipatzea; izan ere, horrela, lan-plan bakoitzaren egituraketan, sistematizazioan eta ebaluazioan oinarritutako kudeaketa-eredu bat ezarri da, plana sortu den aldira egokitua.

Testuinguruari buruzko azken ohar bat nabarmendu behar da. Bilduma hau urte edo hamarkada batzuk barru irakurriko, erreparatuko edo soilik gainbegiratuko balitz, beharrezkoa litzateke 2020tik 2024ra bitartean bizi izan den une historikoaren erreferentzia izatea, interpretazio zehatzagoa egiteko. Lau urte hauetan inoiz ez bezalako aldia bizi izan zen garai historiko honetako belaunaldientzat. Krisi sakonen eta globalen segida batek modu negatiboan baldintzatu zuen pertsona guztien eta herrialde guztien bizitza leku guztietan.

2008an sortutako ekonomia- eta finantza-krisi luze globalaren ondorioei aurre egin behar izan genien. 2020ko martxotik 2022ko otsailera, pandemia baten erdian bizi izan ginen, konfinamendu-aldi luzeekin eta gizarte-bizitzaren funtzionamendu normalaren murrizketa handiekin. Euskadin osasun-larrialdia amaitu eta bi astera, 2022ko otsailaren 24an, Errusiako armadak alde bakarreko inbasio militarra hasi zuen Ukrainan. Ondorio humanitario onartezinez gain, inflazio-igoera bat eragin zuen, eta horrek eragina izan zuen munduko garraioan, elikagaietan, energian eta erregaietan edo industriarako horniduretan.

2023ko urriaren 7an, Hamasek eraso terrorista bat eragin zuen Israelgo herritar zibilen aurka: 1.200 hildako eta 250 pertsona inguru bahitu zituen. Une horretatik aurrera, Israelgo armadaren erantzunak, gerra-bitartekoak erabiliz, milaka eta milaka hildako eragin ditu Gazan, gehienak biztanleria zibila, emakumeak eta adingabeak. Ziurgabetasun geostrategikoa eta nazioarteko ezegonkortasuna indartu egin ziren.

Azken batean, horiek dira bilduma honek 2020-2024 aldian islatzen duen jardueraren testuingurua deskribatzen duten salbuespenezko inguruabarrak eta baldintza kaltegarriak.

Liburu honen aurkezpena

2021eko ekainaren 29an, Eusko Jaurlaritzak 2030 Agendaren Lehentasunen Euskal Programa onartu zuen (bilduma honetako 1. liburuko 1. dokumentua), eta lau lehentasun-ardatz ezarri zituen: (I) Gizarte-dibulgazioa eta herritarren inplikazioa; (II) Koordinazioa eta gobernantza lankidetzan; (III) Lerrokatzea, garapena eta ebaluazioa; eta (IV) Trakzio-konpromisoak eta proiektu adierazgarriak. Bosgarren liburuaren izenburua hau da: **“Agenda 2030 IV. Ekarpena 16. (bakea) eta ‘18.’ (kultura) GJHei”**, eta ardatz horietako laugarrenari atxikitako bi dokumentu jasotzen ditu, trakzio-konpromisoak eta proiektu adierazgarriak lehenesten dituena.

Liburu honen **1. dokumentuaren** izenburua hau da: “16. GJHari ekarpena. Euskal kasuari buruzko ikaskuntzak, indarkeria prebenitzeko eta bakea babesteko”. Aipatutako Legegintzaldiko planak zazpi trakzio-konpromiso identifikatu zituen IV. ardatzean, eta beste hainbeste proiektu adierazgarri lotu zituen horiekin. Zazpigarren trakzio-konpromisoa honela formulatu zen: “Giza duintasunaren errespetuan oinarritutako mundu baketsuari laguntzea, bizikidetzaren bidezkoa eta inklusiboa lortzeko”. Hona hemen konpromiso horri atxikitako proiektu adierazgarria.

Ekimen hori garatzeko, txosten bat egin eta zabaldu da nazioartean. Txosten horrek, alde batetik, indarkeria, terrorismoa, zatiketa eta gatazkak direla-eta 50 urtetik atera daitezkeen ikaskuntzak kontzeptualizatu eta egituratuko ditu, eta, bestetik, bakearen eta bizikidetzaren alde gure herrialdean aldi berean egindako ahaleginak. Hori guztia 16. GJHaren ekarpen gisa, eta beste gatazka- eta indarkeria-testuinguru batzuetan kontraste eraikitzailea egiteko pentsatuta.

Euskal kasuaren lehen laburpen-atalaz gain, hamar ikaskuntza eskaintzen dira, hiru jardueraren emaitza egituratuta: indarkeriaren “aurretik”, “bitartean” eta “ondoren”. Dokumentuaren amaieran azken ondorio bat ageri da, laburbilduta: “Etika politikoak politika etikoa dakar”. Lan hori 2023. urtearen amaieran amaitu zen, eta 2024. urtearen hasieratik bakearen, giza eskubideen edo gatazken konponketaren inguruko nazioarteko erakunde eta entitate akademiko guztietara zabaltzen ari da.

2. dokumentuak, "8. GJHrako ekarpena. Kultura- eta hizkuntza-aniztasuna", jarduera gehigarri baten emaitza islatzen du. Jarduera hori ez dago aurreikusita hasierako plangintzan, eta 2022ko irailan txertatu zen, Iñigo Urkullu Renteria Lehendakariak proposatuta. 17 GJHen artean ez da kultura eta hizkuntza minoritarioekin berariaz lotutako helbururik jasotzen. Bai Euskadin, bai planetako beste leku batzuetan, hainbat jarduera egiten ari dira hizkuntza- eta kultura-aniztasunari lotutako 18. GJH bat txertatzeko.

2023an, Eusko Jaurlaritzako Kultura eta Hizkuntza Politika Sailak eta Trantsizio Sozialaren eta 2030 Agendaren Idazkaritza Nagusiak prozesu bat jarri zuten abian, Euskadiko testuinguruan 18. GJH baten ideia horri eduki espezifiko emateko. Parte hartzeko bi prozesu paralelo ireki ziren, txosten barenekin, bata kulturaren zentratua eta bestea hizkuntzan, eta, ondoren, GJH berrien proposamen bakar batean bildu ziren.

Prozesu horretan, Elhuyar Fundazioaren eta REDS (Red Española para el Desarrollo Sostenible) sarearen lankidetzaren izan zen, eta kontuan hartu zen Euskal Herriko Unibertsitateak (UPV/EHU) arlo horretan izandako esperientzia. Lan bikainaren emaitza izan da 18. helburua definitzea eta hori lortzeko 20 helburuko proposamen bat egitea.

2030 Agendak 17 helburu ditu (18 Euskadin), 169 jomuga (20 gehiago hemen) eta ehunka adierazle. Unibertso luzeegia da, bai kudeaketa integraturako, bai komunikazio pedagogikorako. Trakzio-konpromisoen eta proiektu adierazgarrien panel bat ezartzea jardunbide egokia da, eta Legealdi honetako ondorioetako bat da. Jarraipen bereziko lehentasunak ezartzen laguntzen du, bai eta gizartearekin modu argiagotan partekatzen ere, zehazki zertan datzan 2030 Agenda eta haren GJHak.

1. dokumentua

16. GJHrako ekarpena.
Euskal kasuaren
ikaskuntzak indarkeria
prebenitzeko eta bakea
babesteko

Etika politikoak politika etikoa dakar

Euskal kasuaren
ikaskuntzak
indarkeria
prebenitzeko
eta bakea
babesteko

2030 Agendaren **16. GJ**Hari egindako ekarpena:
Gizarte bidezkoak, baketsuak eta inklusiboak sustatzea

Euskadi, 2023ko abendua

Lehendakaritza – Eusko Jaurlaritza

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

Aurkibidea

Lehendakariaren hitzaurrea.

Lehen zatia. Sarrera-esparrua.

I. Abiapuntuak.

- I.1. Dokumentu hau txertatzen den esparrua.
- I.2. "Euskal kasua".
- I.3. Euskadi-Euskal Herriaren kokapena, izena eta lurralde-mugaketa.
- I.4. Aurretiko kontu bat: premisa etikoa.

II. "Euskal kasuaren" laburpena.

- II.1. Sintesi historikoa 1960-2018.
- II.2. Kronologia.
- II.3. ETaren historia.
- II.4. ETaren aurkako polizia-kolpe nagusiak.
- II.5. Su-etenak eta negoziazio-prozesuak.
- II.6. Gizarte-mugimenduak.
- II.7. Hildakoak.
- II.8. Beste erakunde terrorista batzuk.
- II.9. Non egon zen euskal gizartea.

Bigarren zatia. Ikaskuntzak.

III. Prebentzioaren arloko hiru ikaskuntza.

- III.1. Indarkeriara jotzea... hasieratik amaierara akatsa.
- III.2. Metxa piztea erraza da... zaila itzaltzea da.
- III.3. Bidegabekeriaren aurrean... buru *gehiago* eta bihotz *gehiago*.

IV. Indarkeriaren denborari aurre egiteko bost ikaskuntza.

- IV.1. Biktimei *lehenago* begiratzea.
- IV.2. Muga argiekin... *hobe* hitz egitea ez hitz egitea baino.
- IV.3. Giza eskubideak ez urratzea... Estatuak inork baino *gutxiago*.
- IV.4. Gizarteari *hobeto* entzutea.
- IV.5. Indarkeriaren agendaren aurrean... politikaren agenda.

V. Indarkeriaren ondorengo kudeaketarako bi ikaskuntza.

- V.1. Atzera begiratzea... giza eskubideen ikuspegia.
- V.2. Aurrera begiratzea... bizikidetzaren optika.

Epilogo eta azken ondorioa: "Etika politikoak politika etikoa dakar".

Lehendakariaren hitzaurrea

“Munduko ezergatik ere ez, inoiz gehiago ez”

Bost hamarkada pasatxotan, terrorismoa, indarkeria eta zatiketa uztartzeak amesgaizto luze baten trama eratu zuen Euskadin. Gure herria txikia da dimentsio geografikoari dagokionez, 7.200 km² baino gehixeago; eta baita biztanleriari dagokionez ere, 2.100.000 pertsona. Mikrokosmo horretan, 1960tik 2010era, 1.081 biktima hildako egon ziren, horietatik 853 ETAREN terrorismoak eragindakoak, eta gainerakoak eskuin muturreko edo Estatuko estamentuei lotutako beste indarkeria edo terrorismo mota batzuek eragindakoak, gehienak 70eko eta 80ko hamarkadetan.

Gizarte osoarentzako eta lehen lerroan bidegabeko drama hori bizi behar izan zuten belaunaldientzako bizipen traumatikoa da hau. Indarkeria luzaroan pairatzeak antzeko beste gertaera batzuk saihesteko premia handia eragiten die indarkeria jasan zutenei. Hori gure gurasoen eta aitona-amonen belaunaldian gertatu zen, Gerra Zibilean jasandako sufrimenduarekin. Bere mezu unibokoa eta zalantzarik gabea etengabea izan zen: “munduko ezergatik ere ez, gerra inoiz gehiago ez”.

Ordezkatzen dudan belaunaldia 1960aren aurreko eta ondorengo urteetan jaio ginen. ETA frankismoaren garaian sortu zen. Ia bizitza osoan bizi izan gara, eta ezin izan gara karga horretatik askatu. 2018an, azkenean, behin betiko desegin zen. Orain, etorkizunean antzeko zerbait saihesteko premia handia eta arrazoitua dugu. Premia hori komunikatzeko eta gure esperientzia partekatzeko nahian islatzen da.

Asko sufritu dugu. Asko okertu gara. Askotan saiatu gara konpontzen, baina ez dugu lortu. Horrek guztiak ikuspegi partekatu bat ematen digu. Bizitakoaren eta sufritutakoaren ondoren, atera eta bateratu ditzakegun ikaskuntza batzuk ditugu. Dokumentu hau ekarpen hori gauzatzen saiatzen da. Hamar gogoeta eskaintzen ditu indarkeria prebenitzeko eta bakea babesteko, “munduko ezergatik ere ez, inoiz gehiago ez” dadin horrelako zerbait errepikatu.

Lehenik eta behin, barrura begira partekatu nahi dugu. Hausnarketa horren lehen hartzaila gure herriko belaunaldi gazteak dira. Zorionez drama hori bizi izan ez zuten pertsonak. Ikasi duguna ezagutzea gustatuko litzaiguke, bizitzan hartu beharreko erabakietan kontuan har dezaten. Historia hau lehen pertsonan bizi izan genuenon eta dena aurretik daukatenen arteko elkarriketa da.

Bigarrenik, lan honen bokazioa da bakeari nazioartean egindako ekarpen gisa proiektatzea, apalki. 2030 Agendaren 16. helburuari egindako ekarpen gisa proiektatzen da. Zalantzarik gabe, balio handia izango luke sufrimendu bidegabearen hamarkada hauetatik atera ditugun irakaskuntzek munduko edozein txokotan balio izatea indarkeriari aurrea hartzeko eta bakea eta bizikidetzak babesteko.

Puntu honetara iritsita, azken gogoeta bat gehitzea baino ez da falta. Proiektu hau gertatu ziren eta inoiz gertatu behar ez ziren biktimei zuzenduta dago. Ezerk ezin du bete familiek sentitzen duten hutsunea, ezerk ezin die itzuli kendutako bizitza-eskubidea, ezta eskubide horrek duen, eusten dion eta proiektatzen duen guztia ere. Haien ondoan egon gaitzke gogoratzen eta laguntzen. Bidegabekeria izan zela esanez, ezerk ez zuela inoiz bere hurbilekoen bizitzak baino balio handiagorik izan, eta zentzugarrikeria haren memoria kritikoa etorkizuneko pedagogia izatea nahi dugula, mundu bidezkoago eta gizatiarrago baterako.

Aldi berean, lan hau etorkizunean gertatu beharko ez luketen biktimei begira egin da, saihestu beharreko biktimengan pentsatuta. Hilketak eta bizitzeko eskubidea urratzea, azken batean, gizaki batek edo batzuek hartutako erabaki baten ondorioa da. Material honek edozein biktima-eragileri ere zuzentzen zaion hausnarketa sustatzen du; izan ere, azken batean, berak erabaki dezake errepikatzea edo ez errepikatzea, eta hori –hemen esperientziak dakigu– akats izugarria da. Akats itzulezina, hilgarria eta bidegabekeria.

Biktimek ez errepikatzen duten eskubidea, gizarte osoak duena, gizakiok gertatu zaiguna kritikoki aztertzen dugun gaitasunean oinarritu behar da, hobetzen saiatzeko eta egindako akatsak berriz ez egiteko. “Munduko ezergatik ere ez, inoiz gehiago ez”.

Lehen zatia. Sarrera-esparrua

I. Abiapuntuak

I.1. Dokumentu hau txertatzen den esparrua

Proiektu honen muinari buruzko hasierako erreferentzia 2017-2020rako Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Planean dago. Plan horrek, bere ekimenen artean, EAEko kasutik ateratako esperientziei buruzko hausnarketa-dokumentu bat egitea jasotzen zuen.

2021ean, Legegintzaldiko aurreikuspen bilakatu zen. Urte hartako ekainaren 29an, Eusko Jaurlaritzak 2030 Agendaren Lehentasunen Euskal Programa onartu zuen. Laugarren lehentasun-ardatzak zazpi trakzio-konpromiso definitu zituen, eta horiei zazpi proiektu adierazgarri lotu zizkien.

Zazpigarren konpromisoa honela formulatu zen: “giza duintasunaren errespetuan oinarritutako mundu baketsu bati laguntzea, bidezko bizikidetzaren inklusioa baterako”. Konpromiso hori islatzen duen proiektu adierazgarria *The Basque case: lessons learned for the prevention of violence and protection of peace* izenekoa da (Indarkeria prebenitzeko eta bakea babesteko euskal kasuaren ikaskuntzak).

Jarduera honen helburua da “bakea, bizikidetzaren, elkartasuna eta giza eskubideak defendatzeko nazioarteko ahaleginetan parte hartzea, horien sinergia sustatzea eta giza eskubideen nazioarteko erakundeekin modu egonkorrean lankidetzan aritzea”.

Ezarritako aurreikuspenaren arabera, proiektu adierazgarri hau, Garapen Jasangarrirako Helburuekiko euskal konpromisoari lotua, lan batean gauzatzen da, alde batetik, indarkeriaren, terrorismoaren, banaketaren eta gatazken 50 urtetik ondoriozta daitezkeen irakaskuntza nagusietan sakontzeko; eta, bestetik, gure herrian bakearen eta bizikidetzaren aldealdi berean egindako ahaleginetan sakontzeko. Dokumentu honek aurreikuspen horri erantzuten dio, eta Nazio Batuen Erakundeko Politika Gaietarako eta Bakea Sendatzeko Sailera bidali da baita bakearekin, giza eskubideekin, biktimekin, memoriarekin, gatazken konponbidearekin eta 2030 Agendarekin zerikusia duten nazioarteko eta Nazio Batuen beste instantzia batzuetara ere. Era berean, Local 2030 Koalizioaren Idazkaritzaren egoitzan utziko da, Euskadiren ekarpen gisa 16. GJHari.

I.2. “Euskal kasua”

2018ko maiatzaren 3an, ETAK behin betiko desagitea iragarri zuen, 60 urteren ondoren. Bere jarduera terroristaren helburua diagnostiko politikoa inposatzea izan zen, euskal auzibideari dagokionez.

Sei hamarkada horietan, Euskadi diktadura-testuinguru batean bizi izan zen 1975ean Franco diktadorea hil zen arte, eta, testuinguru demokratiko batean, trantsizio-urte batzuen ondoren. 1959 eta 2018 artean, ETAREN zatiketa desberdinen historiaren balantzeak 853 hildako eta milaka zauritu utzi zituen.

Hirurogeita hamarrekoko hamarkadaren amaieran eta laurogeiko hamarkadaren hasieran erakunde terroristar parapolizialak edo eskuin muturreko erakundeak agertu ziren, hala nola BVE, GAL eta antzeko beste batzuk, 74 hilketa eragin zituztenak. Aldi berean, legez kontrako polizia-indarkeriako testuinguruetan hildako gehienak izan ziren, 70 eta 80 pertsona artean. Torturak presentzia handia izan zuen diktaduran. Demokrazian eta giza eskubideen nazioarteko erakundearen arabera, praktika hori ezin da sistematikotzat hartu, ez eta noizbehinkakotzat ere.

Denbora horretan, eta testuinguru horretan, hiru eztabaida sakon nabarmendu behar dira, zatiketaren eragin zituztenak. Eztabaida horiek gainjarri, nahastu, banandu eta elkarren aurka jarri dira. Batetik, ETAREN amaierari buruzko eztabaida; bestetik, Euskal Herriaren eta Espainiako Estatuaren arteko nazio-aurkari buruzko eztabaida politikoa; eta, azkenik, aurreko bien arteko harremanari buruzko eztabaida.

Zer erantzun eman behar zitzaion ETARI amaiera bizkortzeko? Nola ekin behar zitzaion auzi politikoa ebazpenari? Bi gai horiek ba al zuten loturarik? Galdera horiek, beste askoren artean, zatiketa politikoa eta sozial garrantzitsuen xede izan ziren. Estrategia ugari eta askotarikoak garatu, probatu eta alderatu ziren.

Egoera traumatikoen, bidegabekeriaren, sufrimenduen eta zatiketen amalgama horri “euskal kasua” esaten diogu.

I.3. Euskadi-Euskal Herriaren kokapena, izena eta lurralde-mugaketa

Historikoki, elkarrengandik urruntzen diren jarrera politikoak mantendu dira Euskal Herriaren izendapenari buruz (Vasconia, Euskadi, Euskal Herria), lurralde-mugaketari buruz (Euskadi, Nafarroa, Iparralde) edo haren kontsiderazio politikoari buruz (Espainia barruko eskualde bat, nazio kultural bat, estaturik gabeko nazio bat, autodeterminazio-eskubidea duen herri bat...).

Indarrean dagoen esparru juridikoak Euskadi Euskal Autonomia Erkidegoa definitzen du Espainiako Estatuaren barruan. Euskal familia politiko ez-nazionalisten begirada esparru autonomiko honekin identifikatzen da behin betiko aukeratzat edo helmugatzat, eta ez du aurreikusten Nafarroarekin elkartzeko edo konfederatzeko modurik, Espainiako Estatuan, eta Iparralderekin, Frantziako Estatuan. Familia nazionalisten begiradaren arabera, Euskadik autogobernu-maila handiagoak izateko eskubidea du, eta Euskadik eta Nafarroak, Iparraldearekin batera, konfederatzeko moduak aurki ditzakete, hala erabakitzen badute.

1979an onartutako Gernikako Autonomia Estatutuak, lehenengo eta bigarren artikuluetan, honako hau dio, hitzez hitz:

1. artikulua.

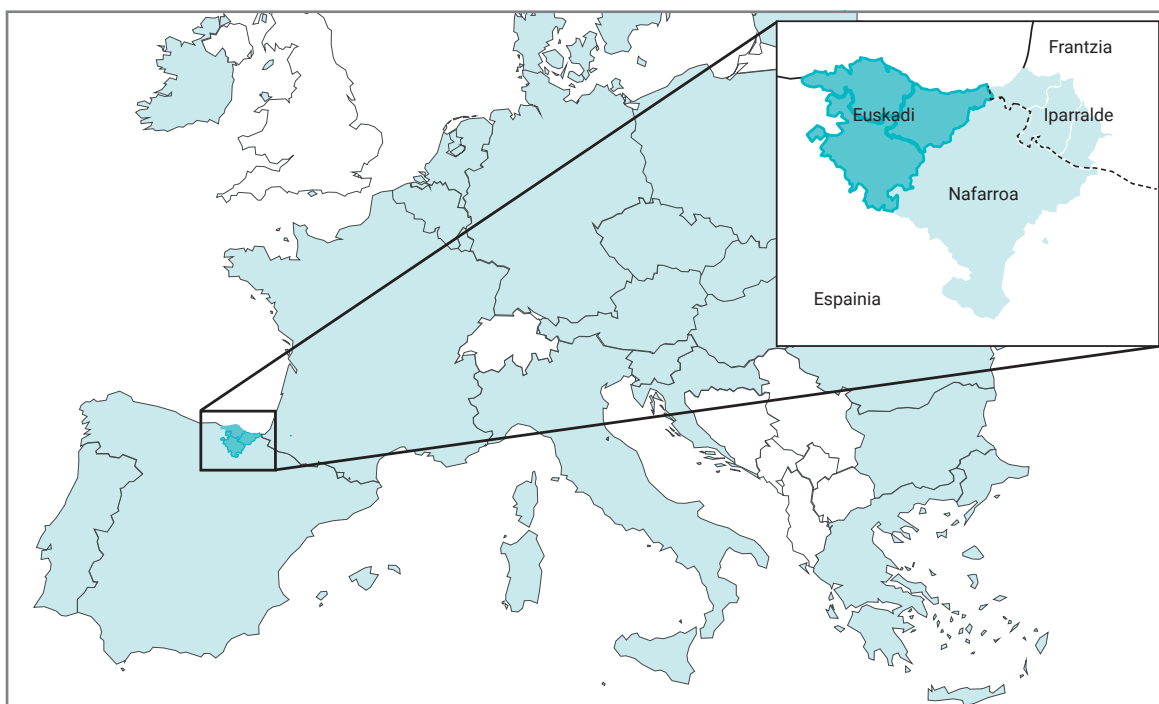
Euskal Herria, bere naziotasunaren adierazgarri, eta bere burujabetasuna iristeko, espainol Estatuaren barruan Komunitate Autonomo gisa eratzen da. Beronen izena Euskadi zein Euskal Herria izango da; eta Konstituzio eta Estatuto honetan adierazten direnak izango ditu oinarrizko instituzio-arautzat.

2. artikulua.

1. Araba, Bizkaia eta Gipuzkoak eta era berean Nafarroak ere, Euskal Herriko Komunitate Autonomoaren partaide izateko eskubidea dute.

2. Euskal Herriaren Komunitate Autonomoaren lurraldea Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa Herrialde Historikoez osatuko da, bai Nafarroakoarenaz ere, hauek egungo probintzien mugetan hartzen direlarik; eta baldin eta azkeneko horrek Konstituzioaren laugarren agindu iragankorrean erabakitzen den prozeduraren arabera partaide izatea erabakitzen badu.

Horrela, Euskadi Espainiako Estatuaren barruan dago gaur egun, Autonomia Erkidego bat da, bere Gobernuarekin eta Parlamentuarekin; Nafarroa, berriz, Foru Erkidego bat da, eta honek ere bere gobernu eta legeria propioak ditu; eta, Frantziako Estatuan, Iparralde Akitania Berriko Eskualdearen administrazio-esparruan sartuta geratzen da.

Euskal errealitateari edo Euskal Herriaren errealitateari buruzko eztabaida horretan, ETAk auzibide horri "irtenbidea" aurkitu nahi izan zion, indarkeria eta izua erabiliz bere diagnostikoa inposatuz: Estatuak ETArekin autodeterminazioa eta Euskal Herriko lurralde-batasuna negoziatzea zen aukera bakarra. Gainera, armak erabiltzeari uzteko baldintza zen.

I.4. Aurretiko kontu bat: premisa etikoa

Lan honek lehen lerroetatik azaltzen du bere lehenengo eta azken asmoa. "Euskal kasua" ikuspegi etikotik eta politikotik aztertzen du. Helburua ere ondorio etiko batera bideratzen du, politika etikoaren ondorio batera. Eta hori ez bultzada boluntarista batengatik, baizik eta ekintza politikoak errespetatu behar dituen muga etikoei buruzko akordioa gatazkak prebenitzeko, kudeatzeko, konpontzeko eta eraldatzeko esparru pragmatikoena delako uste sendoagatik. Konpromiso etikoa da txosten honen oinarrian dagoen zeharkako gakoa.

Ikuspegi hori planteatzen da erabat baketsua ez dela jakinda. Batzuek uko egiten diote begirada etikoari, gatazkak aztertzeko eta eraldatzeko tresna nagusi gisa. Haien ustez, ikuspegi etikoa, nolana ere, bigarren mailako tresna da, ikuspegi politiko hutsaren edo metodologiko hutsaren mendekoa edo haren osagarria, edo, bestela, "teologikoa" edo erabilera hertsiki intimo eta pertsonala duena, erabilgarritasun politikorik gabea.

Gatazken errealitatea aztertzeko modu horien arabera, funtsezkoa da analisi "politiko" hutsa eta gatazka baten testuinguruan dauden indarren eta interesen harremanaren azterketa egitea, edo, batez ere, bitartekaritza-metodologia egokiak edo gatazka kudeatzeko estrategia eraginkorrak aplikatzea. Orrialde hauetan ez da zalantzan jartzen analisi politikoak eta indar-harremanenak edo bitartekaritza-metodoek zalantzarik gabe eragiten dutela gatazka baten bilakaeran. Baina hemen gehitu nahi da, faktore horiez gain, gako etikoak ematen zaiona baino ahalmen handiagoa duela.

Gatazka suntsitzailea indarkeriak eragiten duen gatazka da. Gatazka eraikitzailea hura modu bake-tsuan kudeatzeko bideak aurkitu dituen gatazka da. Gatazka suntsitzaile-bortitz batean "denak balio du" da nagusi. Hau da, mugarik ez duena erabili beharreko baliabideetan. Garrantzi txikiko ikuspegia da. Gatazka eraikitzaile-baketsu batean mugak (etikoak) ezarri dira egin behar ez denari buruz. Garrantzi handiko ikuspegia da.

Gatazka batean garrantzi handiagoa edo txikiagoa izatea norberari mugak ezartzeko gaitasuna da. "Denak balio du" gizakiaren oinarritzko kontzepzio bati erantzuten dio. "Denak ez du balio" giza izaeraren ikuskera garatu bati erantzuten dio non pertsonak, gizakiak, kontzienteki aukeratzeko gaitasuna duen. Haratago doa, hau da, bulkada gainditzen du eta zer muga ez dituen gainditu nahi erabakitze eta aukeratzeko gai da.

Begirada etikoak zerbaitetarako balio duen erdeinuarekin galdetzen dutenen aurrean, txosten honen erantzuna da horrek adierazten duela balio handiena gatazka suntsitzaile bat gainditzeko orduan. Edo denak balio du jarrera bat defendatzeko, edo denak ez du balio, muga batzuk ez direlako gainditu behar.

Konpromiso etikoa da, ziurrenik, antidotorik onena erregimen totalitario baten aurrean. Munduan gehien miresten eta proiektatzen diren prozesu historikoetako bi dira, hain zuzen ere, Gandhi eta Mandela buru dituzten indarkeriarik gabeko borroka-prozesuak. Bi prozesu garrantzitsu dira, muga etiko irmoak eta ezagutzeko modukoak ezarri baitzituzten.

Gatazka giza izaeraren berezkoa da. Ezin da ukatu, ahalik eta ondoen onartu eta kudeatu behar da. Ezinbestekoa da balio-ordena hausnartua eta egituratua izatea. Lehenengoa zer den galdetzea da lehenengoa. Eta galdera hori, funtsean, etikoa da. Zer da lehenengoa: giza duintasunaren eta giza eskubideen errespetua edo kausa baten defentsa ideologikoa. Bidegurutze horretan dago gatazka baten "guztiaren" abiapuntua. Horretan datza "euskal kasuari" begirada etikoa ematea.

Euskadin zer gertatu zen eta zer gertatu zitzaigun diagnostikatzerakoan, funtsean, hasierako akats batera jo behar dugu, balio-desordena batera, zeinak 60ko hamarkadan bere egin baitzituzten mugimendu politiko gazte eta antifrankista bateko liderrek, izaera marxista, sozialista eta/edo komunistako kide nazionalista eta iraultzaileekin. Hasierako errore hori belaunaldiz belaunaldi transmititzen joan zen hainbat hamarkadatan.

Berrogeita hamarrek hamarkadaren amaieran, Francoren diktadurak adierazten zuen bidegabekeria -testuingurua, eta hirurogeiko hamarkadan, hori eta mugimendu iraultzaileen eta askapen nazionalaren albisteak. Mugimendu eta askapen horiek, berrespen-erreferentzia gisa, nazioarteko testuingurutik zetozen, eta, ondorioz, "borroka armatuaren legitimitatearen eta erabilgarritasunaren" sinesmena berraztertu zuten.

Ernamuineko akats hura indarkeriara jotzeko autojustifikazioko bi argudiorekin elikatzen zen:

·Bidegabekeria handiago baten biktima gara, guk eragin dezakeguna baino lehenagokoa, gure indarkeria erantzuna baita. Geure burua defendatu besterik ez dugu egiten.

·Bidegabeki kendutako eskubideen jabe gara. Zuzenbideak eta arrazoiak zilegitasuna ematen digute baliabide ez-etikoetara jotzeko, hala nola indarkeriara. Ez dugu beste aukerarik.

Horrela, indarkeria saihestezintzat jotzen zen, baina egia esan hori ez zen horrela. Egindako hautua agian hartu eta eutsi izan ez zitekeen aukera da.

Esan daiteke abiapuntu horrek orduan "erantzunezko indarkeria" deiturikoan jartzen duela fokua txosten honek, eta ez haren "zergatian", argi eta garbi bidegabekeria eta bortitza izan zen diktadura frankista bezalako sistema batean. Ez dugu eztabaidatuko, eta, horrez gain, 40 urtez luzatu zen erregimen frankistaren oinarri izan zen bidegabekeria, zapalkuntza eta indarkeria irmotasunez berretsiko ditugu.

Diktadura hark izan zuen deskalifikazio etiko eta politiko oro motz geratzen da. Ezarrita gera dadila hemen planteatu daitezkeen gogoeta etiko guztiak aplikagarriak direla boterearen babesean egindako edozein erregimen bortitzen eta antidemokratikoren ezarpen sistemikoaren parte diren pertsonen eta taldeen.

Hala ere, "euskal kasuari" berezitasuna ematen dion elementua honako hau da: diktaduran sortutako mugimendu politiko batek bere estrategiarekin batera indarkeriazko jarduera bat egitea, jarduera hori hamarkadatan luzatzea, azken laurak demokrazian, indarkeria hori gizarte-babesaren oinarri esanguratsu batekin erabiltzea, eta are gehiago, Euskal Herri "osoaren" izenean eta ordezkartzean gauzatzea.

"Euskal kasuan", auzi politiko bat egon da ebatzi gabe, Ajuria Eneko Itunak aitortu zuen bezala. "Euskal kasuan", gertaera bereizgarria da gizarte horren zati batentzat onargarria izatea auzi horri indarkeriaren bidez aurre egitea eta erabaki horri luzaroan eustea. Gertaera bereizgarri hori da "euskal kasuaren" ikaskuntzei buruzko txosten honen abiapuntua.

Abiapuntua da. Hala ere, indarkeriaren baliabidea, une batzuetan edo besteetan, eta intentsitate batekin edo bestearekin, ez zen ETaren baliabide eskusiboa izan. Kontuan hartu behar da 70eko eta 80ko hamarkadetan 150 hildako inguru eragin zituztela erakunde terrorista parapolizialek eta eskuin muturreko erakundeek edo legez kanpoko polizia-indarkeriako testuinguruetan.

Txosten honek, begirada etiko beretik, garai hartan terrorismoa, indarkeria eta giza eskubideen urraketa larria eragin zuen guztia jorratuko du. Bere ikaskuntzen proiektzioa ez da mugatuko ETak ekarri zuenera bakarrik, baizik eta, gure esperientziaren arabera, indarkeria prebenitu eta bakea babestu dezaketen faktore eta jarrera guztietara

Aurreko guztia esanda, eta laburpen gisa, lan honen abiapuntuko hipotesia da konpromiso etikoa, hau da, ekintza politikoaren muga etikoei buruzko akordioa muineko kontua dela. Gatazka batean eztabaida horri lehenbailehen aurre egitea da gatazkak prebenitzeko, kudeatzeko, konpontzeko edo eraldatzeko biderik onena. Giza eskubideekiko eta aniztasunarekiko errespetua gutxienezko muga etiko horien oinarrian dago, eta muga horiek konpromisoak dira.

Hau ez da txosten neutral bat edo bitartekaritza-ikuspegi batekin egina. Giza eskubideen eta aniztasunaren aldeko txosten zentratua eta kokatua da, dena kokatzen duten balioak diren aldetik. Giza eskubideak xedaezinak dira.

II. “Euskal kasuaren” laburpena

II. puntu honetan txertatzen den testua prozesu eztabaidatu eta parte-hartzaile baten emaitza da. Ia hitzez hitz, Herenegun Unitate Didaktikoaren I. Koadernoaren edukian oinarrituta dago, “Sarrerako esparrua, ikuspegi historiografikotik” izenburua daramana. Unitate didaktiko honek *oraintsuko memoriari* dagokion aldia (1960-2018) Bigarren Hezkuntzako eta Batxilergoko historia ikasgai txertatzeko proposamena eskaintzen du.

Dokumentu hau Juan Pablo Fusi, Mari Carmen Garmendia eta Mariano Ferreren laguntzarekin eta aholkularitzarekin egin zen. Fusi historialari ospetsua da, Espainia garaikidearen historian eta, bereziki, Euskal Herrian eta nazionalismoetan oinarritua. Garmendiak, azken hamarkadetan, erantzukizun-kargu garrantzitsuak izan zituen EAEko erakunde sozial eta politikoetan, batez ere kultura-esparruarekin lotuta. Ferrer kazetari ezaguna (2019an hila), azken 50 urteetan gertatutakoaren lekuko eta kronista independentea izan zen.

Adinaren, lanbide-esperientziaren eta ibilbidearen arabera, gure herriaren azken aldiko historiari dagokionez baimendutako hiru ahots irudikatzen dituzte, baina horrek bezala, sentsibilitate eta begirada ugari biltzen dituzten hiru ahots irudikatzen dituzte.

Fusi, Garmendia eta Ferrer autoreek egindako oinarritzko testu hura eta Herenegun material didaktiko osoa eztabaida publikoko prozesu bizi batean sartu ziren 2018ko irailetik 2019ko urtarrilera bitartean. Gure iragan hurbilari buruzko hausnarketak eztabaida sutsuak piztu zituen, eta sentsibilitateak eta sentiberatasun aurkakoak ukitu zituen.

Hilabete horietan, Eusko Jaurlaritzak materiala jendaurrean jartzeko aldi bat ireki zuen, ekarpenak jasotzeko. Prozesu horren ondorioz, guztira 134 aldaketa gehitu zitzaizkion dokumentuari. Ondoren aurkezten den testua azkenean adostasun pluraleko zentzuzko maila lortu zuen prozesuaren emaitza da.

II.1. Laburpen historikoa 1960-2018

Francoren diktadura (1939-1975), II. Errepublikaren aurkako kolpe militarrek eragindako gerra zibilean sortua, Euskal Herriaren errepresio politiko eta kulturalaren, zentralizazio politikoaren eta espainolizazio linguistikoaren aldi luzea izan zen, eta bere erara Bizkaiko eta Gipuzkoako hazkunde ekonomikoa, industria eta demografikoa eragin zuen, 1960tik aurrera Arabara eta Nafarroara zabalduz hazkundea.

EAEko desarrollismo berri eta biziak albo-ondorio oso negatiboak izan bazituen ere –eskualdeen arteko desoreka handiak, “monolaborantza” sidero-metalurgikoa, hiri- eta industria-pilaketa handia eta ingurumenaren degradazio larria Bizkaiko eta Gipuzkoako eremuetan–, EAEko eta Nafarroako BPG % 210,1 hazi zen 1955etik 1975era bitartean.

1940 eta 1975 bitartean, 468.295 pertsona etorri ziren Euskadira. Arabak, Bizkaiak eta Gipuzkoak 955.764 biztanle zituzten 1940an, eta 2.072.430 1975ean. Bilbok 202.531 biztanle zituen 1940an eta 431.071 1975ean; Gasteiz 42.116tik 170.870era pasa zen; Donostia 105.775etik 165.829ra.

Euskal gizarteak eraldaketa berriak izan zituen. 1960tik, Euskal Autonomia Erkidegoa industria- eta hiri-gizartea zen, bizi-maila handikoa, deslandatze-maila handikoa, gero eta sekularizazio handiagokoa, soldatapeko eta fabrikako biztanleriaren proportzio oso handia, eta gero eta enpresa eta zerbitzu profesional eta koadro tekniko gehiago zituen.

ETA agertzea

Eredu frankista –desarrollismo ekonomiko bizia, oparotasun materiala, migrazio-prozesu berriak, hiri-gizartea, asimilazio linguistiko eta kulturala, errepresio politiko, sindikal eta kulturala– euskal gaia orain hondar bat zela pentsarazi zuena hautsi egin zen 60ko hamarkadan: ordutik Bizkaian eta Gipuzkoan lan-gatazka ugari izan zirelako, eta, batez ere, 1958an ETAREN (Euskadi Ta Askatasuna) lehen

nukleoa klandestinitatean sortu zelako, hau da, urte gutxitan, Euskal Herria “aske uzteko” eta independentzia lortzeko estrategiaren funtsezko tresna indarkeria izango zuen erakundea.

ETAren agerpenak –euskal nazio-askapenerako mugimendu izendatu zena eta hainbat zatiketa jasan zituen, garrantzitsuena 1974an ETA militarren eta ETA politiko-militarren artean egindako zatiketa–aldaketa garrantzitsuak ekarri zituen euskal nazionalismoak historikoki izan zuen esanahian.

Euskal nazionalismo historikoa ez bezala, Eusko Alderdi Jeltzalea, alderdi sozial, kristau eta demokratikoa, Espainiako Estatuaren barruan Euskal Herri autonomo bat onartzeko borondatea erakutsi zuena, ETA –60ko hamarkadako ETA, klandestinitatean eta erbestean zegoen EAJri pasibotasuna leporatzen zion nazionalismoaren inguruko gazteen belaunaldien matxinada handiaz izan zuena– erakunde erradikalak zen, ideologia marxistizatzailea zuena, Euskal Herria Espainiatik eta Frantziatik erabat bereizi nahi zuena, eta indarkeriatik independentziarako bidea egiten zuena.

ETAren lehenengo atentatu hilgarria 1968ko ekainaren 7an izan zen. Txabi Etxebarrietak, lehenengo ETAko lider eta ideologo nagusiak, José Antonio Pardines guardia zibila hil zuen Adunan; Guardia Zibilak ordu batzuk geroago Etxebarrieta eraitsi zuen Tolosan. ETAk berrogeita hiru pertsona hil zituen 1968 eta 1975 bitartean; horien artean, 1973an, garai hartako diktadurako gobernuko presidente Luis Carrero Blanco.

ETAren ekintza kiribilduaren ondorioak –errepresio gogorra eta bereizi gabea– bereziki bi unetan geratu ziren agerian: batetik, 1970eko abenduan Burgosko prozesuaren aurkako euskal iritziaren mobilizazio zabalean, non ETAko zenbait kide heriotzara kondenatu baitzituzten, zigorrak konmutatu zituzkieten, hein batean erregimen frankistaren gaineko nazioarteko presioagatik; eta, bestetik, urte batzuk geroago, 1975eko irailean, erakundeko bi kide fusilatu zituzten, Juan Paredes Manot eta Angel Otaegi (FRAPeko hiru kiderekin, Espainiako ezker muturreko talde batekin, fusilatu zituzten).

ETAren indarkeriak euskal auziaren izaera bera aldatu zuen. Nahiz eta EAJ, diktaduraren ondoren berpiztuta, euskal nortasunaren kontzientziaren berpizte hura 1975etik aurrera kapitalizatu, Franco hil eta demokrazia berrezarri ondoren, ETA eta terrorismoa Euskadin izaera antifrankistako mugimendu alternatibo baten erreferente bihurtu ziren, eta hala izaten jarraituko zuten Trantsizioan eta demokraziaren lehen urteetan.

Carrero Blancoren atentatua ez zen gertaera ikusgarria eta harrigarria izan, Carreroren nortasunagatik eta atentatua egiteagatik; aitzitik, ETAko militanteen belaunaldi berri batek Burgosko Epaietaren (1970) ondoren diseinatutako strategiari erantzun zion: Espainiako Estatuaren aurkako bide militarren estrategia, ETAren erabateko militarizazioa (ETA militarra: indarkeriari erabateko lehentasuna ematea; ETA politiko-militarra: masen borroka ekintza militar osagarriarekin). Hau da, indarkeria askapen- eta independentzia-prozesuaren beharrezko faktore gisa.

Diktaduraren eta amnistiaren ondoren, demokraziarekin, Euskadi Autonomia Erkidegoan *eraldatzea* espero ahal izan zen, eta horrek berehala bakegintzea eta normalizatzea ekartzea. Ez zen hala gertatu. ETA eta hark eragindako gatazka izan ziren espainiar demokrazia berriak aurre egin behar izan zion arazo nagusia.

Indarkeriaren gorakada

Demokraziarako trantsizioak, 1975etik aurrera, bi prozesu gainjarri zituen Euskadin:

- autogobernu-maila handia itzultzeko prozesu politikoa;
- ETAren indarkeria terroristaren gorakadaren eta ezkerreko independentismoaren igoera politikoaren prozesua, 1978ko apirilaz geroztik Herri Batasunak, ETAren (ETA militarren) besotzat hartzen den alderdi-koalizio batek, enkargatua.

Prozesu autonomikoa 1979an gauzatu zen, Euskal Autonomia Erkidegorako Estatutu berria onartu zenean; ETAk (haren adar eta antzeko talde desberdinek) 853¹ pertsona hil zituen, 2011. urtera arte, 3.000 ekintza terrorista inguru egin zituen, 82 pertsona bahitu zituen eta 10.000 inguru estortsionatu

¹ Iturria: Barne Ministerioa, Terrorismoaren Biktimen Fundazioa, Terrorismoaren Biktimen Elkartea eta Eusko Jaurlaritzako Giza Eskubide, Bizikidetzeta eta Lankidetzaren Idazkaritza Nagusia.

zituen (Zerga iraultzailea); 5.000 pertsona inguruk eskoltarekin bizi behar izan zuten 1990 eta 2011 bitartean, jazarpen-indarkeria deritzonaren ondorioz.

Hamarkada horietan guztietan, bestalde, ETako eta hurbileko taldeetako 150 kide inguru hil ziren edo segurtasun-indarrekin liskarretan hil ziren, edo beren lehegailuak lehertzean, edo beren buruaz beste egiteagatik edo argitu gabeko inguruabarrengatik, eta 3.300 pertsona inguru espetxeratu zituzten.

1979ko Autonomia Estatutuak Euskadiri eman zion –gizarte plurala, aldi berean nazionalista eta ez-nazionalista, eta lurralde- eta udal-mailako oreka politiko desberdinekin, 2009ra arte EAJk gobernatua (Carlos Garaikoetxearen gobernuak, 1980-85; José Antonio Ardanza, 1985-99, PSE eta ERekin koalizioan; Juan José Ibarretxe, 1999-2009, EA eta EBrekin koalizioan)– bere historiaren autogobernu-mailarik handiena: gobernu unitarioa, Legebiltzar propioa, Kontzertu Ekonomikoa, Batzar Nagusiak probintzia bakoitzerako (orain, foru-lurraldeak), eskumen zabalak zergen, hezkuntzaren, unibertsitatearen, ordena publikoaren (Ertzaintza, euskal poliziaren kidegoa, 1981ean sortua), osasunaren, garraioaren, komunikazioen arloetan, telebista eta irratia barne.

ETak prozesu autonomikoa desegonkortu nahi izan zuen, metodo bortitzak erabiliz: erakunde independentista eta askapen nazionalerako erakunde gisa, ETak ez zuen onartzen autonomia (Euskadi eta Nafarroa erkidego desberdinak zirela) euskal gizartearen zati handi baten asmo nazionalisten konponbidea izatea. Joaquin Imaz Martinez polizia-komandantea izan zen, 1977ko azaroaren 26an, ETak Nafarroan hildako lehen pertsona.

Estrategia horrek bere mugimendu politikoari hauteskundeetarako eta gizarterako ezinbesteko oinarria eman zion, batez ere Gipuzkoan. Nafarroako zenbait enklabeetan ere ezker abertzalea lurraldeko lehen indar nazionalista bilakatu zen.

Estrategia horrek –funtsean: terrorismoa, indarkeria, beldurraren presioa euskal gizartean; batzuetan: herri-arrazoi batzuen defentsa, hala nola Lemoizko zentral nuklearraren aurkako borroka– demokrazia-aren jarduna bera desitxuratu zuen:

- Izan ere, nahiz eta inoiz ez izan gaitasunik Espainiako estatuaren eta poliziaren gaineko garaipen militar bat lortzeko, eta, beraz, berea higadurazko terrorismoa izan zen, ETak (hau da, ETAm-k eta ETApm-k, 1981ean indarkeria utzi zutenak eta Eduardo Moreno Bergareche *Pertur* lider nagusia Hendaian desagertu zenak, 1976an, inoiz argitu gabeko krimen bat) ordena publikoko indarren (Ertzaintza barne) erronka ia iraunkor batean jarraitu zuen.

- ETAren eta antzeko taldeen adarrek 303 lagun hil zituztelako 1976tik 1981era bitartean, eta 471k 1982tik 2000ra bitartean. 1980 izan zen urte txarrena: 96 hildako². Hipercor supermerkatuaren aurkako atentatua, Bartzelonan, 1987ko ekainaren 19an, ekitaldi odoltsuena izan zen: 21 hildako, 46 zauritu.

ETAren estrategia terrorista, laburbilduz, honen emaitza izan zen:

- ETAren ikuskera estrategikoa (sendoagoa eta iraunkorragoa ETA militarrean) Euskal Herriaren independentziarantz eta indarkeriaren bidez euskal boterea ustez lortzerantz;

- bere planteamendu independentistak mehatxatzen zituen prozesu konstituzional eta autonomikoak porrot eginarazteko erabakia, teorikoki helburu finalista gisa;

- ETak Espainiako Gobernuarekin zuzeneko negoziazioa (ETArentzat garaipen politiko eta militarra izango zena, Euskadiko “botere faktikoa” bilakatuko zuena) behartzeko borondatea, ETak berak emandako baldintzetan, lehenik eta behin, 1978ko otsailean, “KAS Alternatiban” (amnistia, alderdi politiko guztiak legeztatzea, ordena publikoko indarrak Euskaditik kentzea, langileen bizi-baldintzak hobetzea, Nafarroa integratzea), eta gero, 1995eko apirilean, “Alternatiba demokratikoa”: autodeterminazioa eta lurraldetasuna, hau da, Euskal Herriko lurralde-batasuna (Euskadi, Nafarroa, Iparraldea).

ETak ez zuen onartzen bere planteamenduetatik inolako desbideratzerik. 1986ko irailean Yoyes (Dolores González Katarain) hil zuen. Karguetatik libre zegoen erakundeko buru ohia zen, eta bere jaioterrira, Ordiziara, itzuli zena: indarkeriari uko egin ondoren gizarteratzea aurreikusten zuten militanteei ohartarazpena.

1976 eta 2001 bitartean, ETAko 114 kide inguru hil ziren Poliziarekin izandako liskarretan (edo istripu propioen ondorioz). Terrorismoaren aurkako borrokak "gerra zikinaren" metodoak erabili zituen: talde paramilitarren artikulazioa, torturaren erabilera eta giza eskubideen beste urraketa modu batzuk (Eusko Jaurlaritzaren enkarguz, IVAC-KREIk egindako txosten batean, torturen edo tratu txarren 4.113 salaketa egon zirela jaso zen).

Triple A, GAE, Batallón Vasco Español eta antzeko taldeek 46 pertsona hil zituzten; horien artean, 1977ko abenduan, *Argala*, ETAko buru nagusietako bat eta Carrero Blancoren aurkako atentatuaren arduraduna; Grupo Antiterroristas de Liberación (GAL), 28 pertsona: ETAko 16 kide ihesi eta 12 zibil (horien artean, HBko buru Santiago Brouard).

Gertakari horietako batzuetan parte hartzeagatik kondenatu zituzten Amedo eta Domínguez poliziak, José Barrionuevo Barne ministroa, Enrique G. Galindo Guardia Zibileko jenerala, Rafael Vera Segurta-suneko Estatu idazkari ohia, Julen Elorriaga Gipuzkoako gobernadore zibila, Julián Sancristóbal Bizkai-ko gobernadore zibila, eta *haien* laguntzaileak.

"Gerra zikinak" onespena, adostasuna edo, batzuetan, konplizitatea aurkitu zuen Estatuko estamentuekin lotutako sektoreetan, eta, jatorria eta izaera kontuan hartuta, Estatuaren politika kontraterroristaren zilegitasuna bera mehatxatu zuen. Hori ez ezik, 80ko hamarkadan, aurreko urteetan errepresioak, torturak edo Triple A edo BVEren atentatuak eta, bereziki, 1987ra arte iraun zuten GALen hilketek utzitako arrastoak ere lagungarri izan ziren gertakarien ikuspegia aurrez aurreko indarkerien dinamika gisa elikatzeke, eta, horren ondorioz, militantzian eta ETAREN babesean belaunaldi-erleboia bultzatzeko.

GALek ETARENTZAT 80ko hamarkadan izan zuten berpizte-efektua, hain zuzen ere, ETAPm desegin berria zenean eta ETAM-k, atzerapenez bada ere, urrats berak egin ahal izango zituela aurreikus zitekeenean gertatu zen. Terrorismo horrek, ETA ahuldu ez ezik, indartu ere egin zuen. Haren ondorioek eztabaida politikoan, mediatikoan eta juridikoan eragiten jarraitu zuten urte asko igaro arte, prozesu judizialen, espetxeratzeen, indultuen eta horrek guztiak sortu zituen erreakzioen harira.

Izan ere, indarkeriak gainditu egin zuen euskal trantsizioa. Euskal ekonomiak 1975. eta 1985. urteen artean jasango zuen krisi larriarekin batera –XX. mendeko krisirik okerrera, Bilboko itsasadarreko siderurgia- eta itsasontzi-industriaren gainbehera katastrofikoan sinbolizatu zena–, badirudi indarkeriak kolapso moralera eta ekonomikora eramanez zuela Euskadi. Euskadik biztanleak galdu zituen lehen aldiz mende osoan. 1975. eta 1992. urteen artean, 110.000 pertsona inguruk emigratu zuten Euskaditik. EAEko per capita errenta % 10 jaitsi zen 1975. eta 1985. urteen artean. 1975ean, langabezia biztanleria aktiboaren % 1,76ri soilik eragin zion (14.000 pertsona inguru), eta 1985ean % 23,62ra iritsi zen (188.300 pertsona).

Literaturak, zinemak eta entseguak oso goiz erakutsi zuten bezala –adibide batzuk: R. Saizarbitoriaren *Ehun metro* eleberria, R. Guerra Garridoren *Lectura insólita de El Capital*, eta B. Atxagaren *Gizona bere bakardadean* eleberria; *Toque de queda*, *Operación Ogro*, *La fuga de Segovia* eta *La muerte de Mikel* bezalako filmak; M. Escuderen *Euskadi: dos comunidades*, J. Aranzadiren *Milenarismo vasco*, G. Jaúreguren *Ideología y estrategia política de ETA*, P. Unzuetaen *Los nietos de la ira*, J. Arregiren *Euskadi invertibrada*, J. Juaristiren *El bucle melancólico*, F. Savaterren *Contra las patrias*, F. Letamendiaren *Hª del nacionalismo vasco y de ETA* eta M. Azurmendiren *La herida patriótica* bezalako liburuak– ETAREN terrorismoak euskal gizartearen dilema moral sakonak sortu zituen.

Kontua zen Euskadik etorkizuna zuen ala ez, Euskal Herria izaten jarraitzen zuen ala ez, eta baita euskal nazionalismoaren azken garrantzia, Euskadi gizarte plural eta ireki gisa egituratzeko aukera eta ETAREN helburu totalitarioak ere.

Atentatuak eta indarkeriak euskal gizartearen hunkitzearen zuten. 80ko hamarkadan, UCDko (Jaime Arrese, Elgoibarko alkate ohia, José Ignacio Ustaran, Juan de Dios Doval eta Ramón Baglietto) eta PSEko (Enrique Casas) politikariak hil zituzten. 80ko hamarkadaren amaieraz gerotik, hainbat erakunde bakezaleren (Denon Artean, La Fundación, Gesto por la Paz, Bakea Orain, Elkarri) jardueraren haritik, bakearen kultura minoritario baina gero eta handiagoa sortu zen. Horren ondorioz, ETAREN terrorismoa gaitzesten duten eta biktimekiko elkatasuna adierazten duten elkarretartzeak eta ekitaldiak egin ziren, esaterako, erakunde bakezaleen ekimenez 1993an Julio Iglesias Zamora industrialaren bahiketaren aurkako protesta gisa erabiltzen hasi zen *lazo urdina*. Era be-

rean, une honetan terrorismoaren biktimen elkarrekin ikusarazten hasi ziren, pairatzen ari ziren abandonuaz jabetzen laguntzen ari zirenak.

Erronka terroristari erantzun politiko gisa, alderdi nazionalistek (Euzko Alderdi Jeltzalea, Eusko Alkartasuna, Euskadiko Ezkerra) eta ez-nazionalistek (Euskadiko Alderdi Sozialista, Zentro Demokratiko eta Soziala, Aliantza Popularra), Jose Antonio Ardanza Lehendakariarekin batera, Ajuria Eneko Ituna sinatu zuten 1988ko urtarrilean. Ituna ETaren indarkeriaren aurkako konpromiso bikoitz batean oinarritzen zen: batetik, bakearen eta demokraziaren defentsa; eta, bestetik, Estatuaren garapeneren aldeko apustua.

Sinatzaileak ados zeuden terrorismoa desagerrarazten eta bizikidetzara demokratikoa osatzen duten printzipioak babesten lagunduko zuen polizia-ekintzaren beharraz eta garrantziaz. Itunak, era berean, Estatu botere eskudunen eta indarkeria bertan beheara uztea erabaki zutenen arteko elkarriketa-prozesuen babesa adierazi zuen, betiere, gai politikoak herri-borondatearen ordezkari legitimoen bitartez soilik konpondu behar direnaren printzipio demokratikoa errespetatuz.

1989ko urtarrilean, Espainiako Gobernuak, garai hartan Felipe González sozialista buru zela, elkarriketa bat ireki zuen erakundearekin –berehala huts egin zuen–, ETA armak uztera eramango zuen balizko negoziatio baterako. Espainiako gobernu demokratiko guztiak saiatu ziren ETArekin negoziatioak irekitzen eta garatzen, beti porrot egin zutenak.

Sufrimenduaren sozializazioa

Hala eta guztiz ere, terrorismoaren aurkako borroka aurrera egiten zuen. 1982tik 1984ra Espainiako eta Frantziako polizien arteko lankidetzari esker, komando oso garrantzitsuak atxilotu zituzten, 1992an Bidarten ETaren kupula atxilotu zutenean. Baina ETaren amaiera oraindik urrun zegoen:

- Lehenik eta behin, ETaren zuzendaritza berriak, 1993. urteaz geroztik Mikel Albisu *Mikel Antza* eta Soledad Iparragirre *Anboto* (ETaren borroka erabat militarizatzeak euskal gizarte osoak gerraren sufrimenduan parte hartzea ekarri behar zuela ziur zegoen zuzendaritza) inguruan egituratuta zegoenak, Bidarten erorketari erantzun zion, alde batetik, politikarien eta pertsona ezagunen aurkako atentatu batzuen bitartez (besteak beste, Gregorio Ordóñez, Euskal Alderdi Popularreko burua, 1995ean erail zutena; Fernando Múgica Herzog, Gipuzkoako sozialismoko liderretako bat, 1996an erail zutena; Francisco Tomás eta Valiente, Konstituzio Auzitegiko presidente ohia, 1996an ere erail zutena; eta PSE-PSOE eta PPko zinegotzi batzuk, tartean, Miguel Ángel Blanco, Ermuko zinegotzia 1997ko uztailen eraila, eta *bestetik*, estortsioa eta “iraultza-zerga”, mobilizazioaren eta kale-indarkeriaren bidez osatuta (hau da, kontramanifestazioak, autobusak erretzea, instalazio eta eraikin esanguratsuak suntsitzea, erasoak), zalantzarik gabe, bakearen eta terrorismoaren aldeko euskal gizartearen mobilizazio gero eta handiagoari aurre egin nahi zion larderia modu bat, eta kide berriak biltzeko tresna gisa erabili nahi zuena.
- Bigarrenik, 1995. urteaz geroztik, EAJK honako hau planteatu zuen: Euskadi baketzeko aukera, alderdien arteko negoziatioaren bidez, ETaren su-eten batekin batera, eta autodeterminazio-eskubi-dearen inguruko akordio batean oinarrituta, garai hartan Palestinako eta Ipar Irlandako gatazketan abian zeuden bake-prozesuak eredutzat hartuta.
- Hirugarrenik, 1997ko uztailen Miguel Ángel Blanco Ermuko PPko zinegotzi gaztea hil zuten, ETaren historiako krimen ikaragarrienetako bat, Ortega Lara espetxeetako funtzionarioa (ETAk 532 egun bahituta eduki zuen) Guardia Zibilak pixka bat lehenago askatzeak erakundearentzat ekarri zuen porrotari erantzun basatia emanez, eta horrek benetako asaldura soziala eragin zuen. Horren ondorioz, milioika pertsona mobilizatu ziren ETaren aurka Espainia osoan –milaka eta milaka Euskadin–, katarsi kolektiboa eta herritarren matxinada ETaren terrorismoaren aurka.
- Laugarrena, ETAk polizia eta taktika arduradun erabakigarri berriak jasan zituen: I. López Riaño eta J. Urrusolo Sistiaga atxilotu zituzten; Ortega Lara askatu zuten; 1997an eta 1998an komando garrantzitsuak erori ziren, eta 100 aktibista inguru atxilotu zituzten (horien artean, García Gaztelu *Txapote*, Josu Uribetxeberria Bolinaga eta Jose Arizkuren Ruiz *Kantauri*); erakundearen egitura ekonomikoa desegin zuten. 1997ko abenduan, Auzitegi Gorenak, banda armatuari laguntzeagatik, zazpi urteko espetxe-zigorra ezarri zien HBko 23 buruzagi nagusiei (nahiz eta zigorrak gero nabarmen jaitsiko ziren); 1998ko uztailen, Garzón epaileak *Egin* egunkaria itxi zuen. *Egin* egunkariak

Hernanin izan zuen egoitza 1977tik, eta ezker abertzalearen espekto ideologikoan eta soziologikoan kokatuta zegoen.

Ermua, mobilizazio soziala eta Miguel Angel Blancoren krimenaren ondorengo erreazio politikoa, batez ere, egoeraren oreka estrategikoaren aldaketa izan zen: ETA ekimena galtzen hasi zen; bere irudia, ekintza- eta erresistentzia-indar gisa ez ezik, bere zentzuaren narriadura ere itzulezina izan zen jada, baita aldeetako askorentzat ere:

- Indar nazionalistek (EAJ, EA, sindikatu nazionalistak, askotariko erakunde abertzaleak) Euskadiren baketzearen aldeko hautua egin zuten, elkarrizketa bidezko amaiera bilatuz, autodeeterminaziorako eskubidea beren gain hartuz, 1998ko Ajuria Eneko Ituna gaindituz eta 1979ko Estatutua –indar nazionalistek jada agortutzat jotzen zuten esparru politikoa– 1997. urtearen amaieratik aldarrikatu zuten bezala, zabaltzeko eskakizuna oinarri hartuta;
- 1998ko martxoan, José A. Ardanza Lehendakariak berak bake-plan bat argitaratu zuen. Plan horretan, hain zuzen ere, gatazkari elkarrizketaren bidez irtenbidea ematea proposatu zuen, ETAk etsaitasuna amaitu ondoren eta HBK indarreko sistema demokratikoa aitortu ondoren. Horrez gain, euskal alderdi nazionalisten eta ez-nazionalisten arteko elkarrizketa proposatu zuen, baldintzarik eta mugarik gabe, eta gai nazionalen zentratuta, hau da, Euskadiko autogobernu-ereduan;
- Uztailean apurtu egin zen EAJ-PSE gobernu-koalizioa, Ardanza Lehendakari zela 1986tik gobernatzen zuena, 1998ko irailaren 12an EAJk eta HBK (zuzendaritza berri batekin –Arnaldo Otegi, Joseba Permach– 1997ko atxiloketa eta prozesuen ondoren), eta, haiekin batera, EAK, ELA eta LAB sindikatuek eta mota desberdinetako 24 erakundek, guztira, Lizarrako Adierazpena sinatu zuten. Itun horrek elkarrizketa eta negoziazio prozesu irekia eta bazterketarik gabekoa proposatzen zuen, “indarkeria-adierazpen guztiak etengabe kanpoan utzita”, gatazkaren kausatzat hartzen zenari heldu eta erantzuna eman ahal izateko, hau da, “lurraldetasuna”, “erabaki-subjektua” eta “subiranotasun politikoa”. Lau egun geroago, irailaren 16an, ETAk “su-eten” mugagabea adierazi zuen.

Lizarrako Itunak arku abertzaleko erakunde sozialak, politikoak eta sindikalak bildu zituen ia esklusiboki, eta ezker abertzalea politika autonomikoan eta instituzionalen integratzeko eta bakerako benetako aukeraren oinarri politiko gisa aldarrikatu zuen. Aukera horrek, ordea, ez zuen euskal aniztasun politikoa osatzen.

Lizarra-Garaziko Akordioak alderdi politikoen arteko banaketa eta, hedaduraz, herriaren banaketa sakondu zuen. 1998ko urriko euskal hauteskundeetan, boto ez-nazionalista (Euskadiko Alderdi Sozialista, Alderdi Popularra, Ezker Batua, Unidad Alavesa) % 44,4ra iritsi zen. 1999ko Europako eta udal hauteskundeetan, Lizarra ondorengo lehen hauteskundeetan, Alderdi Popularrak –Espainiako boterean 1996-2004 aldirian– Araba eta Gasteiz, Euskadiko hiriburu ofiziala, kendu zien nazionalistek; sozialistek Donostian irabazi zuten, baita Euskadiko hainbat herri garrantzitsutan ere, hala nola Eibarren, Ermuan, Irunen, Barakaldon eta Sestaon.

Ez-nazionalismoa Euskadiko errealitate politikoen zati bat zen: ETArekin aurkako manifestazio handi bat, *Basta Ya* plataformak deitua, Donostiako kaleak zeharkatu zituen 2000ko irailaren 23an. PPrene eta PSE-PSOEn arteko hurbilketa konstituzionalismoaren eta askatasunaren defentsan, 2001eko euskal hauteskundeetan indar-harremana aldatzea ere posible izan zen: nazionalismoak emandako botoen % 52,19 izan zuen hauteskunde horietan; ez-nazionalismoak, 658.990 boto, % 46.

Nolanahi ere, 2000ko urtarrilean, ETAk su-etena hautsi zuen: 2000 eta 2004 bitartean, 46 pertsona hil zituen (2000. urtean, adibidez, Fernando Buesa, PSEko burua eta Euskadiko lehendakariordea 1991 eta 1995 artean; Ernest Lluch, Espainiako Gobernuako ministro ohia; José Luis López de Lacalle, Jesus Mª Pedrosa, Durangoko PPko zinegotzia eta ELAko militantea; Juan Mari Jauregi, Gipuzkoako gobernadore zibil ohia; eta José Mª Korta, Gipuzkoako patronaleko presidentea; 2003. urtean, Joseba Pagazaurtundua; 2000. urtean, ETAk larriki zauritu zuen José Ramón Rekalde eta 2001ean Gorka Landaburu, hori guztia euskal gizarteko pertsona garrantzitsuak bakarrik aipatzeagatik). Kale-indarkeria hedatu egin zen: 1999an soilik erregistratu ziren Euskadin mota horretako 310 eraso.

1999-2001 biurtekoan, Espainiako gobernuen (Aznar) eta Euskadiko gobernuen (Ibarretxe, 1999ko urtarrilean Ardanza ordezkatu zuena Eusko Jaurlaritzaren buru) arteko etengabeko liskarra ikusi zen.

Aznarren gobernuak (1996-2004) ere harremanak izan zituen ETArekin 1999ko su-etenean, eta irmotasunez erantzun zien erronka berriei.

Alderdien Lege berri bat onartzeak aukera eman zuen 2003an Justiziak Batasuna legez kanpo uzteko eta urte horretan bertan Egunkaria euskarazko egunkaria ixteko, ETArekiko ustezko loturagatik –urte batzuk geroago artxibatutako akusazioa– eta zuzendariak atxilotzeko (horietako batzuek salatu zuten polizia-indarrek torturak egin zizkietela).

ETAko presoak sakabanatzeko eta urruntzeko politikak, 1989an inauguratu zenak, erantzun garrantzitsua jaso zuen Euskadin, eta horrela jarraitu zuen ETAk 2011n jarduera terroristaren amaiera iragarri ondoren ere.

2001eko hauteskundeetan irabazi ondoren, Ibarretxe Lehendakariak Autonomia Estatutu berri bat sustatzeko borondatea iragarri zuen, Euskadi, autodeterminazio-eskubidea libreki baliatuz, “elkartze askean” oinarritutako Espainiako Estatuarekiko harreman-erregimenak araututako erkidego bihur zedin.

ETAren akidura

Euskadi, beraz, gizarte zauritua zen. Ez zen, ordea, gizarte porrokatua. Banku-erakunde garrantzitsuen, aurrezki-kutxa sendoen eta Estatuko enpresa handien egoitza da. Bi karga-portu handi ditu: milaka enpresaren industria-sarea, enpresa-esperientzia luzea eta dinamikoa, eskulan oso kualifikatua, komunikazio-sare ona eta kokapen geografiko inbidiagarrian. Gainbehera ekonomikoa, ia definizioz, gainbehera erlatiboa izan zen, inoiz ez absolutua edo itzulezina.

1985etik mende amaierara bitarteko aldian, nazioarteko ekonomiaren susperraldiak, Espainia Europan sartzeak, Espainiako industriaren birmoldaketak berak, Ekonomia Itunaren araubideak, EAEko enpresen dinamismoak eta Eusko Jaurlaritzaren, foru-aldundien eta udalen kudeaketa efizienteak zikloa aldatu zuten.

Krisi ekonomikoa 1985etik aurrera hasi zen gaitzen. EAEko BPG-ak urteko % 5,22ko hazkunde-tasa izan zuen 1985-1990 aldian, eta % 5,09koa 1995-2000 aldian. 1985ean % 25etik hurbil zegoen langabezia-tasa izatetik 2007an enplegu bete izatera igaro zen. Euskadik 1998an Europar Batasuneko aberastasunaren batez bestekoa hautsi zuen; 2005ean ia % 18an gaitzen zuen. Susperraldiak eraldaketa ekonomiko eta sozial sakon eta erabakigarria ekarri zuen, aurreko eraldaketen pareko garrantzia eta irismena zuena, hala nola 1880-1914 urteetako industrializazioa eta 1950-75 aldiko desarrollismo izugarria.

80ko hamarkadan, siderurgia astuna eta ontzigintza ia desagertu egin ziren, bai eta beste sektore tradizionalen bat ere, papergintza, esaterako. Horrek sektore ekonomikoen pisua eta euskal ekonomiaren eta lan-merkatuaren egitura bera aldatu zituen. Euskadi hirugarren sektorearen eta zerbitzuen garrantzia nagusi zen orain (enpleguaren % 59,1 2001ean).

Zamudioko, Miramongo eta Miñako parke teknologikoak 1985-1994 aldian sortu ziren, eta ikerketarako, berriro teknologikorako eta berrikuntzarako aldatuak adierazgarri ziren. Mondragón Corporación Cooperativa, 1956an sortutako euskal talde multinazionala (218 enpresa, 68.260 enplegatuta 2003an, gehi ikerketa- eta prestakuntza-zentroak, eta finantza-talde propioa), etxeresna elektrikoetan, ekipo-ondasunetan, automobilgintzan, makina-erremintan, supermerkatuetan (Eroski) eta industria-ekipamenduetan espezializatua, euskal arrakasta berriaren irudia zen.

Bilbo, 1987tik bizi izan zuen hirigintza-iraultzaren harian berrasmatua, hiri moderno bikaina zen, obra eta jardura ikusgarriekin: Guggenheim Museoa, Metroa, Biltzarren Euskalduna Jauregia, Loiuako Aireportua, merkataritza-guneak, zubi berriak, hotel berriak eta, lehen narriatuta zeuden itsasadarreko erriberako lurretan, lorategi-eremuak eta eskultura bikainez inguratutako pasealekuak.

Donostiak ere aldatu handiak izan zituen 1975etik (Groseko hondartza, Haizearen Orrazia, unibertsitate-campusa, zubi berriak ibaiaren gainean, hiri-espazio zaharren birmoldaketa, Kursaal Kongresu Jauregia eta Musika Auditorioa, Chillida-Leku Aire Zabaleko Museoa), eta zentro turistikoa oso ona izaten jarraitzen zuen, paisaia ederra, hotel dotoreak, Musika Hamabostaldia, jazz eta zine jaialdiak eta zaldi-lasterketak udan, eta Espainiako gastronomiarik onena.

Gasteiz (227.194 biztanle 2004an), Euskadiko hiriburua 1980tik, Lehendakariaren eta Eusko Legebiltzarren eta Eusko Jaurlaritzako sailen egoitza, modu ereduagarrian hazi zen: bikain urbanizatutako

zabalguneak, erdialdeko plazak eta kaleak birmoldatzea eta txukuntzea, Erdi Aroko Hirigunea eta Katedral Zaharra zaharberritzea, berdegune ugari, unibertsitate-campusa, gizarte-etxeak eta kultura-etxe eraiki berriak, ospitaleak, kirol- eta merkataritza-instalazioak, industrialde berriak, aireportua eta autobien eta ingurabideetako eratzunen sare bikaina.

Laburbilduz, 2001ean, Euskadi (2.133.684 biztanle) –ETAren indarkeriaren epizentroa– komunitate oparoa, aberatsa eta dinamikoa zen, enpresa-, teknologia- eta industria-gaitasun handia zuena (mota guztietako 128.141 enpresa eta 800.000 enplegu baino gehiago 2003an), makineria, elikadura, metalurgia eta metalezko artikulua, material elektrikoa, enpresentzako zerbitzuak eta garraio-materiala (trenbide-materiala, automozioa, turbo-propulsaileak, eta abar) nagusi zirela. Lehen sektorea (nekazaritza, arrantza) ekonomiaren balio erantsi gordinaren % 1,02 baino ez zen; industria, % 43,51; zerbitzuak, % 55,47.

Dinamismo ekonomikoa, industria-birmoldaketa, hirigintza-hedapena: euskal autonomia arrakastatsua zen; euskal autogobernua, 1980az geroztik euskal gobernuek zorionez desberdin baina, oro har, eraginkortasunez eta zorroztasunez jardun zutena, gertaera historiko erabakigarria zen. Euskal erakundeek 1980tik Euskadi berreskuratzen eta eratzen lagundu zuten. Banderaren ofizialtzea, ereserkia, euskara eta administrazioaren, irakaskuntzaren, unibertsitatearen, komunikabide ofizialen eta zerbitzu publikoen euskalduntze progresiboa adostasun handiekin eta onarpen eta gizarteratze maila handierekin egin ziren.

Euskalduntzearen aldeko apustu irmoa egin zuten euskal gobernu guztiek 1980az geroztik, eta euskara zabaldu eta, lehen aldiz, euskal historian, benetako euskal kultura-eskaintza agertu eta egonkoritu zen (euskarazko liburuak eta diskografia, telebista- eta irrati-programazio zabala hizkuntza horretan, euskal liburu- eta disko-azokak). Euskara-hiztunen kopurua 1981ean biztanleriaren % 21,5 izatetik 1996an % 30,9 izatera igaro zen (zifra hori % 43ra iristen zen Gipuzkoan, baina soilik % 7,8ra Araban). 2002-2003 ikasturtean, EAEko haurren % 62 euskara hutsean hezten zen, % 30 euskaraz eta gaztelaniaz, eta % 7k bakarrik ikasten zuen gaztelania hutsean. Balantze horri lagundu zion 1993ko otsailaren 19ko Euskal Eskola Publikoaren Legeak.

1979ko Estatutuaren autonomiak eragina izan zuen 2011n ETA indarkeria uztera eraman zuen giro kolektiboan. ETAren amaiera izan zen, jakina, hainbat faktoreren eta inguruabarren ekintza konbinatuaren emaitza:

1. Euskadik bere autonomia-araubidearekiko duen gogobetetze-maila handia, euskaldunak gutxien banatzen zituen sistema, eta euskal gizartearen eta herritarren eguneroko bizitzan sendotzea eta zabaltzea, pixkanaka eta atzera bueltarik gabe, desberdintasunarekiko errespetuan, printzipio demokratikoetan eta bide baketsu eta demokratikoetan soilik oinarritutako bizikidetzarekiko konpromisoaren kontzientzia.
2. Sortutako bakearen aldeko kontzientziazio gero eta handiagoa zen: "Bakearen kultura", mugimendu bakezaleek bultzatutako terrorismoaren aurkako mobilizazioak, Bakearen Aldeko Koordinakundearen lidergoarekin, alderdi politikoak, gobernuaren eta ETAren arteko noizbehinkako negoziazioak (oraindik huts egin dutenak), Lizarra (ezker abertzaleari prozesuan eta erakunde politikoetan parte hartzen lagundu zionak gutxienez), Aralarren sorrera HB utzi zuenak indarkeria gaitzesten zuelako; euskal Elizaren eta elkarrizketaren aldeko eta indarkeriaren aurkako gizarte-mugimenduen eragina (Elkarri-Lokarri, adibidez); eta ETAko preso batzuk, erakundetik banaduta zeudenak (J.L. Alvarez Santacristina *Txelis*, Kepa Pikabea, Carmen Gisasola, Joseba Urrusolo, adibidez), indarkeriaren aurka zeudela publiko egin zutenak.
3. Akats estrategiko larria, hau da, sufrimendua sozializatzeko estrategia, bizitza zibileko pertsona ospetsuen aurkako kriminalitate terrorista huts gisa agertu zena. Are gehiago, 2001eko irailaren 11ko (New York) eta 2004ko martxoaren 11ko (Madril) atentatu islamista ikaragarriek behin betiko suntsitu zuten indarkeria terroristaren balorazio positibo oro, edozein arrazoiengatik –ETAren kasuan: euskal independentzia.
4. Euskal nazionalisten eta abertzaleen eremuan bere etorkizunari buruz irekitako hausnarketa estrategikoa, 2009ko martxoko hauteskunde autonomikoetan (ezker abertzalea legez kanpo utzita, 2002ko ekainaren 27an onartutako Alderdien Legeagatik) sortutako Patxi Lópezen nazionalista

ez den lehen Eusko Jaurlaritza eratu ondoren, eta 2005ean Ibarretxe Planari uko egiteak izan zuen eraginaren ondoren; plan horrek, bestalde, eragin nabarmena izan zuen ezker abertzalearen gizarte-oinarrietan, subiranotasuneranzko bide baketsu gisa.

5. Ezker abertzalearen gaineko presio politikoa, judiziala eta ekonomikoa, neurri eztabaidagarriekin eta eztabaidagarriekin, hala nola Batasuna 2003an debekatu ondoren sortu ziren alderdiak eta erakunde sozialak legez kanpo uztea.
6. Polizia-jarduna geroz eta eraginkorragoa izatea. Frantziako Poliziak eta Guardia Zibilak 2004ko urriaren 3an Frantziako hegoaldean atxilotu zituzten Mikel Albisu *Antza*, ETako buruzagi politikoa, Soledad Iparragirre *Anboto* eta erakundearen aparatu logistiko osoa. ETA 2000. urteaz geroztik, –lehenago errekrutatzeke izan ez zituen arazo larriak izan zituena– ez zen berreskuratu. *Antza* ondoren ETaren zuzendaritza bere gain hartu zuten guztiak ia berehala atxilotu zituzten: López Peña *Thierry*, bake-prozesuaren porrotaren arduraduna, Garikoitz Aspiazu *Txeroki* eta Aitzol Iriondo 2008an; Jurdan Martitegi eta Aitor Elizaran 2009an; Ibon Gogeoaskoetxea eta Mikel Karrera Sarobe *Ata* 2010ean; A. Zoboran *Xarla* 2011n.
7. Etsipen kolektibo handia (eta ETaren erruduntasuna), 2007an, erakunde terroristaren aldebakarreko erabakiz, Loiolako Elkarrizketen eta Espainiako gobernua negoziatzeko azken saiakeraren (ETA) porrotak eragin zituena. Horrela, Zapatero gobernuak 2006ko ekainean iragarritako bake-prozesua ETaren atentatu bortitz batek (200 kg lehergai) suntsitu zuen Madrilgo aireportuko 4. terminalean, 2006ko abenduaren 30ean.

ETA bukatuta zegoen: zuzendaritzarik gabe, estrategiarik gabe, ia militantziarik gabe. Haren azken atentatuak –bi guardia zibilen hilketak Palman, 2009ko uztailaren 30ean, eta Jean-Serge Nérin polizia frantsesarena, 2010eko martxoaren 16an, Dammarie-lès-Lysen– hondar-kriminalitateko ekintza loturarik gabeak eta isolatuak izan ziren.

Ezker abertzaleak eta hainbat talde sozial biltzen zituen Foro Sozialak nazioarteko nolabaiteko estaldura eskaini zuten hainbat ekitaldi antolatu zituzten (Bruselako Adierazpena, 2010eko martxoa, Donostiako Nazioarteko Bake Konferentzia, 2011ko urriaren 17a), ETari presioa egiteko eta, aldi berean, azken erabakia errazteko.

2010eko irailaren 5ean, ETak jakinarazi zuen soilik “defentsazko ekintza armatuak” egingo zituela; 2011ko urtarrilaren 10ean, beste komunikatu batean, su-eten “iraunkor, orokor eta egiaztagarriaz” hitz egin zuen; urriaren 20an iragarri zuen “bere jarduera armatua behin betiko utziko” zuela.

Sei urte geroago, 2017ko apirilaren 8an, ETak alde bakarreko desarmatze-prozesu bat abiarazi zuen, osoa eta kontrapartidarik gabea, eta, hamabi hilabete geroago, 2018ko maiatzaren 3an, behin betiko desagertuko zela eta “bere ibilbidearen amaiera” iragarri zuen.

Istoria ikaragarri honek biktimen arrasto luzea uzten du. ETak (bizitzeko eskubidearen urraketan eragile nagusia aldi horretan, 853 hildakorekin), ez beste ezein erakunde terroristak edo botere-abusuak erail, zauritu, estortsionatu, bahitu, torturatu edo jazartzea merezi izan ez zuten pertsonak, gizakiak. Familia oso horiek inoiz ez zituzten beren bizi-istorioak zapuztu behar, ezta beren desiorik eta proiekturik onenak ere.

Bost hamarkada hauetan zehar, biktimak, presentziagatik, ez egoteagatik, erabiltzeagatik edo ukatzeagatik, hausnarketa merezi duen errealitatea izan dira.

70eko, 80ko eta 90eko hamarkadetan, defizit handiak egon ziren terrorismoaren biktimen errekonozimenduan eta erreparazioan. Biktimak ez zeuden agendan, alde batera utzi zituzten. Ondoren, euskal erakundeek autokritika argiak eta esanguratsuak egin dituzte. 90eko hamarkadan, gero eta sentsibilizazio handiagoa egon zen aitortza eta elkartasuneko erantzun bat eskaintzeko premian. Horretarako, biktimen elkarteen eta beste gizarte-eragile batzuen zeregina oso garrantzitsua izan zen.

Terrorismoaren Biktimei Aitorpena eta Elkartasuna egiteko lehenengo Legea 1999. urtearen amaieran onartu zen. 2000. urtetik aurrera, terrorismoaren biktimei babesa eta elkartasuna emateko arau-, erakunde- eta gizarte-babesa eraiki zen, eta, hobetu daitekeen arren, urtez urte aurrera egin du. 2001eko

abenduan Eusko Jaurlaritzako Terrorismoaren Biktimen Zuzendaritza eratu zen. Eusko Legebiltzarrak 2008an onartu zuen Terrorismoaren Biktimei Aitorpena eta Erreparazioa egiteko Euskal Legea (4/2008 Legea, ekainaren 19koa).

Era berean, 2011n, prozesu leheneratzaileak hasi ziren; 2012an, 2007an hasitako Glen Cree esperientzia (terrorismoen eta giza eskubideen urraketen biktimen arteko topaketak) aurkeztu zitzaion gizar-teari; 2010-2011 ikasturtean, biktima hezitzaileen programa jarri zen abian ikasgeletan, gero Adi-adian programaren bidez.

2014ko azaroaren 27an, Eusko Legebiltzarrak 4/2014 Legea onartu zuen, Gogora Memoriaren, Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Institutua sortzekoa. 2015eko uztailaren 1ean, Gogora Institutuak bere jarduerari ekin zion honako helburu hauekin: oroitzea, kontserbatzea, ikertzea, prestatzea, parte-hartzea sustatzea, kontsulta ahalbidetzea, indarkeria ororen biktimak integratzea eta gure gizartearen memoria kolektiboa zabaltzea: giza eskubideekiko errespetua eta askatasunaren bilaketa ezaugarritzen dituzten balio etikoekin eta printzipio demokratikoekin lerrokatutako memoria.

2016an, Eusko Legebiltzarrak 12/2016 Legea onartu zuen, Euskal Autonomia Erkidegoan 1978 eta 1999 bitartean izandako motibazio politikoko indarkeria egoeran giza eskubideen urraketak jasan zituzten biktimei errekonozimendua eta erreparazioa ematekoa. Lege horren aurrekaria ekainaren 12ko 107/2012 Dekretua izan zen, Euskal Autonomia Erkidegoan, 1960tik 1978ra bitartean, izandako motibazio politikoko indarkeria egoeran izandako giza eskubideen urraketan ondorioz sufrimendu bidegabeak jasan zituzten biktimak aitortzeko eta biktima horiei ordainak ematekoa.

2019an, oraindik ere erresistentzia handiak daude ekintza polizial edo parapolizialek eragindako giza eskubideen urraketan biktimei errekonozimendua eta legezko erreparazioa emateko, bereziki trantsizioan eta demokraziaren lehen urteetan.

Biktimak iraganean gertatu behar ez zenaren lekukoa eta testigantza dira, baita gaur egun modu kritikoa eta autokritikoa salatzen behar den bidegabekeriarena ere, eta etorkizunean berriro errepikatu behar ez denarena.

ETAk azterna ezabaezina utziko du euskal eta espainiar historian. Gertaera historiko oro bezala, hura ezagutzeak gai eta arazo enpiriko, analitiko eta interpretatibo ugari planteatzen eta planteatuko ditu: historia arazoaren analisia da, ez kausa baten defentsa. ETAk, halaber, arazo moral oso larriak planteatzen ditu gertatutakoaren erruduntasunaren eta erantzukizunaren inguruan. Bi gaitan laburbil ditzakegu:

- nola gertatu ahal izan zen;
- hainbeste sufrimendu, zertarako.

II.2. Kronologia

URTEA	DATUAK
1960	Diktaturaren aurkako euskal kleroaren lehen adierazpen publikoa. ETAren lehen agerpen publikoak, pintaden bidez eta ikurrinak jarrita.
1961	ETAren lehen ekintza bortitza, huts egin zuena, Donostian borrokalari frankista ohien tren baten aurka.
1962	Europako Ekonomia Erkidegoan sartzeko eskaera. Ordena Publikorako Auzitegia hasiko da lanean. Barneko eta erbesteko politikarien bilera Munichen. Meataritzako greba handiak Asturiasen. BPGren hazkundea Espainian (1960-1973), urteko batez bestekoa % 7,3.
1963	Lehenengo Garapen Plana onartu da. Intelektualen gutuna Francori torturaren aurka. Julian Grimau exekutatzea. Garapen-poloak sortzea: Valladolid, Burgos... Emigrazio masiboa landa-eremuetatik Europara eta Espainiako hiri handi eta probintzia garatuetara.
1964	Garapen Ekonomikorako Lehen Plana hasi zen.
1965	Ikasleen agitazioa Madrilgo eta Bartzelonako unibertsitateetan. Montserrateko abadearen Espainiako erbestea.
1966	Hauteskunde sindikalak: Comisiones Obreras sindikatu klandestino eta antifrankista sendotzea. Gizarte Segurantzaren Lege Orokorra. Banda-greba. 1966ko azaroaren 30etik 1967ko maiatzaren 15era. 163 eguneko iraupenarekin, frankismo garaiko lan-gatazkarik luzeena izan zena.
1967	Diruaren devaluazioa. Inflazioa. Langileen manifestazioak herrialde osoan. Langile-mugimenduaren politizazio progresiboa.
1968	Grebak. ETAk lehen eraiketa egin zuen José A. Pardines guardia zibilaren aurka, Adunako kontrol batean. Ordu gutxiren buruan, Txabi Etxebarrieta ETAko kidea hil zuten Guardia Zibilarekin Tolosan egindako tiroketa batean. ETAren lehen atentatu hilgarri planifikatua: Melitón Manzanasen hilketa Irunen. Euskaltzaindiak euskara bateratzeko prozesua –euskara batua– sustatzen du Arantzazuko bileran.
1969	Salbuespen-egoera herrialde osoan, bi hilabetez. MATESA eskandalua. Juan Carlos I.a printze eta Espainiako errege gisa oinordeko izendatzen du Francok. Guerrilleros de Cristo Rey taldearen lehen bonba-paketea.
1970	Burgosko prozesua. Bilboko Unibertsitate Autonomoa sortzea.
1971	Nahitaezko soldadutzaren aurkako lehenengo kontzientzia-eragozleak.
1972	Iparretarrak jaio zen.
1973	ETAren atentatu hilgarria Luis Carrero Blanco almirante eta gobernuko presidentearen aurka, Madril. 1.001 prozesua CCOOren aurka. FRAP sortu zen.

1974	<p>Carlos Arias Navarro, Espainiako Gobernuko presidentea. Salvador Puig Antich-en eta Heinz Chez-en exekuzioa garrotez. Bonba bat Madrilgo Rolando kafetegian: hamahiru hildako. Ez aldarrikatzeak ETAm-ren eta ETApM-ren arteko zatiketa eragin zuen. Juan Carlos I printzeak Francoren gaixotasuna dela-eta Estatuko buruzagitza hartzen du bitarteko gisa. Alderdi Sozialistaren biltzarra Suresnesen.</p>
1975	<p>Frankismoaren azken fusilamenduak: Txiki, Otaegi, Baena, García eta Sánchez. Herritarren mobilizazioak eta salbuespen-egoera berria. BVEren eta Triple Aren lehen atentatu hilgarriak. Konbergentzia Demokratikorako Plataforma sortu zen. Martxa berdea. Marokora eta Mauritaniara pasa zen Mendebaldeko Sahararen administrazioa. Franco hil zen. Gorteek Juan Carlos I.a Espainiako errege izendatu zuten. Azken salbuespen-egoera.</p>
1976	<p>Juan Carlos I.ak Adolfo Suárez izendatu zuen Gobernuko presidente. Erreforma Politikoaren Legeari buruzko erreferenduma. Alderdi politikoak legeztatzea Espainian. Juan de Ajuriagerra (1978an hil zena) eta Xabier Arzallus EAJko buru. Manuel Fraga, Gobernazio ministroa Francoren azken gobernuan, Alianza Popular alderdiko buru. Ángel Berzadiren bahiketa eta hilketa ETApM-k. Eduardo Moreno Bergaretxe, <i>Pertur</i>, ETApM-ko burua desagertu zen. Segurtasun Indarrek Gasteizko San Frantzisko elizan langile-kontzentrazio bat erreprimitu zuten: 5 hildako. Amparo Arangoak jasandako torturen argazki harrigarria argitaratu zen.</p>
1977	<p>PCEko Atotxako abokatuen hilketa eskuin muturrak eraginda. Deia eta Egin egunkariak sortu ziren. Bartzelonako Kondeak, Juan Carlos I.aren aitak, uko egin zion Errege Etxeko burutzari. Komando Autonomo Antikapitalistak sortu ziren. ETak Javier de Ybarra bahitu eta hil zuen. Alderdi politiko gehienak legeztatzea, Alderdi Komunista barne, 1936az geroztik lehen legegintza-hauteskunde demokratikoak egin aurretik. ETAko preso nagusiak askatzea eta atzerriratzea. Alderdi independentistak ez dira legeztatzen eta Karlista alderdia hauteskunderen ondoren legeztatu zen. UCD alderdiaren garaipena; Suárez, Gobernuko presidentea. Gorte Konstituziogileak irekitzea. Moncloako Itunak. Amnistia orokorra (1977ko urriaren 15a). 1977ko abenduan ez zen ETAko presorik geratu Espainiako kartzeletan. Kataluniako Generalitatea berrezartzea. Tarradellas Presidentearen itzultzea Espainiara. TOP kentzea eta Auzitegi Nazionala sortzea. ETAREN lehen hilketa Nafarroan. Xibertako bilera. Ikurrina legeztatzea. Amnistiaren aldeko astea Euskal Autonomia Erkidegoan eta Nafarroan: 5 hildako eta zauritu ugari poliziarekin izandako talkaren ondorioz.</p>

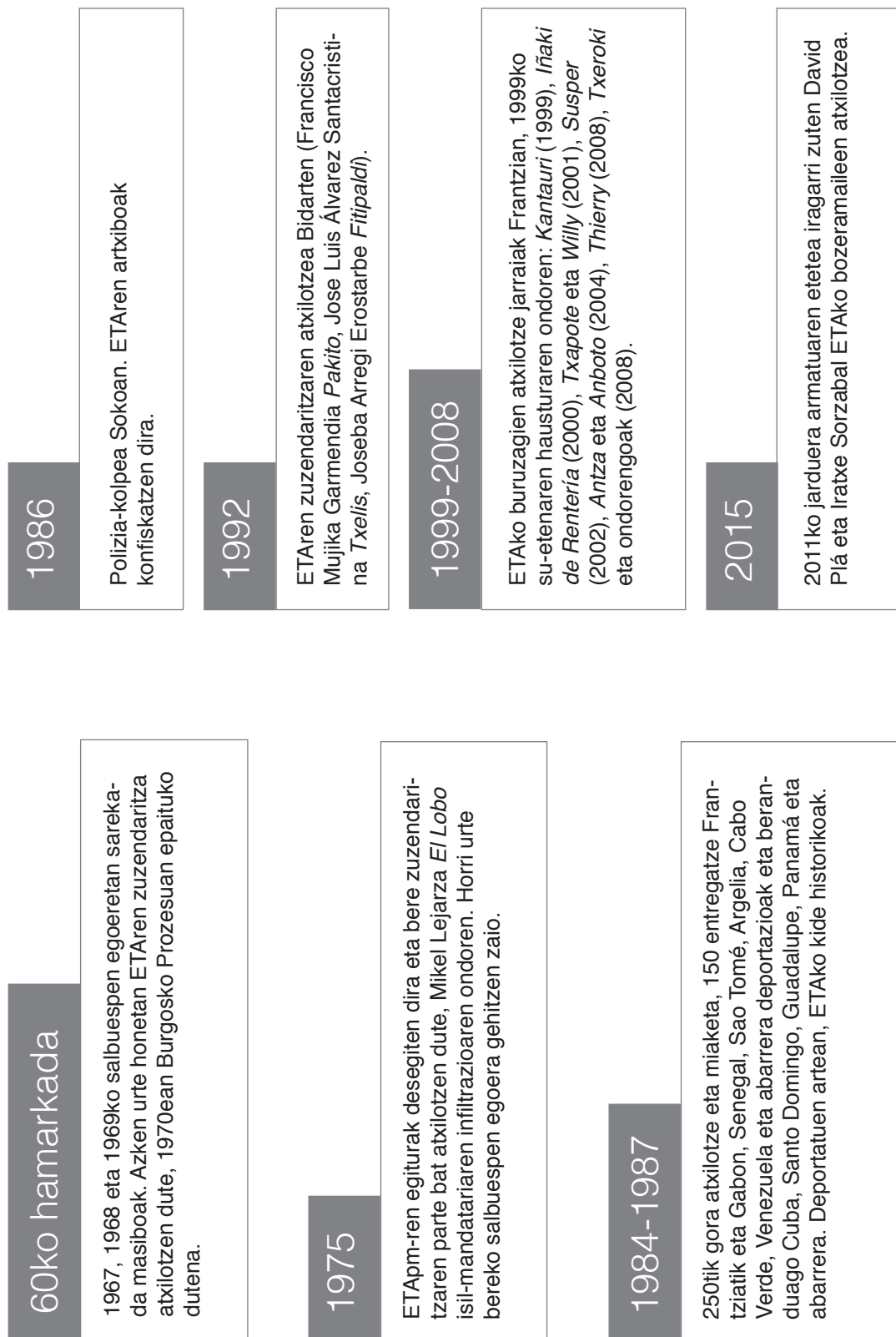
1978	<p>Eusko Kontseilu Nagusia eratzea, Ramón Rubial buru dela, EAJ, PSE, EE eta UCDko kideekin.</p> <p>Militarren eta Poliziaren eta Guardia Zibilaren kideen Estatuaren aurkako Galaxia operazioak huts egin zuen.</p> <p>Erreferenduma eta Konstituzioa onartzea.</p> <p>KAS alternatiba.</p> <p>ETAren aurkako lehen manifestazio masiboa.</p> <p>Iruñean, Donostian eta Erreterian ordena publikoko gertakaritan hainbat pertsona hil ziren.</p>
1979	<p>Lehen udal-hauteskunde demokratikoak. Euskal Autonomia Erkidegoko eta Kataluniako Autonomia Estatutua onartzea.</p> <p>Jose María Setien Donostiako gotzain titularra (2000. urtera arte).</p> <p>ETAk 80 pertsona hil zituen.</p>
1980	<p>Hauteskunde autonomikoak Euskal Autonomia Erkidegoan eta Katalunian; Carlos Garaikoetxeak (EAJ) eta Jordi Pujolek (CiU) irabazi zituzten, hurrenez hurren.</p> <p>ETAk 96 pertsona hil zituen.</p> <p>GAEek 4 zibil hil zituzten Alonsotegin.</p>
1981	<p>Adolfo Suarezren dimisioa; Leopoldo Calvo Sotelok ordezkatu zuen.</p> <p>Otsailean, ETAm-k José Mª Ryan, Lemoizko zentral nuklearreko zuzendaria, hil zuen; Joseba Arregi Segurtasuneko Zuzendaritza Nagusiaren egoitzan torturengatik hil zen, eta militarren eta guardia zibilen eskutik egindako 23-Fko estatu-kolpeak porrot egin zuen.</p> <p>Juan Carlos de Borbón erregeak Gernikako Batzar Etxea bisitatu zuen.</p> <p><i>Hermanidad de Familiares de Víctimas del Terrorismo</i> elkarteak sortu zen, gero AVT izango zena.</p> <p>Dibortzio Legea. Euskal Ekonomia Ituna.</p> <p>Forua Hobetzeko Legea: Nafarroako Foru Komunitatea sortzea.</p> <p>Espainiako Gobernuak LOAPA aldarrikatu zuen, autonomiaren bilakaera birbideratu, antolatu eta harmonizatzeko.</p>
1982	<p>PSOeren gehiengo osoa hauteskunde orokorretan. Felipe González, Gobernuko presidentea. Gertaera hori Espainiako trantsizio politikoaren amaiera da.</p> <p>Artesanos por la Paz elkarteak bildu zen isiltasunean indarkeriaren aurka.</p> <p>Ertzaintzaren polizia-kidegoa sortu zen.</p> <p>ETA Politiko Militarrek (VII. Biltzarra) desegitea iragarri zuen.</p> <p>Euskararen Erabilera Normalizatzeko Legea onartu zen.</p>
1983	<p>Garaipen sozialista Espainia osoko udal-hauteskundeetan.</p> <p>GAL erakundeak Segundo Marey bahitu zuen. Joxean Lasa eta Joxi Zabalen bahiketa, tortura eta erailketa.</p> <p>Rumasaren desjabetzea.</p>
1984	<p>GALek Santiago Brouard hil zuen.</p> <p>Gatazka sozial handiko industria-birmoldaketa, bereziki Bizkaian.</p>
1985	<p>Bakearen aldeko lehen keinua, hamabost minutuz. Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundea 1989an eratu zen.</p> <p>EAJren zatiketa. Carlos Garaikoetxearen dimisioaren ondoren, Jose Antonio Ardanza, Lehendakaria.</p>
1986	<p>Espainia ofizialki sartzen da Europako Ekonomia Erkidegoan.</p> <p>Espainiak NATO-n jarraitzeari buruzko erreferenduma. Baietak irabazi zuen Estatu osoan. Euskal Autonomia Erkidegoan, Nafarroan, Kanarrietan eta Katalunian, Ezekoak.</p> <p>ETAk Yoyes, erakundeko militante ohia, hil zuen Ordizian.</p> <p>Eusko Alkartasuna sortu zen.</p>

1987	<p>ETAk bonba-auto bat jarri zuen Bartzelonako Hipercorren merkataritza-gune batean (21 pertsona hil zituzten) eta Zaragozako kuartel-etxean (11 pertsona hil zituzten, horien artean bost neskatila).</p> <p>GALen azken hilketa.</p> <p>Madrilgo Ituna: ETArekin gai politikoak negoziatzeari uko egitea.</p>
1988	<p>Ajuria Eneko Ituna.</p> <p>Bakearen eta Tolerantziaren aldeko Akordioa edo Nafarroako Ituna.</p> <p>ETAk hiru aldiz eskaini zuen su-etena.</p> <p>Eusko Jaurlaritzan terrorismoaren biktimei laguntzeko bulegoa sortzea.</p>
1989	<p>Espainiako Gobernuaren eta ETaren arteko elkarriketak (porrot egindakoak). Hiru hilabeteko su-etena.</p> <p>Presoak sakabanatzen eta urrunago zeuden kartzeletatik urruntzen hasi ziren.</p> <p>Lehen intsumisoak soldadutzara eta ordezeko prestaziora.</p> <p>Josu Muguruza HBko diputatuaren hilketa.</p>
1991	<p>ETaren atentatua Guardia Zibilaren Vic-eko kuartel-etxearen aurka, 9 hildako eragin zituena, horietako lau neskatilak.</p>
1992	<p>Elkarri jaio zen.</p> <p>ETaren zuzendaritza erortzea (Múgica Garmendia, Álvarez Santacristina, Arregi Erostarbe) Biddarten.</p> <p>Bartzelonako Olinpiar Jokoak. Sevillako Erakusketa Unibertsala.</p>
1993	<p>ETAk Julio Iglesias Zamora bahitu zueneko lazo urdinaren kanpaina. Ondorengo bahiketetan ere erabiliko da.</p> <p>Industria-birmoldaketa gatazkatsua.</p>
1995	<p>ETAk Gregorio Ordoñez hil zuen, eta Jose María Aznarren aurka ere saiatu zen.</p> <p>Leitzarango autobia inauguratu zen, hamar urteko oposizioa, sabotajeak, atentatuak eta akordioak egin ondoren.</p>
1996	<p>José Antonio Ortega Lararen bahiketa ETaren eskutik: 532 egun.</p> <p>PPk irabazi zuen hauteskunde orokorretan. Aznar, Gobernuko presidentea.</p> <p>ETAk Francisco Tomás eta Valiente hil zuen.</p>
1997	<p>Guardia Zibilak Ortega Lara askatu zuen. ETAk Miguel Ángel Blanco, PPko zinegotzia bahitu eta hil zuen. ETaren aurkako mobilizazio masiboak. Ermuaren espiritua. Manos Blancas mugimendua.</p> <p>IRaren behin betiko su-etena Irlandan.</p>
1998	<p>Stormont-eko akordioa Irlandan.</p> <p>Lizarra-Garaziko akordioa. ETAk 14 hilabeteko su-etena iragarri zuen. Bilera Genevan ETako ordezkarien eta Aznarren Gobernuaren artean.</p> <p>Marey kasuaren epaiak kartzelara eraman zituen José Barrionuevo ministroa eta Rafael Vera Segurtasuneko estatu-idazkaria.</p> <p>Egin egunkaria itxi.</p> <p>Covite sortu zen.</p>
1999	<p>ETaren su-etena haustea.</p> <p>Terrorismoaren Biktimekiko Elkartasunari buruzko Legea.</p> <p>Juan José Ibarretxe Eusko Jaurlaritzako Lehendakari hautatu zuten.</p>
2000	<p>PPk eta PSOEek terrorismoaren aurkako ituna eta Alderdien Legea bultzatu zituzten.</p> <p>ETAk Fernando Buesa eta Jorge Díez hil zituen Gasteizen.</p> <p>PPren gehiengo osoa hauteskunde orokorretan.</p> <p>ETAk Ernest Lluch eta José Luis López de Lacalle hil zituen.</p> <p>Juan María Uriarte, Donostiako gotzain titularra (2009ra arte).</p>

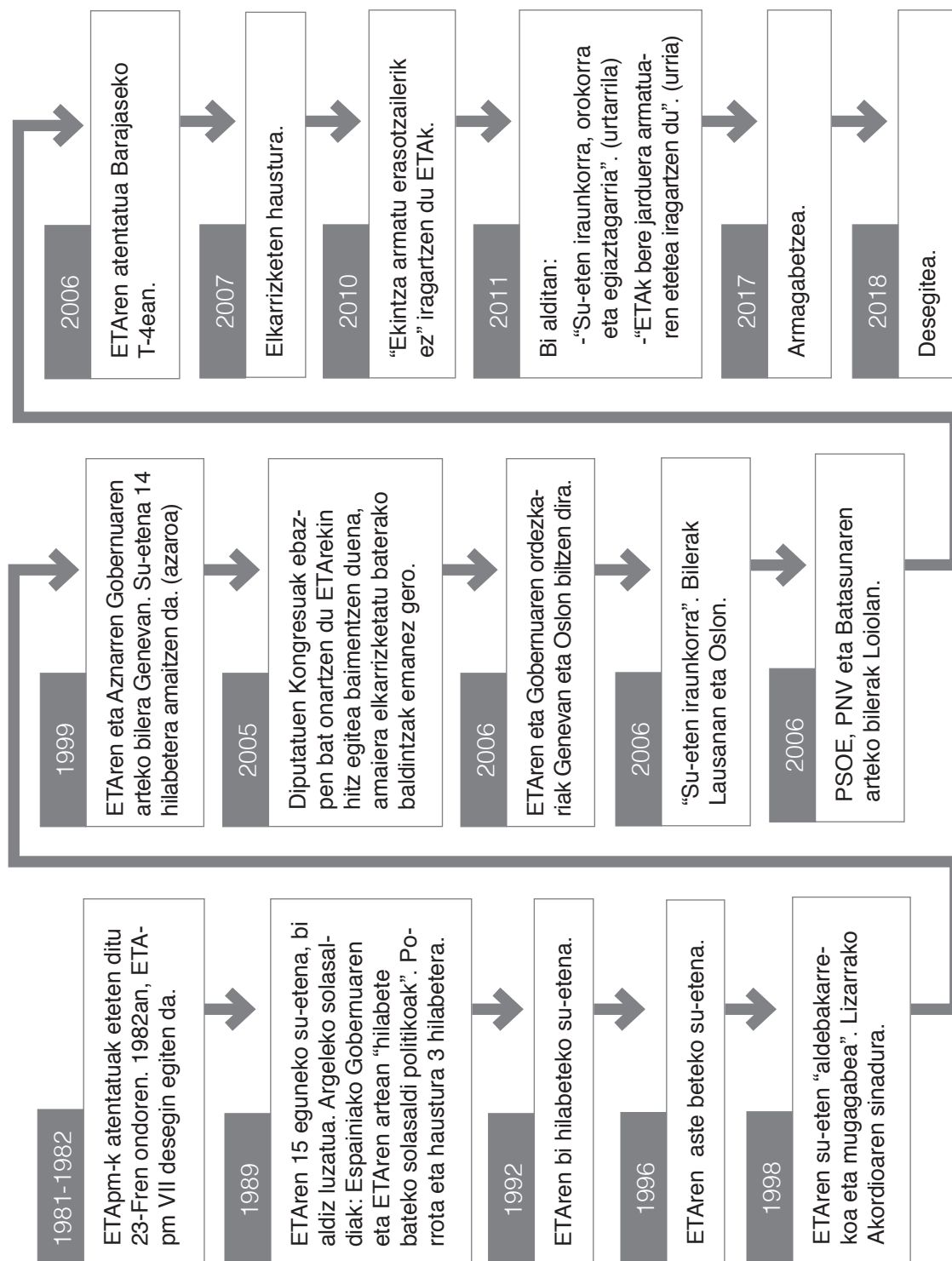
2001	<p>Nahitaezko sistema militarra indargabetzea.</p> <p>Azaroaren 11ko atentatua New Yorken.</p> <p>Espainiako armadak Afganistango Gerran parte hartu zuen.</p> <p><i>Víctimas del Terrorismo</i> Fundazioa sortu zen.</p>
2003	<p>Espainiako Gobernuak Irakeko Gerran emandako babesaren aurkako protestak.</p> <p>Juan José Ibarretxe Lehendakariak Autonomia Estatutua erreformatzeko proposamena aurkeztu zuen Eusko Legebiltzarrean, Ibarretxe Plana izenez ere ezagutzen dena.</p> <p>Aznarren Gobernuak Zigor Kodea aldatu zuen erreferendumentarako deialdiak kartzelarekin zigortzeko.</p> <p>Auzitegi Gorenak HB, Euskal Herritarrok eta Batasuna legez kanpo uztea eta desegitea agintzen du, Alderdien Legearen bitartez.</p> <p>Egunkaria ixtea.</p>
2004	<p>11-M: Al Qaeda Madrilen egindako atentatu terrorista larria. 192 hildako eta 2.000 zauritu inguru izan ziren.</p> <p>PSOeko José Luis Rodríguez Zapaterok legegintza-hauteskundeak irabazi zituen.</p> <p>Mikel Albisu <i>Antza</i> eta Soledad Iparragirre <i>Anboto</i> atxilotu zituzten.</p>
2005	<p>Diputatuen Kongresuak ez zuen aintzat hartu Eusko Legebiltzarrak Autonomia Estatutua erreformatzeko onartutako proposamena, Ibarretxe Plana ere esaten zaiona.</p> <p>Kongresuak ETArekin hitz egitea onartzen du, "baldin eta indarkeriari elkarrizketa bidez amaiera emateko baldintza egokiak badaude, indarkeriari amaiera emateko borondate argian eta kontzientimendu horretara eraman dezaketen jarrera zalantzagabeetan oinarrituta".</p>
2006	<p>ETAren su-etena. Bederatzi hilabete geroago, ETAren atentatua Barajasko T4an (Madril): bi pertsona hil zituzten eta "su-eten iraunkorra" eta Lausanan eta Oslon hasitako elkarrizketak hautsi zituzten, baita EAJren, Batasunaren eta PSE-EEren artean Loiolan egindakoak ere.</p> <p>Kataluniako Autonomia Estatutu berria onartzea.</p> <p>Ciudadanos alderdia jaio zen Bartzelonan.</p>
2007	<p>Memoria Historikoaren Legea, PPren aurkako botoekin.</p> <p>Elkarrizketak ETArekin Genevan.</p>
2008	<p>Biktimen Euskal Legea.</p> <p>Euskal herritarrei kontsulta egiteko legea, Konstituzioaren aurkakotzat jo dena.</p> <p>Krisi ekonomiko larria hasi zen.</p>
2009	<p>Patxi López Lehendakari hautatu zuten: Euskadiko lehen gobernu ez-nazionalista.</p> <p>Eduardo Puelles, ETAk Euskadin hildako azken pertsona.</p> <p>Estrasburgoko Auzitegiak Alderdien Legea bermatu zuen.</p> <p>José Ignacio Munilla, Donostiako gotzain titularra.</p>
2010	<p>ETAren azken erailketa, Jean-Serge Nérin jendarmea.</p> <p>Ezker abertzalearen Zutik Euskal Herria ponentziak bide politiko eta demokratikoen aldeko apustua egin zuen.</p> <p>Konstituzio Auzitegiak Kataluniako Autonomia Estatutuaren zenbait artikulua Konstituzioaren kontrakotzat jo zituen.</p>
2011	<p>15-M mugimendua. Ondoren, Podemos alderdia sortu zen.</p> <p>Nazioarteko Bake Konferentzia Aieten.</p> <p>ETAk iragarri zuen bere jarduera armatua behin betiko utziko zuela.</p> <p>Senatuak Terrorismoaren Biktimak Babesteko Legea onartu zuen, laguntzak bateratuz.</p> <p>PPk hauteskunde orokorretan irabazi egin zuen. Rajoy, presidente.</p> <p>Euskadiko Bizikidetzarako Ordezkarria sortu zen.</p>

2012	<p>Konstituzio Auzitegiak Sortu alderdi politiko gisa legeztatu zuen.</p> <p>Eusko Legebiltzarrean Bake eta Bizikidetzaren Ponentzia sortu zen.</p> <p>Biktima desberdinen arteko Glencree ekimena ezagutu zen.</p> <p>Iñigo Urkullu, Eusko Jaurlaritzako Lehendakaria hauteskundeak irabaziz.</p>
2013	<p>Sei milioi langabetu Espainiako Estatuan.</p> <p>Eusko Jaurlaritzako Bakegintza eta Bizikidetzarako Idazkaritza Nagusia sortu zen, eta 2017-2020rako Bake eta Giza Eskubideen Plana onartu zen.</p>
2014	<p>Juan Carlos I.aren abdikazioa, Felipe VI.a, Espainiako errege berria.</p>
2016	<p>Fernando Arambururen Patria eleberria argitaratu zen.</p> <p>EAJK berriro irabazi zituen euskal hauteskundeak; Iñigo Urkullu, Lehendakaria.</p> <p>Rajoy berriro hautatua Espainiako Gobernuaren presidentea.</p> <p>Carles Puigdemont jaunak Artur Mas ordezkatu zuen Kataluniako Generalitateko presidentea gisa.</p> <p>Euskal biztanleria: 2.171.886 pertsona.</p>
2017	<p>ETAk, ekimen zibil baten bidez, bere arma-gordailuen armagabetzea eszenifikatu eta Frantziako Poliziaren esku utzi zuen.</p> <p>Bartzelonako Ramblas eta Cambrilseko atentatu yihadistak.</p> <p>Urriak 1: Generalitateak deitutako kontsulta subiranista Katalunian.</p> <p>Urriak 27: Espainiako Gobernuak Konstituzioaren 155. artikulua aplikatu zuen eta Kataluniako Generalitatea bertan behera utzi zuen. Kataluniako agintari independenteen espetxeratzea eta prozesua.</p>
2018	<p>ETA desegin egiten da.</p> <p>Mariano Rajoyren aurkako zentsura-mozioa. Pedro Sánchez Espainiako Gobernuaren presidentea hautatu zuten.</p>

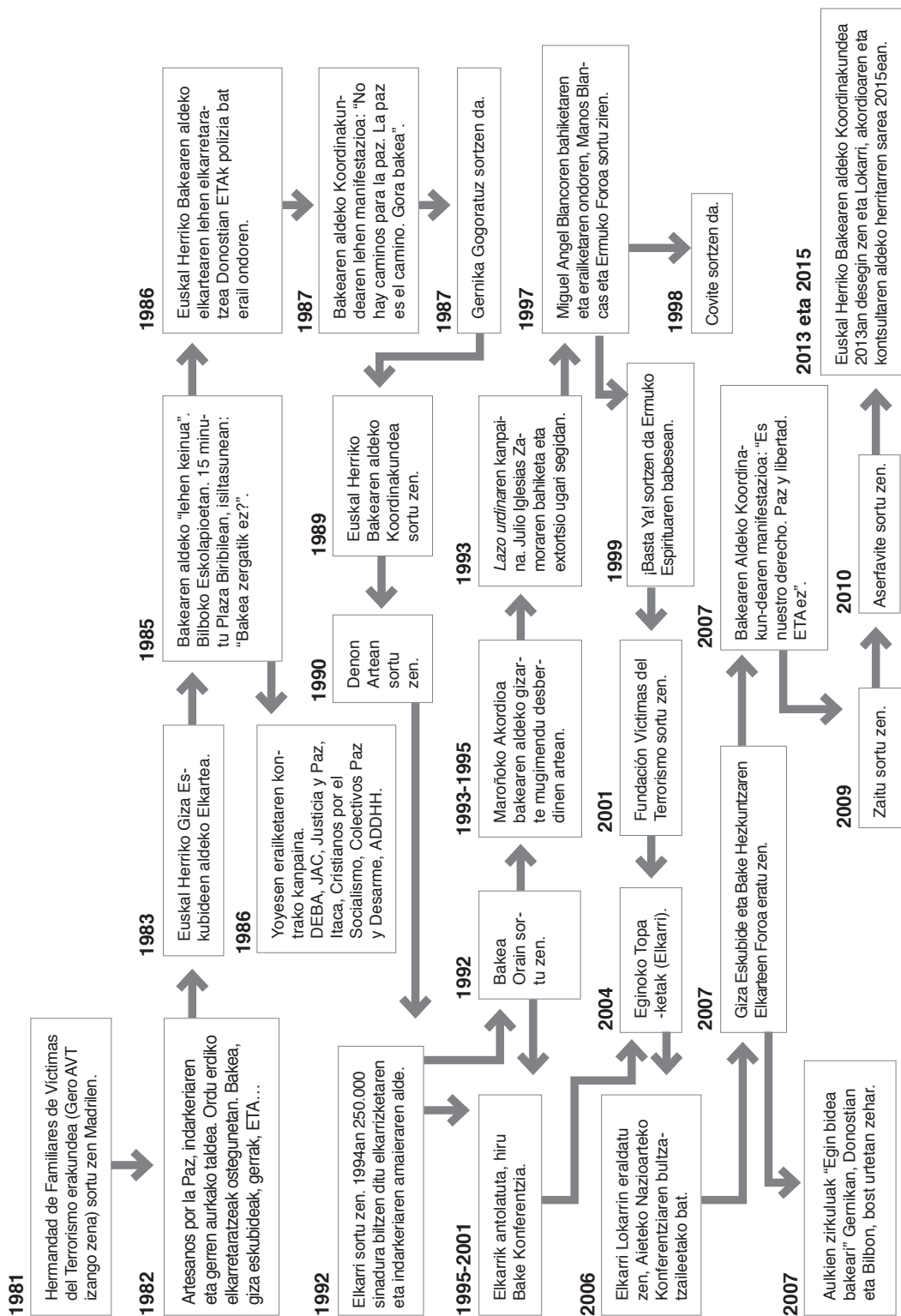
II.4. ETAREN aurkako polizia-kolpe nagusiak

II.5. Su-etenak eta negoziazio-prozesuak

II.6. Gizarte mugimenduak

Oharra: 1995 eta 2009 artean zenbait fundazio sortu ziren: Gregorio Ordoñez, Fernando Buesa, Joxe Mari Kortaren Bideitik, Mario Onandia.

II.7. Hildakoak

<p>ETA, ETApM, ETAm, KAA, IK, Iraultza (1968-2011)</p>	<ul style="list-style-type: none">• 853 hildako⁽¹⁾:<ul style="list-style-type: none">-Horietaik, Estatuko segurtasun indarren, Ejerzitoaren eta polizia lokalen 467 kide eta Ertzaintzako 15 kide.-27 ordezkari politiko.-3 hildako kale borrokaren ondorioz⁽²⁾. <p>(1) 82 pertsona bahituak izan ziren, horietako 15 erailak. (2) 10.000tik gora sabotai eta kale borroka ekintza izan ziren.</p>
<p>Talde parapolizialak eskuin muturrekoak. BVE, Triple A, GAL... (1975-1989)</p>	<ul style="list-style-type: none">• 75 hildako.<ul style="list-style-type: none">-Horietaiko 4 pertsona bahitu ondoren erail zituzten.-2 emakume gazte bortxatuak eta erailak.
<p>Segurtasun Indarrak</p>	<ul style="list-style-type: none">• 70 eta 80⁽¹⁾ hildako⁽²⁾ gutxi gora-behera errepredeetako kontroletan, manifestazioetan, zerbitzuetik kanpoko istiluetan.<ul style="list-style-type: none">-Bi hildako komisaldegian⁽³⁾. <p>(1) Ezin da zehaztu kopuru hori argitze gabezia dagoelako kasu gehienetan. (2) Biktima horien %95 1961 eta 1985 urteen artean. (3) Tortura eta tratu txarren milaka salaketa zenbatu ziren. Nazioarteko erakundeen arabera, tortura ez zen izan sistematikoa ezta soilik noizbehinkakoa ere.</p>

Iturriak: Euskal kasuan gertaturiko giza eskubideen urraketei buruzko oinarriko txostena (1960-2013) (Eusko Jaurlaritza) eta *Informe Foronda. Los electos del terrorismo en la sociedad vasca* (Raúl López Romo).

II.8. Beste erakunde terroristak

1969-1974

Guerrilleros de Cristo Rey

“Inkontrolatuak” eta eskuin muturreko zenbait talde, poliziaren eta Mugimenduaren elementuekin lotuta. Lehendabiziko bomba-paketea 1969an. Denden, elkarteen eta abokatuen autoen aurkako lehergailuak, apaizei, maiatzaren 1eko mobilizazioetako parte-hartzaileei eta ikasleei jipoiak. Eraso hauek ez zituzten hartu bere gain. Ez zuten hildakorik eragin.

1975-1982

BVE, Triple A, GAE, GANE, ATE...

Sigla hauek modu bereizezinean erabiltzen ziren. ETA pertsegitzen zuten, baina baita oposizio osoa eta euskal nazionalismoa orokorrean ere. Hildakoak eragin zituzten lehendabiziko bi atentatuak 1975ean gertatu ziren. Guztira, 42 hildako, zenbait kasu argitu gabe dauden arren. Lehenbiziko bahiketa 19 urteko emakume ikasle batena izan zen 1980an. Atentaturik gehieneko urtea 1980 izan zen; ETAk atentatu gehien burutu zituen urtearekin bat eginez.

1983-1987

GAL (Askapenerako Terrorismoaren aurkako Taldeak)

Lehenbiziko erreibindikazioa Segundo Mareyren bahiketarena izan zen, Lasa eta Zabalaren bahiketekin, torturekin eta erailketekin batera gertatu zena. GALEk hildakoak eragin zituen 27 atentatuetan, Estatuaren maila desberdinek hartu zuten parte. Gobernu sozialistaren Barne Ministerioko goi-kargu guztiak epaitu eta zigortu zituzten: Estatuko Segurtasun zuzendaria, Barne ministroa, Bizkaiko eta Gipuzkoako gobernadore zibila, Intxaurrendoko Guardia Zibilaren komandantea eta Poliziaren zenbait komisario.

II.9. Non egon zen euskal gizartea

“Ezjakinarena egin zuen”, “gaixo zegoen gizarte baten moduan jardun zuen”, “beste alde batera begiratu zuen”, edo “ez zuen erreazionatzen jakin...” Nola bizi izan zuten euskal herritarrek historia hori eta non egon ziren? Lehenik eta behin, esan behar da erreazioa ez zela homogenea izan, ezta estatikoa ere. Era berean, ezin da esan euskal gizarte osoa frankismoaren aurka lehen lerroan egon zenik, eta ezin da esan ETari laguntzeko konplize izan zenik, egitez edo ez-egitez.

Azterketa demoskopikoen segida luzeenak (Javier Elzo) berresten du ETari emandako laguntza beti minoritarioa izan zela. Galdera da zergatik ez zen lehenago ikusi. Gertakarien bilakaerak eragin handia izan zuen bi aldiran: 80ko hamarkadaren aurretik eta ondoren.

Harrezkero, ETaren aurkako gizarte-erantzuna etengabe hazten ari zen Euskadin. Mobilizazio masiboek gain, agerian jarriko dute, besteak beste, Bakearen Aldeko Koordinakundeak (1986), kontzentrazio isilekin, Ajuria Eneko Itunak (1988), euskal alderdi guztiak ETaren aurrean elkartzuz, edo Elkarri (1992), elkarrizketaren alde indarkeriaren aurrean.

Zer gertatu zen lehenago? Hamarkada hauetan, batez ere 80ko hamarkadaren hasieran, ETaren terrorismoa izan zen etaparik gordinena. Bizitzeko eskubidearen urraketaren eragile nagusia izan zen Euskadin. 1987ko amaierara arte, 586 hildako eragin zituen.

Hasieran, ETak gizarteak ulertzea lortu zuen (ez bakarrik Euskadin), diktadura gaitzestearen eta Burgo Epaiketaren nazioarteko oihartzunaren ondorioz. Trantsizioan, erakunde parapolizialen edo eskuin muturreko erakundeen errepresioek eta atentatuek, eta 80ko hamarkadan, 23-Fren estatu-kolpeak eta GALEk (1983tik 1987ra bitartean, 29 hilketa eragin zituen) ETA indartu egin zuten.

Testuinguru horren erakusgai bat. 1981eko otsailan, 8 egunetan, ETak Lemoizko zentral nuklearreko ingeniari José María Ryan hil zuen, eta ETako kide Joseba Arregi torturengatik hil zen. Erantzuna: greba orokorrak eta mobilizazio masiboak. Garai hartan, euskal gizartea harrapatuta, hertsatuta, hunkituta, isilik eta isildua bizi izan zen, erreferentzia etikorik eta erantzuteko lidergo argirik eta irmorik aurkitu gabe.

Ondorio batzuk atera ditzakegu:

- 60ko eta 70eko hamarkadetan, trantsizioan ondo sartuta ere, euskal gizarteak beldurra izan zuen eta erregimen frankistaren eta haren ondorio errepresiboen ondorioz sufritu egin zuen.
- 70eko eta 80ko hamarkadetan, euskal gizartea lur jota bizi izan zen, su gurutzatu baten anbiguotasunean murgilduta, eta ez zen sentibera izan biktimen errealitatearekiko, ezta biktima horiek izan zuten agerikotasun desberdinarekiko ere, bereziki ETak eragindakoen kasuan.
- Beti egon zen gutxiengo iraunkor bat, ETA espresuki babestu eta legitimatu zuena.
- Beti egon zen ETaren zati bat, gutxiengoa eta beheranzkoa hori ere.
- Beti egon zen gutxiengo gero eta handiago bat ETaren aurka inplikatu, antolatu eta mobilizatu zena.
- Frankismoaren amaieratik, euskal gizartearen gehiengo gero eta handiagoa egon zen ETaren aurka.
- Euskal gizarte osoaren aurkako deskalifikazio orokortuak, biztanlerian eta denboran osotasun homogeen gisa, estigmatizazio-modu bidegabea dira.

Gertatutakotik, larriena da 70eko eta 80ko hamarkadetan biktimak ez zirela egon ez diskurtso politikoetan, ez komunikabideetan, ezta Ajuria Eneko Itunaren edukian ere. Ez Euskadin, ez Espainian. Arretarik eza eta utzikeria jasan zuten, baita euskal gizartearen aldetik ere. Harrezkero, biktimak agendan sartu ziren, herritarren ekimenek bultzatuta. Gizarteak autokritika egin behar du horren aurrean, baina, bereziki, eragile sozial, politiko, mediatiko eta instituzional bakoitzak egin behar du: zer egin genuen eta zer ez genuen egin biktima horien aurrean? Gehiago eta hobeto egin ahal izan genuen.

Autokritika hori beharrezkoa da, biktimek jasandako abandonuaren eta arretarik ezaren ondoriozkoa. Etorkizunerako ezinbestekoa den beste autokritika bat dago: edozein terrorismo, indarkeria edo giza eskubideen urraketa mota babestu, legitimatu edo minimizatu zutenena, eta, bereziki, ETarena; izan ere, babes soziopolitikoarekin garatu zen, eta, nahiz eta beti minoritarioa izan, euskal gizarte osoaren ordezkari bereganatu nahi izan zuen.

Bigarren zatia. Ikaskuntzak

“Euskal kasuaren” bizipenetik irakaspen batzuk ateratzea da dokumentuaren bigarren zati honen helburua. Horiek errazago lantzeko, hamar ikaskuntza laburbiltzen dira, hiru bloketan egituratuta: *aurreakoa*, *tartekoa* eta *ondorengoa*. Lehenik eta behin, prebentzio-izaerako hiru ikaskuntza, ETA frankismoan hasi izanarekin bat datozenak. Bigarren blokean indarkeriaren denbora jorratzen duten beste bost ikaskuntza garatzen dira. Azkenik, terrorismoa amaitu ondoreneko beste bi ikaskuntza.

Bizitza eskubidearen eta giza eskubideen balio nagusia indarkeriaren aurrean defendatzea eta biktimei eragindako kaltearen bidegabekeria aitortzea izan ezik, dokumentu honetan azaldutako guztia eztabaidagarria da formulazioan. Ekarpenean hori proposamen gisa planteatzen da. Memoria kritikoa eta prebentzio-kultura eraikitzeko gonbita egiten du. Euskadin eta erabilgarria izan daitekeen lekuetan hausnarketa partekatuzko abiapuntua da.

III. Prebentzioaren arloko hiru ikaskuntza

1936tik aurrera, eta diktadura osoan, Eusko Jaurlaritzak, lehenik Agirre Lehendakariarenak eta gero Leizaola Lehendakariarenak, erbestean jardun behar izan zuen, zorigaitzoko baldintzetan. Hala eta guztiz ere, Eusko Jaurlaritzak bizirik eutsi zion euskal erakundeen legitimitateari. Erakunde demokratikoak berreskuratu arte, euskal autogobernuaren borondatearen jarraipena izan zen, Gernikako Zuhaitzean sinbolizatuta. ETAk gutxietsi eta mespretxatu egin zuen erakunde historiko haren eta honen ordezkariaren balioa eta garrantzia. Hori da abiapuntuko testuingurua.

“Euskal kasuan”, prebentzioaz hitz egitea ETaren hastapenetan kokatzea da, frankismo garaian. 1958an sortu zen, baina bere lehenengo atentatu hilgarria ez zen gertatu 1968ra arte. Urte horretatik 1978ra, ETA bere ibilbidea hasten joan zen. Aldi horretan, esan liteke prebentzio-ekintzaren bat egon izan zitekeela fase hartan, gerora sendotu izana saihesteko. Lehen atal honetan, atera daitezkeen hiru ikaskuntza handi nabarmenduko ditugu. Lehenengo biak indarkeriaren sedukzioa bidegabekeriari aurre egiteko baliabide gisa sentitzen duenarentzat dira. Hirugarrenak erakarpen horretatik kanpo daudentzako hausnarketa planteatzen du.

III.1. Indarkeriara jotzea... hasieratik amaierara akatsa

Mundua, gizartea, bizikidetzak eta harreman sozialak, politikoak, lanekoak, ekonomikoak, erlijioen artekoak eta kulturarteakoak bidegabekeriaren, diskriminazioen, desberdintasunen, arazoaren, zatiketen, esku-bide urratuen eta abarren zerrenda amaiezin batek zeharkatzen ditu.

Batzuetan, intentsitate-maila handiak lor ditzakete eta inposizioekin eta indarkeriarekin batera joan daitezke. Nola erantzun zapalkuntza horri, zer bitarteko erabili, zer estrategiari jarraitu. Puntu honetan, ezinbestekoa da galdera klasikoa planteatzea, helburuak bitarteko guztiak justifikatzen dituen jakiteko.

60ko hamarkadatik aurrera Euskadin ekintza politikorako bitarteko gisa indarkeria erabili zutenek diktadura frankistak zekarren bidegabekeriaren testuinguruan aurkitu zuten autojustifikaziorako esparrua. Beharbada, hobekien laburbiltzen zuen esamoldea hauxe zen: “beste aukerarik ez daukagu”.

Horrela, testuinguru jakin batean indarkeriara jotzea izango litzateke aukera posible bakarra. Zergatik? Beste aukerarik ez dagoelako, edo, halakorik badaude, alferrikakoak direlako edo zerbait okerragora eramango dutelako. Gaur, 60 urte baino gehiago igaro ondoren, denboraren ikuspegiak ideia hori gezurtatzen du.

Eskema ideologiko irmo baten zementu armatuan enkofratutako uste sendo horrek “ez dugu beste aukerarik” premisari egia absolutuaren izaera ematen dio: “gaitz txiki bat da ondasun handiago bat eskuratzeko”. Zalantzarik gabe, diagnostikoa absolutizatu egin da. Hiltzera iristeko ezinbestekoa da zalantzarik ez izatea, zalantzan dagoena ez da hain urrun iristen.

Indarkeria dogmatismoan oinarritzen da, zalantzarik gabeko egietan. Hain zuzen ere, zerbait “erabat” justifikatuta dagoela dirudienean, diagnostiko hori zalantzan jartzea da beharrezkoena. “Ez daukagu beste aukerarik” esamoldearen aurrean, beti beste aukera bat dagoela esan daiteke; ez hori bakarrik, beti dago indarkeria baino hobea den beste hauturen bat.

Gure oraintsuko historiatik atera daitekeen lehen ikaskuntza da indarkeriara jotzea akats erradikala eta atzeraezina izan zela. Hasieratik amaierara arteko akatsa izan zen, eta, gutxienez, honako arrazoi hauengatik izan zen:

- Ondorioak konponezinak izan ziren. Ehunka biktima-familiatan sufrimendu bidegabea eta konponezina eragin zuen. Horixe da emaitzen balantze nagusia.
- Indarkeriara jotzeak ez zuen helburu bakar bat ere lortu. Politikoki alferrikakoa izan zen, baita kaltegarria ere.
- Zigor eta sufrimendu larriak eragin zituen bere jarraitzaileen artean ere: heriotzak, erbestea, kartzela eta gaztarotik zapuztutako bizitzak.
- Ordezkatu nahi zuen gizartearen gehiengo zabalaren gaitzespena eta mobilizazioa eragin zuen.
- Euskal Herriak munduan zuen irudia larriki kutsatu zuen, indarkeria haren bilakaera terrorismoaren beste adierazpen bat bezala ikusi baitzuen.

Arrazoi horiengatik eta beste askorengatik, gure belaunaldi gazteei –eta munduan entzun nahi gaituztenei– esan diezaiekegu 1960tik 2018ra arteko “euskal kasuaren” esperientziak erakusten duela indarkeriara jotzea, ETAk edo, bere garaian, estatu-terrorismoak egin zuen bezala, erabateko akatsa izan zela.

“Beste aukerarik ez dugula” esatea ez da argudio bat; dilema faltsua da, aukera bi baino ez izatera murrizten duen dilema faltsua da: “indarkeria edo zerbait okerragoa”. Ez; bizitza osoko ikuspegiarekin eta hirurogei urte igaro ondoren, esan dezakegu indarkeria izan zela *aukerarik* okerrrena.

Bizitza pertsonala, familiakoa, soziala, politikoa... zailtasunez, arazoz, gatazkaz eta bidegabekeriak jositako dago. Alderdi horietako edozeinetan bizitzea eta elkarrekin bizitzea zailtasunen artean aukerak identifikatzea eta sustatzea da. Besteak beste, indarkeria baino aukera hobea bilatzea eta aukeratzea esan nahi du horrek.

III.2. Metxa piztea erraza da... zaila itzaltzea da

Indarkeria aktibatu ondoren, arazoa da makineria hori noiz eta nola gelditu. Zein argudiorerkin. Euskal esperientziak erakusten du irteera labirinto bihurtzen dela erabiltzen duenarentzat. Indarkeriak inertzia indartsua sortzen du, eta berak bultzatzen du. Interpelazio etiko batek geldiarazteko probabilitatea txikia da. Erailtzak eta hiltzak, aitzakia politiko edo ideologiko batekin, atzera bueltarik ez duen eta behin betiko den zerbait adierazten du.

Aukera horretara iristen direnek estres existentzialera eramaten dute bizitza indibidualaren eta kolektiboaren zentzua. Beste edozein “dimentsioren” ikuspegi moralak justifikatzen dituela sentitzen dute. Defendatzen duten kausa garrantzi handiagokoa da, Maiuskulaz idatzitako “Justiziaren” *ongi gorena*. Horrela, borroka horri halako balioa ematen zaio, non *helburuak bitartekoak justifikatzen dituela* esan baitaiteke. Absolutizazio ideologiko horrek gaitzen du indarkeriara jotzea.

Logikoa denez, hori baldin bada mekanismo gaitzailea, mekanismo desaktibatzaileak emaitza sendo bat behar du, “indarkeriak bere zeregina bete zuela eta amaitu dezakeela” esateko. “Euskal kasuak” agerian uzten du hori dela arazorik larrienetako bat. Indarkeriak ia erabateko “garaipena” behar du iraganen hartutako erabakiaren larritasuna eta horren ondorioak justifikatzeko. Jokoan dago bizitza indibidualaren eta kolektiboaren zentzua justifikatzea, beste pertsona batzuen bizitzeko eskubidearekin jolasteak dakarren estres existentziala konpontzea.

“Euskal kasuan”, errealtate hori argi eta garbi egiaztatu ahal izan dugu. ETA 1958an hasi zen indarkeria sortzen, eta 2018an amaitu zen behin betiko. ETAk aukera asko izan zituen indarkeria-estrategiari

amaiera emateko, eta beti erabaki zuen aurrera jarraitzea. Trantsizioan egin ahal izan zuen, Franco diktadorea hil ondoren 1976-1977-1978 bitartean. Gernikako Autonomia Estatutua 1979an onartu zenean egin ahal izan zuen. 1981-1982an egin ahal izan zuen, ETApn desegin zenean. 1989an egin ahal izan zuen, Aljerren Espainiako Gobernuarekin izandako elkarrizketen esparruan. 1998 eta 1999 bitartean egin ahal izan zuen, Lizarrako Akordioa artikulatu eta Aznarren gobernuak elkarrizketak izan zituenen ETArekin Suitzan. 2006an egin ahal izan zuen, PSE-EE, EAJ eta Ezker Abertzalearen artean Loiolan lortutako akordioaren esparruan.

Erreferentzia ezagun eta nabarmenenak baino ez dira aipatu, baina askoz gehiago dira alferrik galdu zirenak, adibidez, Elkarri gizarte mugimenduak 1993-2005 bitartean sustatutako bitartekaritza saioak eta bake konferentziak, nazioarteko erakunde garrantzitsuen inplikazioarekin, hala nola Carter Center edo Sant'Egidioko Komunitatea, edo Adolfo Perez Esquivel Bakearen Nobel Sariaren bitartekaritza saioa 1997an.

Indarkeria baliatzeari atxikitzeak indarkeria hori amaierarik gabe berresteko joera duten jokabide eta arrazoibide dogmatikoak sustatzen ditu. Indarkeriaren aldeko erabakia ezeztatzeko zailtasun hori agerian uzten duten hiru sintoma handi identifika daitezke, gutxienez: espektatiba, maximalismoa eta eskalada.

Indarkeriaren etorkizuneko promesaren itxaropena

Inoiz ez zen ezer nahikoa izan ETaren baitan indarkeriari amaiera emateko garaia iritsi zenaren ideia gauzatzeko. Beti beste argudio bat gainditu zen: itxaropen bat. Frogaezina zen zerbait aldarrikatzen zuen espektatiba bat: "borroka armatuak egungo emaitza baino hobea lortzeko baldintzak sortuko zituen". Fantasiatzko ilusioa izan zen beti, itxaropen faltsua. Gero eta isolamendu politiko eta nazioarteko isolamendu handiagoa, eraginkortasun polizial handiagoa eta gizartearen gaitzespen handiagoa lortu zituen. ETA, azkenean, 2018an desegin zen, ez erabaki propio baten ondorioz, baizik eta bere hondamenaren ondorioz.

Indarkeria terroristak behar bezain emaitza argirik ematen ez duen heinean, erantzuna aurrera ihes egitea da, emaitza argiago baten bila, argi gera dadin indarkeriara jotzearekin "asmatu" egin zela. Garaipe hori agertzen ez denez, beti aurkitzen edo "fabrikatzen" dira argudio berriak jarraipena justifikatzeko. Indarkeriaren etorkizuneko arrakastaren aldeko apustua iragana justifikatzeko itxaropen (faltsu) gisa aurkezten da.

"Euskal kasutik" ondorio bat atera dezakegu. Borroka armatura jotzea etorkizun oparoaren ideari lotzen zaio, eta etorkizun hori efektuen eraginkortasunarekin iritsiko da. Aurreranzko ihesari eusten dio. Itxaropen faltsu horrek indarra sortzen du praktikatzen edo babesten dutenengan, eta indarkeriaren aldeko apustua baliogabetzeko edo zuzentzeko gaitasuna blokeatzen du.

Maximalismoa

Bigarren sintoma hori estuki lotuta dago aurrekoarekin. Indarkeria erabiltzen duena eta hiltzeko prest dagoena arrazoi osoaren jabe sentitzen da. Dogmatismo hori ezinbestekoa da indarkeriari atxikitzeko, eta erraztasun handiz besarkatzen du maximalismoa. Egia osoaren eta arrazoi osoaren jabe sentitzen denak ez du merkealdirik onartzen, "ziurtasun osoz dagokion guztia" jaso nahi du.

Horrek esan nahi du porrota eragiten duten elkarrizketa-prozesuei ekiteko modu bat dagoela. XX. mendeko azken hamarkadetan indarkeriarekin amaitzeko munduan hainbat akordio-prozesuk aurrera egin zuten bitartean, ETA tematuta zegoen aurrera egiten. Guztiaren eta ezerezaren artean, guztiaren aldeko apustua egin zuen beti. Ezereza konkistatu izana eta munduko bizitza luzeneko bi erakunde terroristetako bat eta Europako azkena izatearen ohore tristea izan zen azken emaitza.

Euskal esperientziatik atera daitekeen ondorioa da indarkeriaren estrategian jarraitzeak maximalismoarekin bat egiten duela, eta horrek indarkeriari amaiera emateko arrazoiak ezkutatzeko joera du.

Belaunaldien arteko eskalada

Indarkeria hainbeste luzatzen denean, belaunaldien arteko erreleboa gertatzen da indarkeria erabiltzen dutenen artean. "Euskal kasuak" frogatu ahal izan du aldaketa horrek areagotu egiten duela indarkeriaren aldeko apustua. Espektatiba eta maximalismoa areagotzen ditu. Indarkeriaren aldeko erabakia

ezeztatzeko bete behar diren baldintzen zerrenda zabaltzen du. Belaunaldien arteko erreleboa eskalada gisa agertzen da.

Indarkeriara gehitzen diren belaunaldi berriek indarkeriarekin hasi zirenen esperientziarik gabe egiten dute. Zaharrenak konturatzen hasten direnean horrek ez duela besterik ematen eta, are gehiago, akatsa izan daitekeela, kide berrien belaunaldi bat iristen da, fantasia politikoko aukera berriak lortzeko aurrera jarraitzeko erabakia hartzen duena, "dena lortzear dago".

Azkenean, erakarpen-indar hori arazo larri bihurtzen da: bulkada-inflazioa eta gogoeta-defizita sortzen ditu. "Euskal kasuan", ondorioa da indarkeriara jotzen jarraitu izanak belaunaldi-erreleboa eragiten zuela, indarkeriaren aldeko apustuan eskalada dakarrena.

Azken batean, indarkeria ez aktibatzen beste arrazoi indartsu bat da, behin abiatzen denean, inertziak betikotzeko joera duela, itxaropen faltsuekin, maximalismoekin eta belaunaldi-erreleboaren eraginarekin. Erraza da metxa piztea, eta zaila da itzaltzea. Hau da bigarren ikaskuntza.

"Euskal kasuan" ez bezala, azken hamarkadetan indarkeria amaitzea eragin zuten elkarrizketa- eta adostasun-prozesuak egon dira. Beren izaera enblematikoagatik, Hegoafrika edo Irlanda aipa daitezke.

Prozesu horietan, ezinbestekoa izan zen lidergo bat egotea, itxaropen faltsuen argudioei, maximalismoari eta belaunaldien arteko eskaladari aurre egiteko gai izango zena. Lidergo horiek, gainera, nazioarteko babes garrantzitsuak sortzeko gai izan ziren. Euskadiren kasuan, lidergo horiek ez ziren egon edo ez zuten arrakastarik izan.

III.3. Bidegabekeriaren aurrean... buru gehiago eta bihotz gehiago

"Euskal kasuaren" jatorrian, estatu frankistak oso errepresio larria eragin zuen, ETaren aurretik. Diktadorea hil arte jarraitu zuen errepresio horrek, eta oraindik ere urte batzuetan kolpeak ematen jarraitu zuen, Estatuaren egiturak diktatorialak izatetik demokratikoak izatera igaro ez zirelako egun batetik bestera. Erregimen frankistak ordezkatu zuenaren erabateko gaitzespena ezinbestekoa da. Aldez aurreko betekizun etiko eta demokratiko baten parte da.

Premisa horrekin, puntu honetan hirugarren ikaskuntza prebentibo bat identifikatzen saiatuko gara. "Euskal kasuan", ETaren 1960tik 1975era bitarteko lehen urteetan prebentzioaz hitz egin dezakegu. Denbora horretan, agian, posible izango zen gero etorriko zen guztia prebenitzea. Gure buruari galdetu nahi diogu zer gehiago egin zezaketen Francoren aurka egonda ETako edo haren mugimendu politikoko kide izan ez zirenek lehen urte haietan.

Hausnarketa horrek ez du esan nahi ETaren indarkeriaren aurkako oposizio politikorik eta sozialik ez zegoenik. Erbesteko Eusko Jaurlaritza, adibidez, argi eta irmo aurka agertu zen, baina diktaduraren testuinguruak ez zuen aukerarik ematen pedagogia eraginkorra garatzeko. Nolanahi ere, hausnarketa autokritikoa egitea komeni da.

Berriz hasteko mekanismo bat, bigarren aukerakoa, abian jarri ahal izango bagenu, gutxienez bi jarrera izango genituzke, eta horiek aldatzen saiatzea merezi luke, gertaeren bilakaera azkenean hori gertatu zen bidetik igaro ez zedin: banakako garaikidetzeta eta gutxiespen kolektiboa.

Banakako garaikidetzeta indarkeriarekin

Frankismoaren azken urteetan, Erregimenaren zapalkuntzaren eta diktaduraren 40 urteetan gertatutakoaren memoria mingarriaren testuinguruan, Euskadiko, Espainiako eta nazioarteko iritzi publikoko sektore garrantzitsuek begikotasunez begiratu zioten ETari lehen urteetan. Ikusmen falta egon zen hazi hark denborarekin ondorio izugarriak izango zituela aurreikusteko. Perspektiba eta burua falta izan ziren horrek ekarriko zuen guztia ulertzeko.

Indarkeria frankistaren testuinguruak nolabaiteko anibalentzia eragiten zuen, eta jarrera akritikoak eragiten zituen. Erregimenaren aurka aktiboki zeudenen artean, ez ziren asko izan indarkeriaren bidea akats larria zela argi eta garbi ikusi eta adierazi zutenak hasiera-hasieratik. Ezkerreko, nazionalismoko edo erdialdeko sektore askok, bai Euskadin, bai Espainian, ETA ulertu zuen, eta, kasu batzuetan, justifikatu edo babestu ere egin zuen.

Denboran zehar, ezin konta ahala pertsonen lekukotzek gogorarazten dute beren biografian inskribatuta dagoela ETAK esan nahi zuenarekin behin betiko hautsi zen unea. Batzuek frankismoa amaitu aurretik egin zuten, beste batzuek trantsizioan, beste batzuek 80ko, 90eko edo 2000ko hamarkadaren hasieran, edo atentatu bereziki krudel baten ondorioz, edo su-eten bat edo elkarrizketa batzuk hautsi zirenean. Herri honetako pertsona askoren historiaren zati bat markatuta dago ETAz libratu zireneko momentuagatik.

Berriro hasi ahal izango bagenu, herri honetako pertsona asko, hasiera-hasieratik, indarkeriaren lehen tentazio-zantzuaren aurka egongo ginatke modu argiago eta irmoagoan. Begirada kritikoagoa eta irmoagoa behar izango zen. Erregimen frankistaren aurka irmoki jartzea bateragarria zen indarkeriari aurka egitearekin.

Indarkeriaren gutxiespen kolektiboa

70eko hamarkadaren hasieran, alderdi politiko klandestinoen eta erakunde armatuen sigla ugarik osatzen zuten euskal panorama. Talde politiko bakoitzak ikuspegi bikoitzarekin borrokatzen zuten: Erregimenaren aurkako borrokan eraginkorrak izatea eta gertatzen ziren aldaketen aurrean ondo kokatuta egoteko espazio propioaren bilaketan eraginkorrak izatea.

Testuinguru horretan, "borroka armatuaren" faktorea gutxietsi egin zen politikoki. ETaren aurkako lehen manifestazio minoritarioa 1978ko ekainaren 28an PCEk deitu zuen. ETaren aurkako lehen manifestazio masiboa EAJk deitu zuen urte bereko urriaren 28an.

Erregimen frankistaren oposizioko euskal protagonista politiko nagusiek ETA noraino iritsiko zen eta zer ondorio izango zituen jakiteko aukera izan balute, zer aldatuko zuten egin zutenetik?

Ziurrenik, pentsatuko zuten irmoagoak izan behar zutela borroka armatua erabiltzeari uko egiteko, eta garaiz osatu behar zela aliantza soziopolitiko indartsu bat, erregimenari aurre egiteko eta, zalantzarik gabe, indarkeriara jotzea baztertzeko. Ziur asko, Eusko Jaurlaritzak erbestean izan duen legitimitate historikoaren inguruko indarrak bildu eta batu izan balira, elkartze-estrategia bat abiaraz zitekeen, indarkeriari buruzko lidergo ameslarietatik urrun.

Beti damutzen dira iraganeko zatiketa haiek, garai hartan bateraezintasun nabariko arrazoi ziruditenak eta, denborak aurrera egin ahala, azkenean garrantzirik gabekoak direnak. Ikusmen-defizita egon zen.

Ikasi dugu ETaren indarkeriaren larritasuna gutxiestea, frankismoaren aurkako hastapenetan, akats partekatua izan zela, bai indibidualki, bai kolektiboki. Frankismoaren bidegabekeriaren aurrean, buru eta bihotz gehiago behar izan ziren indarkeriaren hautua erabat alboratzeko eta baztertzeko.

Errazagoa da *a posteriori* adieraztea *a priori* ulertzea baino; baina orain zehaztu egin behar da, hemen beste egoera batzuetan erabilgarriak izan daitezkeen ikaskuntzak ateratzea baita kontua. Giza eskubideen baldintzarik gabeko errespetua bizikidetzarako adimen politiko etikoaren eta demokratikoaren adierazpena da.

IV. Indarkeriaren denborari aurre egiteko bost ikaskuntza

Trantsizioaren ondoren, indarkeriaren hedapen-denboran kokatzen gara. 1978tik 2010era bitarteko aldia da, 2010ean gertatu baitzen ETaren azken atentatu hilgarria. 32 urteko jarduera terrorista etengabea da demokrazian. Bigarren atal honetan, euskal gizartearentzat eta politikarentzat hain traumatikoa den eta biktimentzat hain bidegabea den pasarte honen ikaskuntzak identifikatzen saiatuko gara. Zer egin genezakeen beste modu batera edo zer egin genezakeen egin ez genuena, gure historia beste era batera joan zedin.

IV.1. Biktimei lehenago begiratzea

Eraiketa erabiltzen duenak pantaila bat eraiki behar du, biktimak ez "ikusteko". Hiru osagai dituen hesi bat da: sorburuaren sublimazioa, etsaiaren irudia edo, salbuespen gisa, *nahi gabeko akatsa* aitortzea.

- Sublimazioak esan nahi du defendatzen den kausari biktimen bizitzari baino balio eta zentzu handiagoa ematen zaiola. *Ongi goren* baterako *beharrezko gaitza* onartzea.
- Etsaiaren irudia* aplikatzeak berekin dakar biktimak deshumanizatzea eta pertsona gisa ikusteari uztea. Biktimak, operatibo inpersonale baten ondorio.
- Akatsa aitortzea, "istripuz" eragindako biktimak agertzen direnean bakarrik. Kasu horretan, biktimak atsekabetzen duten nahigabeko *hutsegitea* baino ez dira.

Eraikuntza ideologiko honek indarkeriaren beste aldean dagoena ikustea eragozten duen horma bat eraikitzen du. Alde honetatik, hura justifikatzen duen ideologia baino ez dago. Bestetik, benetako ondorioak daude, biktimen errealitatea.

Indarkeriara ez jotzeko argumentu garrantzitsuena biktimengan dago. Horietako bakoitza errealitate eztabaidaezina da. Gainerako guztia eztabaidagarria da: jarraitu beharreko politika, bideak, estrategiak, diagnostikoa... Eraildako biktima ez da bizitzara itzuliko, haren familiak ez du inoiz indarrez kendutako pertsona maitearen presentzia berreskuratuko.

Nahiz eta biktimekiko funtsezko erantzukizuna indarkeria erabili eta babestu zutenena izan, gizarte osoari dagokio gai horri buruzko gogoeta kritikoa egitea, biktimei begiratzea funtsezkoa baita. Biktimenganako begirada pertsonalizatuak behin betiko balioa du.

Armak erabili zituztenen erantzukizunetik harago, "euskal kasuan" denbora behar izan dugu begirada hau finkatzeko. Erakundeek, alderdi politikoez, gizarte-eragileek, unibertsitateak, elizak, komunikabideek, herritarrek... guztiok galde dezakegu noiz hasi ginen benetan biktimei begiratzen.

Bi adibideak erakusten dute egoera hori. Lehenengoak eremu politikoari eragiten dio. 1987an Madrilgo Ituna sinatu zen, eta 1988an Nafarroako eta Ajuria Eneko Itunak. Alderdi politiko guztiek indarkeriaren amaieraren alde sinatutako akordioak dira, Herri Batasuna izan ezik, "ETAren beso politikotzat" jotzen dena. Garrantzitsuak izan arren, hiru dokumentu horietako bakar batek ere ez ditu biktimak aipatzen.

Bigarrenak komunikabideei eta atentatu bakoitzean biktimei eman zaien tratamenduari eragiten die. 70eko hamarkadan, eta 80ko hamarkada ondo sartu arte, terrorismoak eta indarkeriak eragindako biktimen errealitateari eskainitako tratamendua, harrigarria bada ere, eskasa izan zen, bai espazioari dagokionez, bai edukiari dagokionez. 1976 eta 1982 artean, Foronda Institutuko ikertzaileek biktimen hiru testigantza baino ez dituzte aurkitu prentsan.

Berrito hasiko bagina, ziurtasun osoz beste modu batera jokatu genuke. "Euskal kasuak", biktimen arloan, hausnarketa autokritikoa eskatzen du. Akatsak eta asmatzeak aipa daitezke.

Akatsak

Lehenengoa eta larriena ahanztura eta isiltasuna izan ziren. 70eko, 80ko eta 90eko hamarkadetan, gabezia handiak izan ziren aitortzan eta erreparazioan. Biktimak ez zeuden agendan. Gerora, euskal erakundeek autokritika argiak eta esanguratsuak egin dituzte.

Biktimek jasandako indarkeriaren zeinuaren arabera merezi zuten tratuan desberdintasunak egitea izan zen beste akats bat. Hirugarrenak zerikusia izan zuen kasu batzuetan gertatu zen biktimen kausaren instrumentalizazio alderdikoiarekin. Laugarren akatsa zatiketa izan zen. Gehiegitan, zatiketa politikoa biktimen kausak merezi zuen elkartasunaren aurretik jarri zen.

Politikak eta gizarteak beren akatsetatik ikasi zuten, eta jarrera horiek zuzendu zituzten. Hala ere, horrek guztiak autokritika hori esplizitatzea merezi du, errepikatzea prebenitzeko eta beste testuinguru batzuetan kontuan hartu ahal izateko.

Asmatzeak

Asmatzeak, hain zuzen ere, egindako akatsei erantzuteko prozesuan kokatu behar dira. 90eko hamarkadan, gero eta sentsibilizazio handiagoa egon zen biktimekiko errekonozimenduaren eta elkartasunaren inguruan. Horretarako, funtsezkoa izan zen biktimen elkarteek eta gizarte- eta herritar-mugimenduen, Bakearen Aldeko Koordinakundea bezalako en, zeregina.

Estatuan, Terrorismoaren Biktimei Aitorpena eta Elkartasuna egiteko lehenengo Legea 1999. urtearen amaieran onartu zen. 2000. urtetik aurrera, biktimei babes eta elkartasuna emateko babes arauemai-le, instituzional eta soziala eraikitzen joan zen, eta, hobetu daitekeen arren, urtez urte aurrera egin du.

2001eko abenduan Eusko Jaurlaritzako Terrorismoaren Biktimen Zuzendaritza eratu zen. Eusko Legebiltzarrak 2008an onartu zuen Terrorismoaren Biktimei Aitorpena eta Erreparazioa egiteko Euskal Legea (4/2008 Legea, ekainaren 19koa).

2014ko azaroaren 27an, Eusko Legebiltzarrak 4/2014 Legea onartu zuen, *Gogora* Memoriaren, Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Institutua sortzekoa.

2016an, Eusko Legebiltzarrak 12/2016 Legea onartu zuen, motibazio politikoko indarkeria egoeran giza eskubideen urraketak jasan dituzten biktimei errekonozimendua eta erreparazioa ematekoa (komunikabideek polizia-abusuen biktimen legea deitzen diotena).

Asmatzeen artean, Euskadin izan diren autokritika instituzional eta politikoen adierazpenak ere jarri behar dira. Ildo horretan, nabarmendu behar da Eusko Legebiltzarrak eta Eusko Jaurlaritzak egindako lana; izan ere, 2006tik 2017ra bitartean, biktimen arloan egindako akatsengatik autokritika esplizitua egin zuten.

Beste asmakizun aipagarri bat biktimak bizikidetzaren eragile gisa sustatzea izan zen. 2011n, biktimen eta presoaren arteko topaketa leheneratzaileak hasi ziren; 2012an, 2007an hasitako terrorismo eta indarkeria desberdinen biktimen arteko topaketen Glen Cree esperientzia aurkeztu zen. 2010-2011 ikasturtean, biktima hezitzaileen programa jarri zen abian, gero Adi-adian programaren bidez jarraitu duena. 2015ean Eraikiz manifestua argitaratu zuten terrorismoaren eta mota desberdinetako indarkeriaren biktimen artean egindakoa. 2015ean ere, Eusko Jaurlaritzak Batera dokumentua bultzatu zuen, biktimak iraganarekin ez ezik etorkizunarekin eta bizikidetzarekin lotzea eta biktimen eta gizartearen arteko batasuna sustatzea proposatzen duena.

“Euskal kasuak” biktimen arloan eskain dezakeen ondorio garrantzitsuena da biktimen errealitateari konprometitutako begirada indarkeriaren eraldatzailea eta desaktibatzailea dela. Biktimei *lehenago* begiratzea “euskal kasuaren” funtsezko ikaskuntza da.

Lehenbailehen begiratzea, gertatu *aurretik* ere begiratzea, sufrimendu itzulezina eta bidegabea saihesteko. Indarkeria-agertokietan arazo larri bat dago: biktimen errealitateari benetan begiratzen hasten garenean, beranduegi izaten da.

Prebentzioa berandu iritsi bada, giza eskubideen urraketa larrien biktimak izan badira, dagokien Egia-, Justizia- eta Erreparazio-eskubideak betetzea ahalbidetuko duten politikak garatzea da lehentasuna. Eta, hasiera-hasieratik, abandonurik, ahanzturarik, instrumentalizaziorik eta zatiketarik gabe, eta iraganari ez ezik, etorkizunaren eta bizikidetzaren eraikuntzari ere lotuta.

IV.2. Muga argiekin... *hobe hitz egitea ez hitz egitea baino*

Gizartearen zati esanguratsu batek bere egiten badu indarkeriara jotzeko justifikazioa, arazo soziopolitiko larriagotu baten aurrean gaude, eta kezka nagusiaren eta espezifikoaren xede izan behar du. ETA ez zukeen hainbeste urte iraungo bere tesiek gizartearen zati baten babes iraunkorra izan ez balute. Izan ere, ETAREN desgitearen arrazoi indartsuetako bat da gizarteak ez duela bere burua ulertzen, ezta bere munduak ere.

Bizikidetzaren ikuspegitik, indarkeriarekin eta haren ondorioekin batera, bereziki larria da etsaitzat hartzen diren bloke sozialen arteko porrot-arriskua. Indarkeria erabiltzeak banaketa hori sortzen laguntzen du. Haustura zibilaren prebentzioa, lehentasunezko azterketa- eta kezka-ardatz gisa, funtsezkoa da indarkeria eta gatazka politikoko testuinguru batean.

Hemen defendatuko dena ez da elkarrizketa dela indarkeriari amaiera emateko tresnarik eraginkorrena. Inguruabarren arabera, izan daiteke, edo baliteke ez izatea. Euskadin ez zen hala izan; munduko beste leku batzuetan bai. Elkarrizketa ezinbestekoa da gizarte baten zatiketa prebenitzeko eta, azken batean, liskar zibila saihesteko. "Euskal kasuaren" esperientziaren ondoren, baieztatzen dugu elkarrizketa ez dela baztertu behar, eta, gainera, sakon erabili behar dela.

Nolanahi ere, hausnarketa hori ez da baketsua. "Euskal kasuan", aukera politiko eta diskurtso publiko batzuen arabera, elkarrizketan aritzea bakeari prezioa jartzea zen, indarkeriaren xantaiari amore ematea, edo hiltzailea saritzea. Kritika horiek ez dira gutxietsi behar. Elkarrizketa amarru huts gisa erabili daiteke. *"Indarkeria erabiltzea elkarrizketa eta negoziazioa eskatzeko, eta indarkeriaren amaiera negoziazioak abantailak eskaintzera baldintzatzea, indarkeria horren mehatxuagatik"*. Horregatik da ardurasua elkarrizketaren arriskuez eta bertuteez hitz egitea.

Elkarrizketaren arriskuak

"Euskal kasuan" elkarrizketaren aurka agertu zirenen objektioetatik kontuan hartu beharreko ekarpenak atera daitezke. Elkarrizketarako bideak baztertzearekin batera, poliziaren ekintza defendatu ohi zen, bide horien alternatiba baztertzaille gisa. Aldiz, zenbaitetan, batzuek polizia-ekintzaren alternatiba gisa aurkeztu zuten elkarrizketa. Ez dira bateraezinak. Elkarrizketa tresna demokratikoa da, eta ez da baztertu behar. Polizia-ekintza, betiere giza eskubideak zorrotz errespetatuz egiten bada, beharrezkoa eta saihestezina da indarkeria eta erailketa erabiltzen duenaren aurrean.

Elkarrizketaren eta negoziazioaren arteko bereizketa beste ohar baliotsua da, elkarrizketa-bideekiko adierazitako mesfidantzetatik berreskura daitekeena. Ia beti eta ia mundu osoarekin hitz egin daiteke, baldin eta borondatez, ados jarrita eta indarrez inposatu gabe egiten bada. Negoziazioa, ordea, egingarria da horretarako legitimazioa dutenen artean gertatzen bada. Demokrazian, ezin da negoziatu erabaki politikoak hartzeko ahalmena eman ez gizartearen legezko ordezkariarik ez duenari, eta are gutxiago derrigortuta.

ETA bezalako erakunde terrorista batekin hitz egitea beharrezkoa izan daiteke. Hala ere, testuinguru demokratiko batean, ez da politikoki negoziatu behar gizartea ordezkatzeko ez duen erakunde batekin. "Euskal kasuan", erakunde terrorista batek gutxiengo gisa jarduten du hauteskunde-deialdi bakoitzean demokratikoki adierazitako gehiengo baten aurka. Euskadin ez zen gerrarik egon, eta ez zen elkarren aurkako bi bandorik egon.

"Euskal kasuan", 1978 eta 2010 artean, Espainiako Gobernu guztiak saiatu ziren, bereizi gabe, ETArekin hitz egiten edo negoziatzen. Ez zuten aurrera egin. ETAk listoia maximalismotik igoz interpretatu zuen aukera bakoitza. Gobernu demokratiko batek elkarrizketa-bideak ireki ditzake –eta, ziur asko, hala egin beharko du– indarkeria erabiltzen duen eta gizartearen babesa duen erakunde batekin, baina saihestu egin behar du negoziazio politikoa posible izateko itxaropena transmititzea. Elkarrizketak muga argiak ezarri behar ditu.

Elkarrizketaren bertuteak

Muga horien barruan, elkarrizketa oso tresna baliotsua da liskar, gatazka, indarkeria edo zatiketa testuinguru batean esku hartzeko. Hitz egitea erabaki politiko bat hartzea da, aukera bat egitea. Giza izaeraren onenari aukera ematea da. Aukera egin, irteera partekatua bilatzeko.

Aitzitik, elkarrizketa ukatzeak berretsi egiten ditu indarkeriak alternatibarik ez duela uste dutenak, eta beren biktimismoa indartzen du. Urrundutako gizarte-sektoreen arteko abismoa eta inkomunikazioa areagotzen ditu. Indarkeria babesten duen pertsonarekiko elkarrizketak, dena argi adierazten badu eta ezinezkoa bada, irteteko edo distentsiorako aukerak irekitzen ditu.

ETArekin hitz egiteko saiakerek ez zuten indarkeriaren amaiera ekarri. Nolanahi ere, elkarrizketaren defentsa sozial eta politikoari esker, elkarrengandik urrun eta banatuta zeuden gizarte-sektoreen arteko komunikazio-, hurbilketa- eta truke-zubiak zabaldu ziren. Liskar zibilaren uneak puntualak izan ziren, eta ez ziren zabaldu, ezta orokortu ere.

Elkarrizketa antolatua gizartetik bertatik eta herritarren mugimenduetatik defendatzea, elkarrizketa alderdi politikoan, erakundearen edo bakearen aldeko itunen diskurtsoetan egon izana, euskal elizaren eragina, erreferente intelektualek eta unibertsitateen iritzia, edo elkarrizketaren aldeko

herritarren kontzientzia bera lagungarriak izan ziren indarkeriaren agertokia gatazka zibil ireki batean ez aldatzeko.

Testuinguru demokratiko batean, gizarteak aukeratutako ordezkari instituzionalek eta politikoei gidatu behar dute gai politikoei buruzko negoziazioa. "Euskal kasuan", hobeto bereizi behar ziren ETArekiko elkarrizketa eta ETArekiko negoziazioa. Horretarako benetan legitimatuta zeuden ordezkariak sozial eta politikoen arteko elkarrizketaren eta negoziazioaren aldeko apustua aurreratu eta areagotu behar zen.

Nolanahi ere, elkarrizketaren defentsa sozial eta politikoak deskonpresio sozialerako espazio bat sortu zuen. Hori da, beharbada, garrantzitsuena. Elkarrizketa funtsezko tresna politikoa eta demokratikoa da indarkeriazko gatazka bat desaktibatzen laguntzeko. Gizarte-zatiketa edo liskar zibila saihesteko erabili behar den tresna bat. Azken ondorioa da muga argiekin hobe dela hitz egitea ez egitea baino.

IV.3. Giza eskubideak ez urratzea... Estatuak inork baino gutxiago

Etikaren eta demokraziaren ikuspegitik, Estatuak estamentuek "euskal kasuan" egindako akatsik larriena frankismoaren aurkako disidentziari, lehenik, eta ETari eta haren inguruneari, ondoren, batzuetan giza eskubideen errespetuaren muga gaindituz aurre egitea izan zen. Terrorismoaren aurkako borrokan, une jakin batzuetan, gerra zikinaren metodoak erabili ziren. Indarkeria hori bi bloketan sailka daiteke: legez kanpoko indarkeria poliziala eta parapoliziala, eta erakunde terrorista paraestatalen indarkeria.

·Indarkeria polizialaren eta parapolizialaren ondorioz, 70 eta 80 pertsona artean hil ziren errepide-kontroletan, manifestazioetan, polizia-etxeetan edo "kontrolik gabeko" kasuen zerbitzutik kanpoko istiluetan. Biktima horien % 95 1961etik 1985era bitartean gertatu ziren. Ezin da zifra hori zehaztu, gaur egun oraindik, argitze-falta dagoelako, eta horrek agerian uzten duelako garai hartan indarkeria-mota horrek izan zuen zigorgabetasunaren eta adostasunaren testuingurua. Torturak presentzia handia izan zuen diktaduran. Demokrazian eta giza eskubideen nazioarteko erakunde arabera, praktika hori ezin da sistematikotzat hartu, ez eta noizbehinkakotzat ere.

·Erakunde terrorista paraestatalen indarkeriak 74 hildako eragin zituen. Hirurogeita hamarreko hamarkadaren amaieran eta laurogeiko hamarkadaren hasieran erakunde terrorista parapolizialak edo eskuin muturreko erakunde terroristak agertu ziren hainbat urtetan. Frankismoaren amaieran eta trantsizioan, Triple A, GAE, Batallón Vasco Español eta antzeko taldeek 46 pertsona hil zituzten. Laurogeiko hamarkadan, GALEk 28 pertsona hil zituen. Gerra zikin horrek onespena, adostasuna edo, batzuetan, konplizitatea aurkitu zuen estatuko estamentuetan.

"Euskal kasuaren" azterketak, giza eskubideen urraketaren errealitate horretatik, bi balorazio-eremu azpimarratu behar ditu: larritasun kualitatiboa eta ondorio suntsitzaileak.

Giza eskubideen urraketaren larritasun kualitatiboa Estatutik

ETAren indarkeriak berriazko larritasuna izan zuen, honako arrazoi hauengatik: denboran luzatu izana, inposaketa politikoa egiteko asmoa, Trantsizioaren eta Amnistiaren ondoren betikotu izana, laguntza soziopolitikoa, eta gertatutako giza kalteen eta kalte konponezinen balantzearen larritasuna eta intentsitatea (853 hildako).

Biktimei eragindako kalte bidegabeaz eta konponezinez gain, estatu edo paraestatu mailako legez kanpoko indarkeriak larritasun espezifiko eta kualitatibo handia du: joko etiko eta demokratikoaren arauak buruzko itun sozialaren haustura basatia da, hain zuzen ere, hura betetzen dela zaindu behar duenarena; herritarren diruarekin finantzatzen da; "denak balio du" ezartzen du, eta printzipio eta prozedura demokratikoetan izen ona galtzea dakarten ondorio antipedagogikoak zoritxarrekoak dira.

Estatuak delituzko indarkeria erabiltzea bezain larria da, denbora igaro ondoren, sistema demokratikoak delitu horiek argitzeari aurre egitea eta delitu horiei jaramonik ez egiten saiatzea edo, are gehiago, ukatzea. Jarrera horiek presentzia izan dute "euskal kasuan".

2014 eta 2019 bitartean, zentzu honetan, Eusko Jaurlaritzak bi ekimen garrantzitsu garatu zituen. Alde batetik, horrelako biktimei errekonozimendua eta erreparazioa emateko aipatutako legea onartzea; eta, bestetik, torturak “euskal kasuan” duen eraginari buruzko txosten bat agintzea Euskal Herriko Unibertsitateko Kriminologiaren Euskal Institutuari, 2016ra arte tratu txarren edo torturen 4.113 salaketa dokumentatu zituena.

Bi ekimen horiek erresistentzia handiak aurkitu zituzten Estatuko esparru politiko, juridiko eta mediatioetan. Hala ere, errealtatearen printzipioa gailentzen da: giza eskubideen urraketa mota horren biktimek existitzen dira eta izen-abizenak dituzte.

Giza eskubideen urraketaren ondorio suntsitzaileak Estatutik

Estatuaren babesean gauzatutako indarkeria ez-zilegiak berez merezi duen azterketa kualitatiboaz gain, haren ondorioen azterketari ere heldu behar diogu. Estrategia horiek diseinatu zituztenek ETA lehenago amaitzeko –haren hedapena mugatzeko– baliagarriak izango zirela pentsatu bazuten, erabat okertu ziren, guztiz kontrakoa lortu baitzuten.

Estatuko edo paraestatuko legez kanpoko indarkeriak mesede egin zion, momentuz, aurrez aurre zeuden bandoen gatazka bat hautemateari; indarkeriara jotzea justifikatzeko argudioak indartu zituen: “haiek egiten dutena okerragoa da”, “geure indarkeria erantzun-indarkeria da”; biktimismoa elikatu zuten; ETARI babesa edo ulermena ematen zion mundu soziopolitikoaren kohesioa indartu zuten; eta, okerrera, une garrantzitsuetan, belaunaldi-erreleboa bultzatu zuten.

Hori bereziki nabarmena izan zen laurogeiko hamarkadan. GAL erakundeak 1983 eta 1987 bitartean jardun zuen, eta aurreko urteetan errepresioak, torturak edo Triple A edo BVE erakundearen atentatuek utzitako arrastoa oraindik desagertu gabe zegoenean agertu ziren. Bestalde, erakunde terrorista hura ETApn desegin berria zenean eta gainerako ETA, atzerapenez bazen ere, urrats berak egitea aurreikus zitekeen agertu zen.

GAL erakundearen 28 erailketek, berriz ere, ETARI “bultzada berria” eman zioten. Gertakariak aurrez aurreko indarkerien dinamikatzen hartzen lagundu zuten. Belaunaldi-erreleboa bultzatu zuten ETAREN militantzian eta haren gizarte-laguntzetan, hain zuzen ere horiek gainbehera joan behar zutenean.

Terrorismo horrek, ETA ahuldu ez ezik, indartu ere egin zuen. Haren ondorioek eztabaida politiko, mediatio eta juridikoan eragiten jarraitu zuten urte asko igaro arte, prozesu judizialen, espetxeratzeen, indultuen, zigorgabetasunaren eta horrek guztiak sortu zituen erreakzioen harira.

Beste azterketa-plano batean kokatu behar da Estatuko terrorismoaren aurkako beste estrategia bat. 1990etik aurrera, Estatua pixkanaka gogortzen joan zen zigor- eta espetxe-politika. Presoak urruntzetik legezko *ad hoc* egindako aldaketetaraino. Estrategia horiek desadostasun handiak izan zituzten, batez ere Euskadin. Iritzi ugari eta askotarikoek adierazi zuten, zigor- eta espetxe-arloan, ETAREN terrorismoaren aurkako borroka salbuespenaren eremuan koka zitekeen praktika baterantz lerratu zela.

Muga lausoak ezarri ziren terroristatzat jotako jokabideetan. Prozeduraren bermeak ahuldu ziren. Zigorrak biziarteko kartzela-zigorrekin muga daitezkeen maximoetaraino luzatu ziren, edo *de facto* birgizarteratzeko aukera konstituzionala blokeatzen duten maximoetaraino. Prozesu horren puntu gorena 2003an zenbait lege organiko onartzea izan zen.

Zigor-arloko eta espetxe-arloko salbuespenek muga demokratikoekin eta giza eskubideen mugekin espekulatzen dute. Eskubideen eta askatasunen sistema baten oinarritzko estandarrak dira arlo honetako bermeak. Instrumentalizatzeak mezu nahasgarria igortzen du. Demokrazian “denak ez du balio” ahulduta geratzen da, “denak balio du” esamoldearen aurrean.

Nahiz eta politika horiek bultzatu edo babestu zituztenek ez duten azterketa horrekin bat egiten, gure kasuan, zigor- eta espetxe-arloko salbuespen-politikak zatiketa-faktore izan ziren. Euskal gizartearen gehiengoak baztertu egin zituen. Zigor- eta espetxe-arloko normaltasuna gizartearen adostasuna da, eta horren gabezia arazo bat.

Estatuak ezin ditu erabili legez kanpoko indarkeriazko bitartekoak, ez eta giza eskubideen urraketa ere, disidentziari eta terrorismoari aurre egiteko. Ez eta legezko mugak bihurritu edo salbuespena eraman ere. Estatuak eskura dituen bitarteko demokratiko guztien bidez egin behar dio aurre terrorismoari.

Baliabide ez-demokratikoak erabiltzeak edo gehiegi erabiltzeak ahuldu egiten ditu erakundeak, argudioak ematen dizkie horiek erabili behar dituztenei indarkeriara jotzen dutela justifikatzeko, eta, garrantzitsuena, urratu egiten du bizikidetzaren soziopolitikoaren oinarri izan behar duen konpromiso etikoa.

Estatuko estamentuekin lotutako legez kanpoko ekintza bortitzak edo terroristak gertatzen badira, erakunde demokratikoek ausardiarekin jokatu behar dute gertatutakoa argitzeko eta biktimei ordaina eta errekonozimendua emateko.

IV.4. Gizarteari *hobeto* entzutea

“Euskal kasuan”, zatiketa nabarmenagoa izan zen aukera politikoen artean gizartearen oinarrian baino. Tentsio, krispazio edo zatiketa une garrantzitsuak izan ziren, baina ez ziren gauzatu, ezta finkatu ere. Beste gatazka biolento batzuen kasuan, ez da beti horrela izan; blokeetan, bandoetan, erlijioetan, nortasun nazionaletan gertatzen den liskarra banaketa soziala egonkor eta ireki gisa agertzen da, eta, batzuetan, liskar zibil biolentoaren arrastoak ere hartzen ditu.

Horrek potentzialtasun positiboa izan zuen, baina, ziur asko, ez zen behar adina sustatu. Gizarte batek modu askotan hitz egiten du. Demokrazian, jakina, bere hauteskunde-jarreraren bidez hitz egiten du. Indarkeria-, gatazka eta zatiketa-testuinguru batean, beste adierazpen batzuei ere erreparatu behar zaie. Hauteskunde-bidez gain, herritarren adierazpenerako bi bide nagusiri buruz hitz egin liteke, gutxienez: gehiengoaren eta zeharkako borondateak, eta gizarte-mugimendu adierazgarrien agerpen eta adierazpen iraunkorra.

Gehiengoaren eta zeharkako gizarte-borondateak

Inkestak gehiengoaren iritzi-joerak ezagutzeko bide bat dira, are gehiago denboran zehar modu egonkorrean baieztatzen badira. Nolanahi ere, gizartea harreman zuzenaren eta hurbiltasunaren bidez ezagutzeak aukera ematen du, halaber, gehiengoaren zeharkako gizarte-borondate iraunkorrak argi eta garbi identifikatzeko. Gizarte-adostasun horiek, kontuan hartzen badira, indarkeria eraldatzeko eta haren amaiera bizkortzeko gaitasuna ekar dezakete. “Euskal kasuan”, eta demokraziaren garaian, gutxienez lau gizarte-adostasun handi egon ziren beti.

- Indarkeriari ez. Egindako azterketa demoskopikoen serie luzeenaren arabera (Elzo), ETaren indarkeriaren berriazko babesa inoiz ez zen % 5etik gorakoa izan. Gehienak terrorismoaren aurka egon ziren beti. Jarrera hori gero eta modu esplizituagoan eta biziagoan adierazten hasi zen kalean, 80ko hamarkadaren amaieratik aurrera. Aldi berean, biktimizekiko elkartasunaren berriazko eta gehiengoaren kontzientzia hazi zen.
- Bai, giza eskubideei. Euskal gizarteak une oro baztertu zuen Estatuko estamentuen indarkeria ez-zilegia edo terrorismo paraestatala, ETaren terrorismoari aurre egiteko bitarteko gisa. Bakearen aldeko borroka zuzenbide-estatu baten ezaugarri diren giza eskubideak eta printzipioak eta prozedurak errespetatu behar zituen.
- Bai, elkarrizketari. Euskal gizarteak beti nahiago izan zituen elkarrizketa-bideak, indar handiagoz lau-rogeiko hamarkadaren amaieratik aurrera, garai hartan nazioarteko gatazka garrantzitsuak bideratu baitziren metodo horren bidez. Elkarrizketaren aldeko apustu soziala zehazten eta bereizten joan zen, indarkeriaren amaierarako eta gai politikoei heltzeko.
- Bai, bizikidetzari. Eguneroko bizimoduan eta eguneroko erabakiak hartzeko moduan, euskal gizarteak argi eta garbi adierazi zituen bere aukerak. Gehien-gehienek aniztasuna eta printzipio demokratikoak errespetatuko zituen bizikidetzaren aldeko apustua egiten zuten. Horrela adierazi zen hauteskunde-hitzordu bakoitzean, eta horrela erantzun zuen inkesta bakoitzean.

Lau gako horiek argi eta garbi definitzen dute euskal gizarteak oraina eta etorkizuna eraikitzeke duen lehentasuna eta aukera adierazi zituen esparrua.

Gizarte-mugimendu garrantzitsuen adierazpen iraunkorra

“Euskal kasuaren” ezaugarrietako bat eragin handia izatea lortu zuten gizarte-erakundeak ugaritzea izan zen. Aurreko puntuan deskribatutako errealitate sozialaren ondorio izan zen hori. Gizarte-mugimenduek herritarren ondoezaren eta haien helburu sentitueneen isla izan ziren. Dozenaka gizarte-mugimendu izan ziren, batzuk iragankorragoak eta beste batzuk iraunkorragoak. Guztiek nabarmendu nahi izan zuten puntu estrategikoren bat. Aukera hori lau indargune handitan egituratu daiteke: biktimak, ETA, elkarrizketa eta giza eskubideak.

- Terrorismoaren biktimen indargunea. Elkarre, plataforma eta fundazioen talde batek ETaren terrorismoaren biktimen abandonua salatzea eta egiarako, justiziarako eta erreparaziorako eskubideak aldarrikatzea izan zuen bere jardunaren ardatz nagusia, baita haiekiko elkartasuna adieraztea ere. Erakunde adierazgarriena eta jarduera honetan denbora gehien iraun duena Terrorismoaren Biktimen Elkarre (AVT) izan da.
- ETaren salaketaren indargunea. Elkarre beste multzo handi bat da herritarrek kontzientziatzea eta mobilizatzea sustatu zuen ETaren atentatu edo bahiketa bakoitzaren aurrean. Hori izan zen indargune nagusia, baina ez bakarra. Halaber, bere agendako lehentasunetan egon ziren biktimak edo Estatuak giza eskubideak urratu izana salatzea. Bakearen aldeko Koordinakundea izan zen indargune horren gizarte-mugimendu iraunkor eta esanguratsuen.
- Elkarrizketaren defentsaren indargunea. Gizarte-mugimenduen beste korrante batek elkarrizketaren defentsan jarri zuen arreta nagusia. Aurreko kasuan bezala, hori ez zen izan bere helburu bakarra. ETaren atentatu bakoitza salatzea, biktimak aitortzea eta Estatuak estamentuek eragindako giza eskubideen urraketak salatzea ere egon ziren bere lehentasunen artean. Esparru horretan, erakunderik bizitza luzekoena Elkarri izan zen, eta, honen ondoren, Lokarri.
- Giza eskubideen indargunea. Laugarren eremu horretan kokatzen dira nagusiki Estatuaren indarkeria salatzean jardun zuten gizarte-erakundeak. Haietako asko, ez denak, ezker abertzalearen inguruan egon ziren. Beste batzuen adierazle nagusia Argituz Giza Eskubideen Aldeko Elkarre izan zen, eta giza eskubide guztiak eta biktima guztiak defendatu zituzten, nahiz eta Estatuaren indarkeria ez-zilegian jarri zuen arreta nagusia.

Elkarre bakoitzak eta elkarre korrante bakoitzak mezu ñabartu bat adierazi zuen, baina denek, oro har eta laburbilduta, agerian utzi zituzten ondoeza eta aldaketa globalaren eskakizuna. Adierazpen horietako bakoitza egiaren zati bat izan zen, ez nahitaez simetrikoa eta distantziakidea. Jarduera horrek haustura soziala eta liskar zibila saihesten lagundu zuen.

Nolanahi ere, ezinezkoa izan zen guztien artean edo gehiengoaren artean akordio bat lortzea, saiatu arren. 1993 eta 1994 bitartean, gizarte-mugimenduen arteko elkarrizketa-prozesu bat garatu zen. Prozesu hori 1993ko maiatzaren 15ean hasi zen Arantzazuko Santutegian, eta 1994ko urtarrilaren 15ean amaitu zen Maroñon. Jarrerak hurbildu ziren, baina ezinezkoa izan zen akordioa lortzea.

Hasiera-hasieratik, euskal herritarrek modu desberdinetan eta zalantzarik gabe adierazten zituzten indarkeriazko bideak baztertzeko gehiengoaren borondatea ordezkatu eta errespetatu nahi izan zuen gizarteari entzun behar izan zioten ETak eta haren mundu politikoak.

Ekintza politikoak eta instituzionalak hobeto interpretatu behar zuen, modu osoagoan, gure herriko gehiengoaren borondate sozialaren esparru bateratua: ETari ez, bai elkarrizketari, bai giza eskubideei eta bai bizikidetzari. Ziurrenik, borondate sozial horien inguruko batasun politiko handiagoak ondorio hobek izango lituzke.

Gizarte-mugimenduak euskal gizartearen borondate sozialaren eta pluralismoaren adierazpena izan ziren. Bakegintzan eta normalizazioan oso zeregin garrantzitsua izan zuten. Hala ere, gehien arteko oinarritzko akordioa ezinezkoa izan zen. Beharbada, lortu izan balitz, haren funtzioa are erabakigarriagoa izango zen. Akordio horrek hobeto ordezkatuko lituzke gizartearen gehiengoaren zeharkako borondateak.

Azken batean, "euskal kasuak" erakusten digu ez direla gutxietsi behar gizartearen gehiengoaren zeharkako iritziak, ez eta horiek indarrez sortzen, irauten eta iritzi horiek berresten dituzten gizarte-mugimenduak ere. Gizartearen gehiengoaren zeharkako borondateek etorkizuna nondik datorren adierazten dute, eta ahalmen eraldatzaile handia dute. Berriro hasterik balego, agian, gizartea hobeto entzuten saia liteke.

IV.5. Indarkeriaren agendaren aurrean... politikaren agenda

Ikuspegi hori beharrezkoa da, ETAREN indarkeria hainbat hamarkadatan luzatu zelako eta biktimentzat eta gizartearentzat amaiezina bihurtu zelako. Haren amaiera aldaketa historikoa izan zen, zalantzarik gabe, baina ez zen garaipena izan, beranduegi iritsi zelako. Amaiera berantiar horren ardura ETARENA eta babesaren eman ziotenena da.

Nolanahi ere, geure buruari galdetu behar diogu zer egin zezakeen hobeto ekintza politikoak eta instituzionalak. Berriz hasteko aukera bagenu, zer aldatuko genukeen, zuzenduko genukeen, mantenduko genukeen edo are areagotuko genukeen. Ildo horretan, aktibo batzuk eta hobetzeko marjina batzuk identifika ditzakegu.

Ekintza politiko eta instituzionalaren aktibo positiboak

Ekintza politiko eta instituzionalak esperientzia positiboak eta erreplikagarriak osatzen dituzten jarduerak izan daitezke. Zehazki, hiru adibide positibo eta ikaskuntza nagusi bat.

- Ekintza politiko-instituzionalak beti gaitzetsi zuen ETAREN indarkeria. Baita kontrako zeinua duten beste erakunde terrorista batzuen ere. Lehen aktibo positiboa izan zen. Indarkeriaren gaitzespen-mezua –nondik zetorren begiratu gabe– argia eta partekatua izan zen, ezker abertzalearen kasuan izan ezik, ETA ez baitzuen inoiz kondenatu. ETAREN aurkako lehen mobilizazioak, hain zuzen ere, alderdi politikoek deitu zituzten 1978an.

- Bigarren aktiboa Euskadiko ordezkari politikoak eta instituzionalen erresistentzia demokratikorako gaitasuna izan zen. Indarkeria-, zatiketa-, mehatxu- eta liskar-testuinguruan eutsi zioten, eta ikuspegi pertsonaletik, familiarretik eta bizitzakotik, guztiz kaltegarria izan zen konpromiso politikorako. Hala eta guztiz ere, beren aukera politikoak balioak, proiektuak eta asmoak adierazi zituzten.

- Hirugarren aktibo positibo bat bideak zuzentzeko eta esploratzeko borondatea izan zen. Biktimen arloan, 90eko hamarkadatik aurrera, politika gai izan zen aurretik sortutako defizitak zuzentzeko. Zatiketa politikoak, erakundeak eta indar politikoak batasun-espazio baliotsuak eraikitzeko gai izan ziren, hala nola Ajuria Eneko Ituna. Elkarriketaren kasuan ere adostasun esanguratsuak lortu ziren, indarkeriari elkarriketaren bidez amaiera emateko esparrua zehaztu zutenak, 2005ean Diputatuen Kongresuak onartutako ebazpenarekin gertatu zen bezala.

Nolanahi ere, aktibo positiborik garrantzitsuenak, ziurrenik, euskal ekintza politikoak eta instituzionalak erakutsi zuen gaitasuna izan zen herri eta gizarte bideragarri bat eraikitzeko. Diktaduraren eta terrorismoaren oztopoa gorabehera, Euskadik eraikuntza instituzional, ekonomiko, industrial, azpiegiturazko, kultural, linguistiko eta soziala bultzatu zuen, Europako gizarte aurreratuenen antzeko mailan.

Eraikuntza hori faktore erabakigarria izan zen indarkeriak gizartean zabaltzeko edozein aukera gal zezan. Euskal politikak sumatu zuen indarkeriaren agendaren aurrean ezinbestekoa zela gizartearen egituraketa sozialaren eta instituzionalaren agenda. Politikaren agendarekin jarraitzea, indarkeria gorabehera, indarkeriaren agendak politikaren eta gizartearen gainetik arrakasta ez izatea lortzea da. Hori da, ziurrenik, ikaskuntza nagusia.

Ekintza politikoak eta instituzionalak hobetzeko marjinak

Ezin da ziurtasun osoz baieztatu zer hobeto funtzionatuko zukeen berriro saiaturiko bagina; baina arbitrarioak ez diren hipotesiez hitz egin dezakegu. Ikuspuntu horretatik, gutxienez hiru hausnarketa-eremu aipatu behar dira.

- ETAREN aurrean, komenigarria zatekeen lehenago batasun politiko handiagoa sustatzea, gehiengoaren nahiekin eta biktimen kausarekin lotuagoa. 1988tik aurrera posible izan zena, Ajuria Eneko Itunetik aurrera, lehenago lortzea hobe izango zen.

·Batasun handiagoa estatuko edo paraestatuko legez kanpoko indarkeriaren lehen zantzuen aurrean. Zigorgabetasunak, ikerketarik ezak, botere-gehiegikeriek edo torturak erantzun argiagoo eta parte-katuagoo merezi izan zuten.

·Aurrea hartzea eta euskal gizarteak demokratikoki aukeratutako ordezkariak politiko guztiekin elkarrizketa eta negoziatze bideak esploratzea, ETArekin negoziatze politikorako itzaropen oro baztertuz.

Honaino, ETaren aurrean egon zirenen ekintza politiko eta instituzional demokratikoari buruz hausnartu dugu. Sei hamarkada hauetan ETA justifikatu zutenen ekintza politikoari eta instituzionalari buruzko hausnarketa ere egin behar da. Zer egin zezaketen egin ez zutena.

Zalantzarik gabe, lidergo politiko sendoa falta izan zen politika indarkeriaren gainetik ezartze-ko, arrazoi gehiagorekin, demokrazian eta Gernikako Estatutua onartu zenetik aurrera. Adimena falta izan zen behin baino gehiagotan agertu ziren aukeretako bakoitza baliatzeko. Besteak beste, honako hauek gogoratu behar dira: ETApm-ren amaiera, 1982an; Algelen elkarrizketak, 1989an; Lizarrako Akordioa eta Aznarrekin negoziatzeak, 1998an eta 1999an; Loiolako elkarrizketak, 2006an, eta abar.

Azken batean, ikusmena falta izan zen indarkeriak hasiera-hasieratik eman zituen alarma- eta deriba-seinale bakoitzaren aurrean erreakzionatzeko. Gizarteari eta barneko eta kanpoko ahotsei entzuteko gaitasunik ez zuen izan, urtez urte premiazko aldaketa eskatzen zutenei.

Lehenago gertatutako ETaren amaierako edozein egoera azkenean gertatu zena baino askoz hobeia izango zen. Hobeia izango zen 2000ko lehen hamarkadan 2018an baino, hobeia 90eko hamarkadan, hobeia 80ko hamarkadan eta askoz hobeia 70eko hamarkadan.

Hori da denboraren joanak uzten duen atzera begirako atzeraeragin apelaezinarekin atera daitekeen ondorio ikaragarria. Hobeia izango zatekeen inoiz ETA jaino izan ez balitz; jaino ondoren, bere bidea lehenbailehen amaitu izan balu. ETaren mundu politikoaren ekintzak ez zuen hori garaiz ikusi.

Indarkeriaren garaian euskal politikak egin zuen onena eta garrantzitsuena misioaren iparraldea ez galtzea izan zen. 70eko hamarkadaren amaieran, Euskadi diktaduratik irten zen, hainbat motatako terrorismoaren oldarrak jasan zituen, eta sektore tradizionalen industria-birmoldaketa gogorraren erdian zebilen. Horrek guztiak panorama latza ekarri zuen, % 25eko langabezia-tasekin, eta "industria-basamortuko" agertokia. Hori zen euskal argazkia, 1979an Gernikako Autonomia Estatutua onartu zenean Euskadik bere autogobernua berreskuratu zuenean.

Abiapuntu horretatik, euskal politikak, autogobernuaren bidez, herri bat eta gizarte integratu bat eraikitzea lortu zuen. Eraikuntza hori gizarte-kohesiorako eta normalizaziorako faktore erabakigarria izan zen, eta indarkeria egunetik egunera anakronismo jasanezin gisa hautematen lagundu zuen.

Erakundeak, politika, ekonomia eta gizarte eraikitze etengabeko ahalegin horrek nabarmen lagundu zuen Euskadi gaur egun bakean eta kohesio- eta oparotasun-maila handiko gizarte izan dadin. Indarkeriaren agendaren aurrean, politikaren agendak aurrera egin zuen.

V. Indarkeriaren ondorengo kudeaketarako bi ikaskuntza

Indarkeria amaitzen denean, oraina bi begiradek zeharkatzen dute, kontrako noranzkoetan tira egiten duten ikuspegiekin: iraganari begiratzea eta etorkizunari begiratzea, sokatira baten irudia. Hala ere, bizikidetzarako eta indarkeria osteko denboraren kudeaketarako gakoa, hain zuzen ere, bi begiradak uztartzean datza, eta ez haien arteko kontrastean.

V.1. Atzera begiratzea... giza eskubideen ikuspegia

Iragana baloratzeko moduan gutxieneko batzuk partekatzea funtsezko aktiboa da bizikidetzari berritu eta berritzailea bideratzeko. Hala ere, iraganari buruzko akordioa da zailena. Hor daude zauriak, gogoratutako eta jasandako sufrimenduaren aztarnak eta ondorioak, erruaren diagnostikoa eta haren sorreri edo gertaeren eta erantzukizunen hierarkizazioari buruzko interpretazioak.

Horri guztiari buruzko akordio osoa lortzea ezinezkoa da. Ez "euskal kasuan", ez nazioarteko beste ezein esperientzian, ez da posible izan. Onartu behar da iraganaren irakurketak interpretazio pluralak izango dituela, plurala baita gizartea. Aniztasunarekiko errespetuaren printzipio hori onartzeak ez du esan nahi gutxieneko akordio bati uko egiten zaionik, ez bakarrik iraganaren interpretazio osoari dagokionez, baizik eta funtsezkoaren balorazioari dagokionez.

Bitxia bada ere, begirada etorkizunera begira jartzen denean, nahiko erraza da adostasun zabala eta plurala lortzea generiko baten inguruan: "Inoiz ez gehiago". Baldin eta esamolde horrek benetan esan nahi duen horretan arakatzen ez bada, jende guztia ados egongo litzateke esatean *inoiz* ez litzatekeela *gehiago* egon behar indarkeria, edo ez litzatekeela *inoiz gehiago* muturreko sufrimendurik jasan behar.

Hala ere, ikuspegi hori ez da nahikoa, ez du edukirik. Ez du azaltzen zergatik ez den *inoiz gehiago*. Ez dago proiektio pedagogikorik eta mezurik gertatutakoa zuzenean bizi izan ez zuten belaunaldientzat. Iraganeko memoriak eduki kritikoa izan behar du, aurrerapenaren oinarri izango dena, etorkizunerantz zer aldatzen den definituko duena, balio pedagogikoa izango duena eta gizarte bateko sentsibilitate politikoaren aniztasunaren arabera izango dena.

Iraganari buruzko akordio horrek oinarritzakoa eta sintetikoa izan behar du, bai eta zintzotasun pedagogikoz betea ere. Lan honek defendatzen duen tesia da zeharkako adostasunaren nukleo hori giza eskubideetan eta hauen oinarrian dagoen giza duintasunean kontzentratu behar dela. Ikuspegi hori printzipio etiko batetik eta ikuspegi pragmatiko batetik argudia daiteke.

Printzipio etikoa

Giza eskubideen muina kode etiko unibertsal eta gutxieneko bat da, arrazoizko bizikidetzaren demokratikoa bideragarri egiteko. Giza eskubideak xedaezinak dira, gizakien duintasuna ez delako beste helburu batzuk lortzeko objektu gisa erabil daitezkeen bitarteko instrumental bat. Pertsona bakoitza helburu bat da berez, errepikaezina delako eta aukeratzeko, erabakitze edo aldatzeko kontzientzia eta gaitasuna duelako. Giza eskubideak ez daude eskuragarri, ez daude erabiltzeko moduan.

Azterketa horrek adostasun zabala du euskal politikan, betiere haren aplikazioa etorkizunera proiektatzen bada, eta ez iraganera. ETA luzaroago babestu edo justifikatu zutenek, oraingoz, ez dute gogoeta-gako hori erabili nahi ETAk egin zuena baloratzean. "Euskal kasuan", gaur egun jende guztiak onartzen du etorkizunera begiratzeko araua giza eskubideak errespetatzea dela. Koherentziari eusteko, iraganean indarkeria ekarri zuen guztia baloratzeko arauak ikuspegi bera izan beharko luke.

"Euskal kasuan" iraganari begiratzetik atera behar den funtsezko ikaskuntza da giza eskubideak, bizitzeko eskubidea eta pertsonen osotasuna urratzea, hau da, giza duintasunaren balio gorena mespretxatzea, erabateko akatsa izan zela. Hala izan zen, egin zuenak egin zuela. Izan ere, hori egitea injustizia erradikala eta itzulezina da biktimentzat, bizikidetzarako oinarritzakoa arauak hausten dituelako eta, gizarte batean gerta daitezkeen tentsio, zatiketa edo gatazken kudeaketa zibilizatuaren aurrean, "oihanaren legeari" eta indartsuenarenari atea irekitzen diolako.

Argi eta garbi ateratzen dugu giza eskubideen balio handienari buruzko ikaskuntza hori, eta, hori bezain ongi, balorazio etiko hori publiko egiteak etorkizunerako duen garrantziari buruzko ikaskuntza. Publikoa indarkeriaren erabilera eta haren ondorioak izan ziren, eta publikoak, haren justifikazioa eta legitimazioa. Etorkizunak iraganaren irakurketa etikoa eta sozialki partekatua eskatzen du, akats berberak ez errepikatze, hobetzen aurrera egiteko.

Ikuspegi pragmatiko batetik

Egin daitezkeen galdera hau da: nola joango litzaioke hobeto terrorismoaren eta indarkeriaren erasoak jasan dituen gizarte bati, orria pasatuz eta gertatutakoaren gainean lurra botatzen saiatuz, edo errepikatuz behar ez dena eta haren zergatiak azalduko dituen irakurketa kritikoa egiten saiatuz. Lan honek defendatzen duen tesia da bizikidetzaren etorkizunak pronostiko hobea duela giza eskubideen urraketak ekarri zituen guztiaren gutxieneko balorazio bat partekatzen bada.

Gizakiarengan eta kolektibitateengan berezko sena dago ahazteko eta aurrera begiratzeko. Sufritutakoa atzean uzteko gai izango ez bagina, ezin izango genuke aurrera egin. Hori bezain egia da gizakia sena baino gehiago dela, izaki arrazionala eta kontzientzia duena ere bada. Iragana gogoratzeko eta bizitza osorako esperientzia baliagarri gisa baloratzeko gaitasun berezia du. Aurrera begiratu ahal eta

behar dugu aurrera egiten jarraitzeko, atzera begiratu ahal eta behar dugu bizipenetik ikasi behar dugunari buruz kritikoki hausnartzeko.

Iragana giza eskubideen ikuspegitik baloratzea giza gaitasunen onena erabiltzea da. Ariketa hau egiteak akatsak onartzea dakarrenean, neketsuagoa da eta erresistentziak sortzen ditu. Autokritikaren zailtasuna dugu aurrean, har daitekeen jarrera politiko, adimentsu eta pragmatikoenaren aurrean. Giza izaera mugatua eta inperfektua da berez. Akatsak egitea gizakiaren berezkoa da. Autokritika da giza-kiaren erantzunik egiazkoena.

Giza eskubideen ikuspegian oinarritutako iraganari buruzko autokritikak bide ematen dio ikuspegi pragmatikotik bizikidetzaren bideragarriago bati. Biktimentzako erreparatzailea da, zauriak sendatuz atzerantz begiratzeko aukera ematen duelako. Memoria publiko egiazkoagoa eta eraginkorragoa eraikitzen du. *Inoiz gehiago ez* denaren eduki pedagogikoa definitzen du, bizikidetzarako eta ez errepikatzekeko. Familia politiko guztien arteko elkargune bat mugatzen laguntzen du, gaur egun eta etorkizunean bizikidetzaren esparrua normalizatzeko. Oinarri sendoa da gizarte batean lankidetzarako eta adiskidetzeko guneak zabaltzeko.

Aurrera begiratu behar dugu, etorkizunak lehentasuna duelako eta ahal den guztia egin behar delako etorkizun hori iragana baino hobea izan dadin. Horregatik, hain zuzen ere, "euskal kasuak" erakusten digu modu kritikoa begiratu behar zaiola iraganari. Ezin zaio atzera begiratzeari utzi. Nola egin behar da? Funtsezkoa da gertakariak eta pertsonak bereiztea. Pertsonak errespetua merezi dute, eta etorkizun integratu eta integratzaile baterako lan egin behar da, bazterkeriarik gabe. Gertaerak balorazio argia eta esplizitua merezi dute, bereziki giza eskubideen urraketa ekarri bazuten.

Iragana giza eskubideen ikuspegitik baloratzeak berekin dakar, alde batetik, balio handiagoko printzipio etiko bat onartzea: giza eskubideak ez daude erabiltzeko moduan, pertsonen bizitza eskubidea eta osotasuna errespetatzea balio absolutua delako; eta, bestetik, etorkizunerako ikuspegi pragmatikoa hartzea esan nahi du: bizikidetzaren bideragarriagoari bide ematen dio, autokritikak balio errestitatiboa eta berritzailea duelako indarkeriak suntsitu zuenaren aldean.

"Euskal kasuan", zailtasunak izan dira ikaskuntza hori aplikatzeko. Nolanahi ere, saihestezina da. Giza eskubideetatik kanpo aztertutako iragana anakronismoa da, eta euskal gizartearen iritzia erdigunetik kanpo geratzen da. Isiltasuna da traumak eta akatsak belaunaldiz belaunaldi transmititzeko biderik onena. *Inoiz gehiago ez* indarkeria, giza eskubideak errespetatzea agindu etikoa delako, eta hori ez egitea erabateko akatsa da, ondorio argi bakarra biktimei sufrimendu bidegabea eragitea izanik. Hori aitortzea sendotasun kolektiboko faktore bat da bizikidetzaren bideragarriko etorkizun bat eraikitzeko.

V.2. Aurrera begiratzea... bizikidetzaren optika

Izan ere, indarkeria amaitu ondoren, denak bultzatzen du aurrera begiratzera. Luzaroan jasandako tentsioaren eta sufrimenduaren intentsitateak iragana atzean uztera eta lehenbailehen zerbait hobea eraikitzen saiatzera bultzatzen gaitu. Etorkizunera begirako pulstio hori bizirik irauteko giza sena da, eta zalantzarik gabe balio positiboa du. Erresilientziaren indarra adierazten du eta, atsekabeak gorabehera, gizateriak aurrera egitea ahalbidetzen duen motorra da. Bestela, hala ez balitz, hondamendi edo bidegabekeria bakoitzean harrapatuta geratuko ginateke mugarik gabe.

Hala ere, eta bizitzaren ia alderdi guztietan bezala, abantaila dagoen tokian desabantaila ere aurki daiteke. Etorkizunerantzko bultzada horren arriskua da iragana erabat ahaztea eta aurrera egiten hastea, iragana existitu izan ez balitz bezala. Historian eta bizitzan hainbat adibide daude joera hori hausnarketarik gabeko alderdira ez eramatea aholkatzen dutenak.

Etorkizuna lehentasunezkoa da, zalantzarik gabe; baina, bereziki bizikidetzaren arloan, begirada horrek bi oinarri izan behar ditu: iraganaren ebaluazioa, akats eta asmatze nagusiak identifikatzeko aukera emango duena, eta bizikidetzarako proiektu eraikitzailea, balorazio hori kontuan hartuko duena.

Ebaluazioa

Ezinbesteko jarduera da edozein eremu pertsonal, sozial, profesional edo politikotan. Esperientziatik ikastea bezain oinarrizkoa da. Lan honek "euskal kasuaren" hamar ikaskuntza identifikatu nahi ditu, eta etorkizunera proiektatzen den iraganaren ebaluazio-ariketa bat baino ez da.

Kontua indarkeriaren bizipen traumatiko eta bidegabea atzean uztea eta etorkizun hobea bilatzea deanean, ebaluazio-lan hori funtsezkoa da. "Euskal kasuan", labur eta erraz adierazita, esan dezakegu azken 60 urteetan gertatu zaigun gauzarik txarrena eta onena bi gakorekin lotuta dagoela: giza eskubideekin eta pluralismoarekin.

Okerrena giza eskubideak ez errespetatzearekin lotuta dago, indarkeria erabiltzea zilegi zela uste baitzen. Ideia bat defendatzeak giza duintasuna, bizitza eta giza eskubideak baino balio handiagoa zuela pentsatu izana. Okerrena da, halaber, aniztasuna errespetatu ez izana. Beste modu batean pentsatzen duena ez onartzea. Dogmatismoa besarkatzea, egia osoaren eta arrazoi osoaren jabe sentitzea, beste ikuspegi bat defendatzen zuena hiltzeraino.

60 urte hauetako onena bi giltzarri horietan egon da: Giza Eskubideen eta aniztasunaren errespetua eta defentsa. Indarkeriak iraun duen bitartean, bi gako horiek indartzera bideratutako ekintza politiko edo instituzional, diskurtso, akordio, ekimen, gizarte-mugimendu edo herritarren mobilizazio bakoitzak gure egungo errealitate soziala zimendatu du. Horri esker, bizipen traumatiko horren ondoren, esan dezakegu euskal gizarteak giza eskubideen errespetuan eta aniztasunean oinarritutako bizikidetzara irakitzeko gai dela.

60 urte hauetan gertatu zaigunaren ebaluazioak beharrezko erreferentziak ematen dizkigu etorkizunari begira, hitz batean eta bi oinarri handitan kontzentratuta. Hitzak *errespetua* da. Bi oinarriak *giza eskubideak* eta *aniztasuna* dira. Bizikidetzarako etorkizunari begiratzea, iragana gogoratuz, konpromiso partekatu honetan biltzen da: giza eskubideak eta aniztasuna errespetatzea. Eta, ondorioz, bietatik eratortzen den legitimitate instituzional demokratikoa errespetatzea.

Bizikidetzaren eta bizikidetzarako proiektua

Ebaluazio argia egiteaz gain, etorkizunera begiratzeko, proiektu irmoa eta garrantzitsuenean zentratutakoa behar da: bizikidetzara integratua eta integratzailea sustatzea. Gizarte demokratiko batean, horixe da balio goreneko helburua. Politika publiko guztiak, azken batean, azken helburu horren arabera antolatzen dira: modu orekatuan elkarrekin bizitzea. Bestela esanda, sentsibilitate politiko guztietan arrazoizko asegabatasun-maila eragiten duten akordio, desadostasun eta kontraesanetan oinarrituta elkarrekin bizitzea.

Orainaren eta etorkizunaren arteko bizikidetzak ez du zertan denon artean ados jarri, gutxieneko joko-arau batzuk partekatu eta gainerako guztia eztabaidatu besterik ez du behar. Bizikidetzara adiskidetsu eta inklusiboa, oinarrizko adostasunetan oinarritzen dena, da, beraz, helburu nagusia. Indarkeriaren denbora amaitu ondoren, beharrezkoa da denboran zehar jarduteko programa sistematizatu eta integral bat izatea, helburu hori lortzeko: bizikidetzara.

"Euskal kasuan", ETAk indarkeria bertan behera utzi ondoren (2011), Eusko Jaurlaritzak bakearen eta bizikidetzaren arloan egindako jarduera plan estrategikoen tresnak dinamizatu du. X. Legegintzaldian, 2013ko azaroaren 11n, 2013-2016ko Bake eta Bizikidetzara Plana onartu zen. XI. Legegintzaldian, 2017ko urriaren 10ean, 2017-2020 aldirako Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Plana onartu zen. Bien helburu nagusia "Gizarte Topaketa" izan zen, edo bestela esanda, bizikidetzara adiskidetsua edo berradiskidetsua.

"Euskal kasuan" bizikidetzarako bi plan estrategiko horiei esker, zortzi urtez eta indarkeria amaitu ondoren, jarduera egonkor bat garatu ahal izan da zazpi jarduera-ildo estrategikotan: (1) iragana argitzea, (2) biktimak, (3) memoria kritikoa, (4) espetxe-politika eta gizarteratzea, (5) hezkuntza, (6) bizikidetzaren kultura, eta (7) giza eskubideetan azaleratzen ari diren erronkak.

2013-2016ko Bake eta Bizikidetzara Planak lan bizia eta integrala ahalbidetu zuen bakeari eta bizikidetzari eragiten dioten eremu guztietan. Eusko Jaurlaritza bezalako gobernu batek posizio polarizatuaren erdian dituen jarduteko aukerak sistematizatu eta egituratu zituen. Jarduteko gaitasun handiena zuten aktoreen ekimenik eza ordezkatu zuen.

Plan horren esparruan, 2014ko azaroaren 27an, Memoriaren, Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Institutua (Gogora) sortzeko legea onartu zen. Institutu honek bere gain hartzen du Euskadin azken hamarkadetan jasandako indarkeriari, bidegabekeriei eta sufrimenduei buruzko memoria kritikoa eta egiazkoa sustatzeko eta zabaltzeko zeregina eta erantzukizuna.

2017-2020 aldirako Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Planak aukera eman zuen jarduera-ildo propioa sustatzen jarraitzeko, beste eragile batzuek egiten zutenaren edo egiten uzten zutenaren mende egon gabe. Haren garapenari esker, Eusko Jaurlaritzak bizikidetzara eraikitzeke egindako ekarpena egitatetan zehaztu ahal izan zen, une bakoitzeko oztopo eta zailtasunetatik harago.

Bi planek iraganari buruzko hausnarketa kritikoa eta autokritikoa sustatu zuten etengabe, eta terrorismoari eta indarkeriari buruzko memoria kritikoa eraikitzen lagundu zuten. Ekintza eta proposamen zehatzetan oinarritutako bake- eta bizikidetzara-prozesu bat benetan eraikitzeke ibilbide nabarmena partekatu ahal izan zuten gizartearekin. Eusko Jaurlaritzaren estrategia hori euskal gizarteak baliotsi zuen. Herritarren identifikazio-maila handia izan zuen, eta horri buruz egindako inkesta bakoitzean islatu zen.

Bi plan estrategiko horiei jarraipena emanez, 2021eko irailean, Eusko Jaurlaritzak Bizikidetzaren, Giza Eskubideen eta Aniztasunaren Plana, Udaberri 2024, onartu zuen. ETaren amaieraren ondoren, jardueraremuak bizikidetzaren beste alderdi batzuetara zabaltzen dituen plana.

Agian, tresna horien garapenak eskainitako emaitzaren alderdirik garrantzitsuena izan zen gizartearekin bizikidetzara eraikitzeke eta finkatzeko prozesua partekatzea ahalbidetu zutela, etorkizunaren lehen-tasunera bideratuta baitzegoen, baina iraganari kritikoki begiratzeari utzi gabe.

Indarkeria amaitu ondoren, ezinbestekoa da jasandako bizipen traumatikoaren oinarritzko ebaluazioa egitea eta partekatzea. Giza eskubideekiko errespetua eta aniztasuna dira balio handieneko erreferentziak. Oinarritzko ebaluazio horretan oinarrituta, adiskidetasunezko bizikidetzara berreraikitzea da lehen-tasuna. Eta, horretarako, proiektu artikulatu bat eduki behar da.

“Euskal kasuaren” ikaskuntza argia da, indarkeria amaitu ondoren, beharrezkoa dela bizikidetzaren kontziliazioan oinarritutako proiektu bat sustatzea, hainbat legegintzalditan modu iraunkorrean. Plan estrategiko eta integral bat, agerian geratzen diren lehen-tasun nagusiak bilduko dituen, indarkeriaz eta zatiketaz betetako hamarkadak amaitu ondoren.

Iraganaren ebaluazioaren eta etorkizuneko proiektuaren arteko begirada-gurutzaketa horretan oraina dago. Atzean utzi nahi denaren eta eraiki nahi denaren arteko trantsizio horretan egiteke dauden zereginen aurre egiteko, eskuzabaltasuna, ikuspegi-altuera eta etorkizuneko ikuspegia eskatzen ditu orainak.

Epilogo eta azken ondorioa:

“Etika politikoak politika etikoa dakar”

Balioen desordena akats bat da, lehenik eta behin zer den, zer den garrantzitsua eta zer bigarren mailakoa definitzerakoan. ETA 1958an hasi eta 2018an desegin zen bitartean, “euskal kasuak” denboran zehar jarraitutako balio-desordenaren zuzeneko inpaktua islatzen du. Balioen desordena, jatorri, intensitate-maila, testuinguru eta inguruabar desberdinekin.

Zer da lehendabizi bizitzan edo politikan: posizionamendu etikoa edo posizionamendu ideologikoa. Zerk balio duen gehiago: giza eskubideen defentsa eta errespetua, bizitzeko eskubidea, giza duintasuna eta pertsonen osotasuna, edo bakoitzak defendatzen edo bultzatzen duen kausa edo ideologiaren defentsa eta konkista.

Galdera horien aurrean, hiru aukera daude erantzuteko. Lehenengo agertokian, erantzuna da garrantzitsuen posizionamendu etikoa eta giza duintasunaren defentsa eta sustapena dela. Bigarren agertokian, erantzuna da lehendabizi posizionamendu ideologikoa dela, eta kausa edo arrazoi propioa defendatzea eta konkistatzea. Hirugarren agertokian, ez dago erantzunik; izan ere, ez da planteatu ere egin lehendabizi zer den; jarrera ideologikoa nagusitzen da, besterik gabe, eta haserrea, erreakzioa edo ambizioa sustatuz jarduten da.

Lehenengo agertokian, giza duintasunaren etika errespetatzeko aginduaren nagusitasunak zehaztutako balio-ordena irudikatzen da. Bigarren agertokian, balio etikoaren desordena irudikatzen da, amaiera bitartekoen aurretik jartzen duena. Hirugarren agertokian balio-hierarkiarik ez dagoela adierazten da.

Bigarren eta hirugarren agertokiak etika politikoaren defizita erakusten dute. Etika politikorik ez izateak politika etikoaren defizita dakar. *Denak balio du* inposatzen da. Indarkeriaren baliabideak bide irekia du. Balio etikoaren desordenak indarkeriaren baliabidea gaitzen duen bitartean, agindu etikoak zehaztutako balio-ordenak hura desgaitzen du.

“Euskal kasuan” etika politikoaren defizit hori egon zen. Pertsonen eta taldeen arrazoibide politikoan, defendatutako kausaren balioa bizitzeko eskubidearen balioaren aurretik jarri zen. Desordena horri esker, ETAk indarkeriaren baliabideari eutsi zion ia 60 urtez; etapa desberdinetan, baita beste terrorismo edo indarkeria paraestatal batzuk ere.

“Euskal kasuaren” azken ondorioa da politikan eta edozein kausa publikoren defentsan lehena zer den hausnartzea dela. Esparru pertsonalean zein kolektiboan beharrezkoa den alde aurreko hausnarketa hori egin ez denean, anbiguitasunak egin beharrekoaren edo egin daitekeenaren eta egin ezin denaren mugak bereganatzen ditu. Mugarik eta balio-ordena etikorik gabe, dena posible egiten duten logikak nagusitzen dira, okerrenera ere bai.

“Euskal kasuaren” esperientziak agerian uzten du lehenik eta behin giza duintasuna, giza eskubideak, bizitzeko eskubidea eta pertsonen osotasuna zaindu behar direla. Horrek balio-ordena aurre-politikoaren definitzen du, eta, ondorioz, etika politikoaren. Etika politikoak politika etikora garmatzen da. Inoiz ez jarri kausa baten balioa giza eskubideen balioaren aurretik. Norberak defendatzen duen kausa garrantzitsuen baina zerbait garrantzitsuagoa dago, kausa hori giza duintasunarena besterik ez da.

Azken ondorio bat azpimarratzea merezi du. Bere garaian alferrikakoak ziruditen arren, bakearen, giza eskubideen, pluralismoaren eta elkarrizketaren aldeko ahaleginak, alde batetik, eta herri eta gizarte bideragarria eraikitzearen aldekoak, bestetik, balio ikaragarriko inbertsioa izan ziren.

Pertsona, erakunde eta instituzio askok egin zuten apustu hori. Ezin da alde aurretik jakin zer izango den eraginkorra nahi ez den egoera bati amaiera emateko. Bakeak eta bizikidetzak determinazioa eta irmotasuna behar dute. Indarkeriaren eta etsipenaren erdian, ezinbestekoa da itxaropena behin eta berriz azpimarratzea.

Gaur egun, euskal gizartea, biktimak eta jasandako sufrimendu indibiduala eta kolektiboa ahaztu gabe, elkarrekin bizi daiteke kohesioan, oparotasunean eta giza eskubideen eta aniztasunaren errespetuan oinarrituta, hamarkada ikaragarri haietan horretarako haziak sortu zituzten pertsona, erakunde eta instituzio asko egon zirelako. Ahaleginak momenturen batean emaitza izateko baldintzak sortu zituzten. Eragin handia izan zuten bakean, bizikidetzan eta aurrerapenean, eta, azkenean, horrek emaitza ekarri zuen.

2. dokumentua

18. GJHrako ekarpena.
Kultura- eta hizkuntza-
aniztasuna

EUSKADI BASQUE COUNTRY

2030 AGENDAN 18.

HELBURUA TXERTATZEA

HIZKUNTZA- ETA KULTURA-ANIZTASUNARI
dagokion 18. HELBURURAKO HELMUGAK
hedatzea

18 HIZKUNTZA
ETA KULTUR
ANIZTASUNA

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

KULTURA ETA HIZKUNTZA
POLITIKA SAILA

DEPARTAMENTO DE CULTURA
Y POLÍTICA LINGÜÍSTICA

2030 Agenda
Euskadiren konpromisoa

2023kourria

Ekimenaren bultzatzailea:

Eusko Jaurlaritzako Kultura eta Hizkuntza PoliCkaSaila

Trantsizio Sozialaren eta 2030 Agendaren Idazkaritza Nagusia –Lehendakaritza–Eusko Jaurlaritza

Laguntza Teknikoa

ADOS Sostenibilidad y Clima, S.L.

Eragile parte-hartzaileak

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburuordetzako Kultura Ondarearen Zuzendaritzako eta Kultura Sustatzeko Zuzendaritzako ordezkari osatutako lantaldea.

Hizkuntzarekin eta hizkuntza gizartean bultzatzearekin zerikusia duten arloetan adituak diren pertsonen osatutako lantaldea, Elhuyar Aholkularitzak dinamizatuta.

Aurkibidea

1. Aurkezpena.....	1
2. 18.GJHrako HELMUGAK definitzeko prozesua	2
3. GARAPENJASANGARRIKO18.HELBURURAKOHELMUGAK	4
4. Beste Helburu eta eragile batzuekikoharremanak	6

1. Aurkezpena

2015ean onetsitako 2030 Agendak, 190 naziok baino gehiagok sinatutakoa, arlo publiko zein pribatuan garapen jasangarriari dagozkion politikak eta ekimenak txertatzeko esparrua eskaintzen du. "Inor atzean ez uztea" leloak 2030 Agendaren izpiritua ondo laburbiltzendu, gizarte orekatu eta berdinezaleak sustatuko dituen ibilbide-orri bat bermatzeko diseinatu.

Euskadin, Eusko Jaurlaritza 2030 Agendarekin konprometuta da eta, XI. legealdian dagoeneko, Legealdiko Plana 2030 Agendaren Helburuekin lerrotatzearen aldeko apustua egin zuen; horrela sortu zen Euskadi Basque Country 2030 Agenda.

XII. legealdian, indartu egin zen 2030 Agendarekiko konpromisoa, 2021 urtean Trantsizio Sozialaren eta 2030 Agendaren Idazkaritza Nagusia sortuz, zeinak 2030 Agendaren Lehentasunen Euskal Programa¹ bultzatu duen, eta zehazki, Trantsizio Sozialerako eta 2030 Agendarako Eragile Anitzeko Foroa². Foro horren bitartez, 2030 Agendarekin konprometitu dauden eragileen arteko koordinazioa eta elkarrizketa bultzatzen da; eragile horien artean daude, esaterako, hezkuntzaren sektoreko erakundeak, enpresa-sektorekoak, hirugarren sektore sozialekoak eta herri administrazioaren beste maila batzuetako ordezkariak. Horren adibide da 2030 Udalsarea³, hainbat baliabide eta zerbitzuren bitartez eskal udalerrietan Tokiko 2030 Agenda heda dadin laguntzen ari dena; Nazio Batuen Erakundeak ere nabarmentzen du udalerririk Garapen Jasangarriko Helburuetarantz aurrerapenak lortzeko bidean funtsezkoak direla.

Apustu horren azkeneko adibide gisa, nabarmentzekoa Bilbora ekarri zana 2030 Tokiko Koalizioaren Idazkaritzaren egoitza.

2030 Agenda, duen izpirituagatik, izaeragatik eta egituragatik, ibilbide-orri berarekin lerrotatutako planak eta estrategiak hedatzeko aurrekaririk gabeko esparrua ari da izaten, eta hainbat arlo eta sektoretako eragileen arteko hizkera komuna sustatzen du.

Hala ere, ez dira dena bertuteak. Alde batetik, detektatu da erritmoa ez dela behar bestekoa Helburuak 2030. urterako lortzeko; horrenbestez, dagoeneko hainbat eragile hasi da dagoeneko esaten premiazkoa dela erritmoa azkartzea eta ekintzara jauzi egitea, datozen urteetan "Ekintzarako Hamarraldia" deritzen denbora-tartean benetako eraldaketa hautemangarriak lortzeko. Bestalde, hainbat espazio hutsekin sortu zen 2030 Agenda; nabarmentzekoa da, batez ere, Helburuen eta Helmuguen artean ez dituela jasotzen kulturarekin eta hizkuntza gutxituekin zerikusia duten alderdiak. Horren aurrean, hainbat erakundek 2030 Agendan

kulturari eta hizkuntzei ikusgaitasun handiagoa emateko ekimenak jarri dituzte abian.

Euskadiren asmoa da hizkuntzak eta kulturak garapen jasangarriari eta mundu giza Carragoa, bidezkoagoa eta orekatuagoa lortzeko bidean betetzen duten berriazko eginkizuna aldarrikatzea, hizkuntzak eta kulturak Garapen Jasangarriko 17 Helburuei egin dakiekeen ekarpena definituz eta Hizkuntza- eta Kultura-aniztasunean oinarritutako berriazko Helburu baterako helmuga zehatz, aplikagarri eta ebaluagarriak proposatuz.

Euskadin, hainbat eragilek dagoeneko planteatzen zuten, garapen pertsonal eta sozialerako ezinbesteko faktore gisa, hizkuntza eta kultura guzpen presentzia eta aintzatespena berma dadin sustatuko duen 18. Helburua, eta beharrezkoa zen gainerako Helburuetan aldeazurrek zeuden helmugekin koherenteak diren Helmugak hedatzea. Helburu horren inguruan alde aurreko ekimenak egin badira ere, beharrezkoak izaten zen kulturaren eta hizkuntzaren alorrekin hausnarketa-ariketa egitea.

Testuinguru horretan, Eusko Jaurlaritzako Lehendakariak behar horri erantzun dion 18. GJH-rako Helmuguen proposamen bat presta zezan planteatu zion Kultura eta Hizkuntza PoliPka Sailari.

2023. urtean zehar, prozesu teknikoetara parte-hartzaile bat egin da eta, ondorioz, 18. GJH-rako Helmuguen proposamena prestatu da, jarraian aurkeztu dena. Agiri honetan, prozesuaren deskribapena, proposatzen diren Helmugak-guzCra, 20 Helmuga-, eta Helmugahoriek 2030 Agendako Garapen Jasangarriko beste Helburu batzuekin duten harremana jasotzen da, eta Euskadin helmuga horien garapena zein eragilek bultzatu dezaketen.

Proposamen hori kulturako eta hizkuntza-politikako erakunde eta sektore arteko parte-hartze foroetan aurkeztu da, baita Trantsizio Sozialerako eta 2030 Agendarako Eragile Anitzeko Foroan ere.

1

https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/prioridades_agenda2030/eu_def/adjuntos/EUS-Programa-prioridades.pdf

2

<https://www.euskadi.eus/eragile-anitzeko-foroa/web01-a2lehetr/eu/>

3

<http://www.udalsarea2030.eus/hasiera>

2. 18. GJHrako HELMUGAK definitzeko prozesua

Kulturak eta hizkuntzak Garapen Jasangarrian betetzen duten eginkizuna islatuko duten Helmuga batzuk definitzeko prozesua 2023. urtean zehar burutu da, eta modu bikoitzeangaratuda.

Kulturarekin zerikusia duten Helmugak

2022. urte amaieran, Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburuordetzak 2030 Agendarekin lotutako Estrategia bat prestatzeko prozesuarekin zion, 2030 AGENDA EUSKADI KULTURA deituaiona. Estrategia prestatzeko, Sailburuordetzako Kultura Ondarearen Zuzendaritzako eta Kultura Sustatzeko Zuzendaritzako teknikariz osatutako lan-taldea sortu zen. Gainera, Estrategia definitzearekin batera, Kulturarekin lotutako Garapen Jasangarriko Helburu baterako berriazko Helmugak definitzen joan ziren, era horretan, kulturak 2030 Agendan zuen presentziaurrearen arazoa murriztuz.

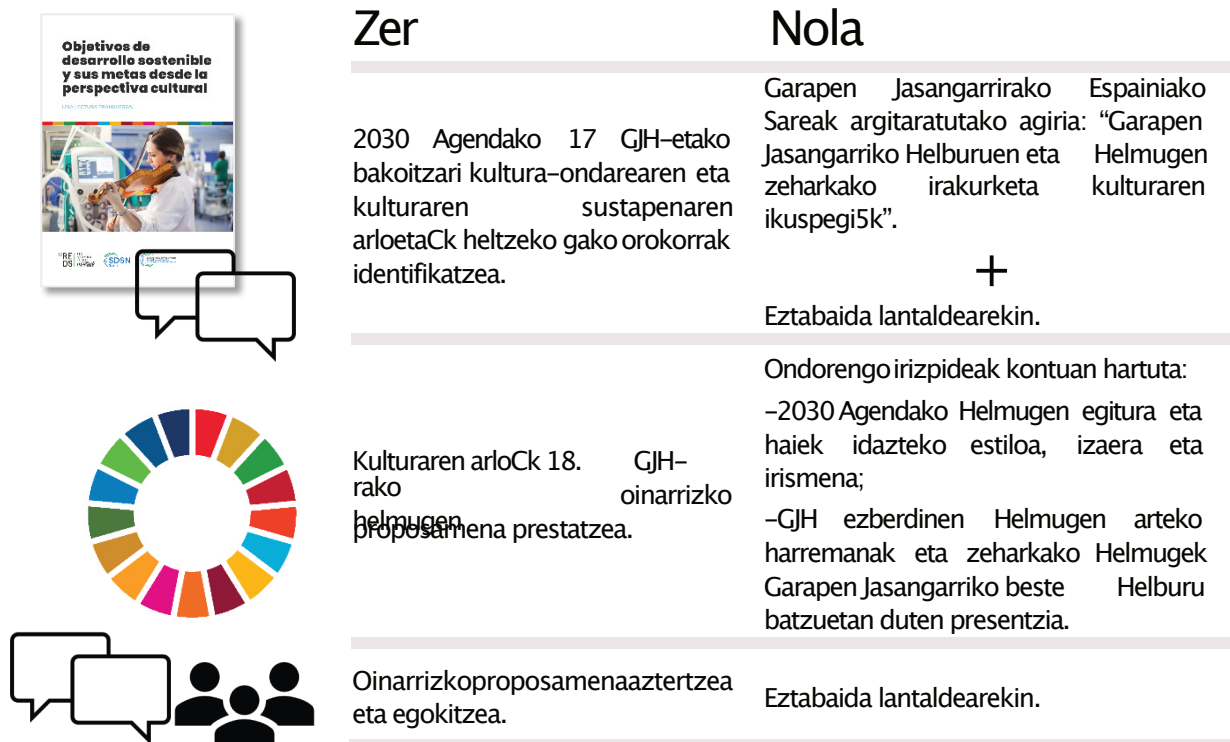
Hainbat arlotan ari zirela, Kultura eta Garapen Jasangarriaren binomioari buruzko eztabaida eta hausnarketa eta, prozesu horretan, Garapen Jasangarrirako Espainiako Sareak [REDS]⁴ argitaratutako "Garapen Jasangarriko Helburuen eta Helmugaren zeharkako irakurketa kulturaren ikuspegi 5k"⁵ agiria hartu zen erreferentziatzat; Espainiako sare horrek, urtero kulturari eta garapen jasangarriari buruzko jardunaldiak sustatzeaz gain, gai horri buruzko hainbat argitalpen egin ditu.

ADOS Sostenibilidad y Clima aholkularitza-enpresarekin lankidetzan garatu du prozesu hori Kultura Sailburuordetzak; Estrategia berarengarapena eta Kulturaren ikuspegi 18. GJH-rako helmugak definitzeko prozesua gidatu eta dinamizatu.

⁴ <https://reds-sdsn.es/>

⁵ https://reds-sdsn.es/wp-content/uploads/2022/02/OBJETIVOS-DE-DESARROLLO-SOSTENIBLE-Y-SUS-METAS_web.pdf

Zehazki, hauxe izan da kulturaren arloko Helmugen proposamena egiteko jarraitu den prozesua:

Prozesu horren ondorioz, 18. Helbururako kulturaren arloko hainbat helmuga definitu zen.

Hizkuntzarekin eta hizkuntza-aniztasunarekin lotutako helmugak

Bestalde, Trantsizio Sozialaren eta 2030 Agendaren Idazkaritza Nagusiak Elhuyar Aholkularitza enpresaren laguntza izan zuen 18. Helbururako hizkuntzarekin eta hizkuntza-aniztasunarekin zerikusia duten Helmugak garatzeko. Horretarako, 15 lagunez osatutako lan-taldea osatu zen, guzCak ere hizkuntzaren eta hizkuntza gizartean bultzatzearen lotutako arloetan adituak.

Garapen Jasangarrirako 18. Helburuan jasobeharrek o Helmuga guztien koherentzia bermatzeko helburuz, kulturaren arloan egindako lanaren emaitza eman zitzaion lantalde horri.

18. GJH-an kulturaren eta hizkuntzaren arloetako helmugak bateratzea

Azkenik, Kultura eta Hizkuntza PoliPka Sailak lanbien emaitzak konbinatu ditu, emaitza homoginoa, koherentea eta 2030 Agendaren izaerarekin eta egiturarekin bat datorrena izan dadin.

3. GARAPEN JASANGARRIKO HELBURURAKO HELMUGAK

18.

18. GJH. Hizkuntza eta kultura garapen presentzia eta errekonozimendua bermatzea, garapen pertsonal eta sozialerako ezinbesteko faktore gisa.

18.1 Pertsona guzCakultura- eskubideez eta kultura eskuratzeko aukerez berdintasun- baldintzetan balia daitezzen bermatzea, era horretan, kulturak osasunari eta garapen pertsonal eta komunitarioari egiten dion ekarpena bultzatuz.

18.2 Pertsona guzCenhizkuntza- eskubideak bermatzea, eta hizkuntza gutxituetako komunitateak ahalduntzea, hizkuntzak garapen pertsonalari eta komunitarioari egiten dioten ekarpena errekonozituz.

18.3 Kulturaren eta hizkuntzaren bitartez pertsonen inklusioa, gizarteratzea eta parte- hartzea bultzatzea, kultura eta hizkuntzakohesio eta garapen sozialeko tresna gisa ulertuta.

18.4 Kultura- adierazpenetan adierazpen- askatasuna bermatzea, pertsonen eta gizarteen askatasuna ziurtatzen lagunduz.

18.5 Tokiko hizkuntza hezkuntza- sisteman integratzea, belaunaldi berriek hizkuntza- gaitasun egokia izan dezaten bermatuz, eta hizkuntzagutxitua benetan ikasten dela ziurtatuz.

18.6 Herritarren sormen- gaitasunak eta sen kriPkoa garatzea, haien kultura- iden Ctateagaratzea eta aniztasunaren balioa indartzea, kultura hezkuntza- sisteman integratuz, hezkuntza- eta pedagogia- baliabide gisa.

18.7 Kultura, haren osotasunean, gizartea eraldatzeko faktore gisa eta garapen jasangarriaren laugarren zutabe gisa kokatzea, duen dimentsio ekonomikoa, soziala eta ingurumen- dimentsioa osatuz.

18.8 Genero- berdintasunaren aldeko poliCketan hizkuntzaren aldagaia txertatzea, eta genero- ikuspegia hizkuntza- poliPketan.

18.9 Kulturaren sorkuntzan, ekoizpenean eta kudeaketan emakumeen parte- hartzea bultzatzea, eta historian zehar egin duten ekarpena ezagutzera ematea.

18.10 Emakumeek hizkuntzagutxituen transmisioan eta hedapenean bete duten eginkizunari eta hizkuntzektibiziraundezaten eginduten ekarpenari balioa ematea.

18.11 Kulturarekin lotutako lanbideak errekonozitu eta balioa ematea, besteak beste, beharrezko gaitasunak integratuko dituen hezkuntza-sistemabaten bidez; eta lan-jardunbide egokiak sustatu, lan-baldintzak zaindu eta kultura-sektorearen berezitasuna legez aitortuko dituzten politikak publikoen bitartez.

18.12 Lan-arloan hizkuntza gutxituen erabilera sustatzea.

18.13 Era guztietako komunikabide eta komunikazio-kanal guztietan hizkuntza gutxituen presentzia ziurtatzea, eta berezko espazioak egon daitezen sustatzea, tokiko komunikabideetan batez ere.

18.14 Arrakala digitala murriztea eta arlo digitalean hizkuntza gutxituen erabilera bermatu eta pertsona guztien irisgarritasuna ziurtatuko duten hizkuntza-teknologiak garatzea.

18.15 Kultura-ondarea babestu eta balioa ematen zaiola ziurtatzea, kohesio soziala eta kide izatearen sendua indartzeko; eta hirigintza, turismo jasangarria eta beste arlo batzuk garatzeko politikekin lotuz.

18.16 Kultura-ondare immaterialarekin zerikusia duen jakintza transmititu dadin sustatzea eta babestea, baita tokiko biodiversitatearekiko eta naturarekiko lotura ere, kulturaren eta hizkuntzaren bitartez.

18.17 Klima-aldaketak kultura-ondarean izan ditzakeen ondorioak identifikatzea eta prebenitzea.

18.18 Kulturartekotasuna eta gizartean hizkuntzen bizikidetzaren bermatuko duten politikak eraginkorrak sustatzea, eta tokian tokiko hizkuntzaren erabilera bermatzea erakunde publikoen eta herritarren arteko komunikazioan.

18.19 Kulturak garapen-bidean edo gatazkandauden herrialdeekiko lankidetzari egiten dion ekarpenari balioa ematea.

18.20 Kultura- eta hizkuntza-aniztasuna defendatzeko neurriak sustatzea, kultura eta hizkuntza gutxituak dituzten herrialdeen eta komunitateen arteko lankidetzaren bitartez.

4. Beste Helburu eta eragile batzuekiko harremanak

2030 Agendaren funtsezko gakoetako bat GJH-en Helmugen arteko harremanak dira. 18. Helbururako proposatzen diren Helmuga hauek 2030 Agendaren berezko egituran txertatzea denez helburua - zeharkakotasuna sustatzen eta bultzatzen duena-, Helmuga bakoitzak gainontzeko GJH-ekin duen harremana aurkezten da jarraian.

Gainera, proposatzen diren Helmugetan haien plan, poliCka eta ekimenetarako loturak aurkitu eta, horrela, 18. Helburuari ekarpena egindiezaioketen eragile-Cpologiariburuzkoiradokizunakegiten dira.

HELMUGAK	Beste GJH batzuekiko lotura	Lagun dezaketen eragileak
18.1 Pertsona guzCakultura-eskubideez eta kultura eskuratzeko aukerez berdintasun-baldintzetan balia daitezen bermatzea, erahorretan, kulturak osasunari eta garapen pertsonal eta komunitarioari egiten dion ekarpena bultzatuz.		Administrazioaren maila guztietako erakunde publikoak, haien kultura-atalen bitartez
18.2 Pertsona guzCen hizkuntza-eskubideak bermatzea, eta hizkuntza gurtzietako komunitateak ahalduntzea, hizkuntzak garapen pertsonalari eta komunitarioarengandik bereizituz.		Erakunde publikoak Erakunde pribatuak Hirugarren sektore sozialeko erakundeak
18.3 Kulturaren eta hizkuntzaren bitartez pertsonen inklusioa, gizarteratzeareta parte-hartzea bultzatzea, kultura eta hizkuntzakohesio eta garapen sozialeko tresna gisa ulertuta.		Administrazioaren maila guztietako erakunde publikoak, haien kultura- eta euskara-atalen bitartez. Kulturarekin eta euskararekin lotutako hirugarren sektore sozialeko erakundeak.
18.4 Kultura-adierazpenetan adierazpen-askatasuna bermatzea, pertsonen eta gizartearen askatasuna ziurtatzen lagunduz.		Erakunde publikoak Kultura-ekipamenduak, hurbilekoak zein espezializatuak
18.5 Tokiko hizkuntza hezkuntza-sisteman integratzea, belaunaldi berriek hizkuntza-gaitasun egokia izan dezaten bermatuz, eta hizkuntzagutxitua benetan ikasten dela ziurtatuz.		Hezkuntza-sistemako erakundeak
18.6 Herritarren sormen-gaitasunak eta sen kriPkoa garatzea, haien kultura-identitateak garatzea eta aniztasunaren balioa indartzea, kultura hezkuntza-sisteman integratuz, hezkuntza-eta pedagogia-baliabide gisa.		Hezkuntza-sistemako erakundeak
18.7 Kultura, haren osotasunean, gizartearen eraldatzeko faktore gisa eta garapen jasangarriaren laugarren zutabe gisa kokatzea, duen dimentsio ekonomikoa, soziala eta ingurumen-dimentsioa osatuz.		Erakunde publikoak, tokikoak batez ere.
18.8 Genero-berdintasunaren aldeko politiketan hizkuntzaren aldagaia txertatzea, eta genero-ikuspegia hizkuntza-politiketan.		Administrazioaren maila guztietako erakunde publikoak, haien berdintasun- eta euskara atalen bitartez. Berdintasunarekin eta euskararekin lotura duten hirugarren sektore sozialeko erakundeak.

HELMUGAK	Beste GJH batzuekiko lotura	Lagun dezaketen eragileak
18.9 Kulturearen sorkuntzan, ekoizpenean eta kudeaketan emakumeen parte-hartzea bultzatzea, eta historian zehar egin duten ekarpena ezagutzea ematea.		Administrazioaren maila guztietako erakunde publikoak, haien berdintasun eta kultura-atalen bitartez. Kultura-ekipamenduak, hurbilekoak zein espezializatuak. Kultura-industriak Komunikabideak, batez ere publikoak
18.10 Emakumeek hizkuntza gutxituen transmisioan eta hedapenean bete duten eginkizunari eta hizkuntzek bizi iraun dezaten egin duten ekarpenari balioa ematea.		Administrazioaren maila guztietako erakunde publikoak, haien berdintasun- eta euskara atalen bitartez. Berdintasunarekin eta euskararekin lotura duten erakundeak.
18.11 Kulturearekin lotutako lanbideak errekonozitu eta balioa ematea, besteak beste, beharrezko gaitasunak integratuko dituen hezkuntza-sistemabaten bidez; eta lan-jardunbide egokiak sustatu, lan-baldintzak zaindu eta kultura-sektorearen berezitasuna legezaitortuko dituzten poliPka publikoen bitartez.	 	Hezkuntza-sistemako erakundeak. Kulturearen sektoreko enpresak. Kultura-ekipamenduak. Sindikatuak
18.12 Lan-arloan hizkuntza gutxituen erabilera sustatzea.		Enpresak Herri-administrazioak eta lan-merkatuarekin eta enplegua sustatzearrekin lotuta dauden garapen-agentziak
18.13 Era guzCetako komunikabide eta komunikazio-kanal guzCetan hizkuntza gutxituen presentzia ziurtatzea, eta berezko espaziokegon daitezenez sustatzea, tokikokomunikabideetan batez ere.		Komunikabideak
18.14 Arrakala digitala murriztea eta arlo digitalean hizkuntza gutxituen erabilera bermatu eta pertsona guztien irisgarritasuna ziurtatuko duten hizkuntza-teknologiak garatzea.	 	Hezkuntza-sistemako erakundeak Berrikuntzarekin lotutako erakunde publikoak Enpresak Zenitro teknologikoak
18.15 Kultura-ondarea babestu eta balioa ematen zaiola ziurtatzea, kohesio soziala eta kide izatearen senPmendua indartzeko; eta hirigintza, turismo, jasangarria eta beste arlo batzuk garatzeko poliCkekin lotuz.	 	Ondarea babestearekin lotutako erakunde publikoak Tokiko erakundeak Ondare jakin batzuek defendatzearekin lotutako hirugarren sektoreko erakundeak Turismoaren sektoreko erakundeak

HELMUGAK	Beste GJH batzuekiko lotura	Lagun dezaketen eragileak
18.16 Kultura-ondare immaterialarekin zerikusia duen jakintza transmititu dadinsustatzeara babestea, baita tokibiodibertsitatearekikoetanaturarekiko lotura ere, kulturaren eta hizkuntzaren bitartez.		Ondarea babestearekin lotutako erakunde publikoak Tokiko erakundeak Hirugarren sektore elkarteak eta erakundeak Lehenengo sektore elkarteak eta erakundeak
18.17 Klima-aldaketak kultura-ondarean izan ditzakeen ondorioak identifikatzea eta prebenitzea.		Ondarea babestearekin lotutako erakunde publikoak Tokiko erakundeak Kulturaren eta zerbitzu duten erakundeak, enpresak eta zentro teknologikoak
18.18 Kulturartekotasuna eta gizartean hizkuntzen bizikidetzaren bermatuko duten politika eraginkorrak sustatzea, eta tokian tokiko hizkuntzen erabilera bermatzea erakunde publikoen eta herritarren arteko komunikazioan.		Administrazioaren maila guztietako erakunde publikoak Kultura-eta gizarte-ekipamenduak
18.19 Kulturak garapen-bidean edo gatazkandauden herrialdeetako lankidetzari egiten dion ekarpenari balioa ematea.		Erakunde publikoak, haien lankidetzaren bitartez Lankidetzarekin eta/edo kulturarekin lotutako hirugarren sektore sozialeko erakundeak
18.20 Kultura-eta hizkuntza-aniztasuna defendatzeko neurriak sustatzea, kultura eta hizkuntza gaitzituak dituzten herrialdeen eta komunitateen arteko lankidetzaren bitartez.		Erakunde publikoak, haien lankidetzaren bitartez Lankidetzarekin eta/edo kulturarekin lotutako hirugarren sektore sozialeko erakundeak